

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2000.

tél

NAGY ERZSÉBET

VAS ÖVVERET EGY PÉCSI AVAR TEMETŐBŐL

1982–84. között 549 avar sírt tártunk fel Pécs-Kertváros lelőhelyen, a Meyeri legelőnek nevezett, vízjárta laposba nyúló alacsony dombháton. A nagy sírszámú temetőnek talán az egyharmadát sikerült megmenteni, annyi bizonyos, hogy a területen a 7. század második harmadában nyitották a temetőt, s csak a 9. század közepe táján hagyták fel azt, addig folyamatosan temetkeztek ide az avarok. Ma itt panelházak magasodnak!

Kevés férfisírban találtunk teljes övgarnitúrát; az egyik legszebb, s legritkább veretsor a 391. sírból került elő, a temető északnyugati felén. A garnitúra egy nagyszíjvégből, két kisszíjvégből, három övveretből és egy szíjszorítóból állt. Hasonló vas övdíszeket eddig a Kárpát-medencében csak az Előszállás-Bajcsihegy 200. sírban találtak.

A nagyszíjvégen vehető ki legjobban a veretek díszítése: fejfedős, hosszú arcú, rövid hegyes szakállú férfi ábrázolása. Hiányzik a hajról minden jelzés, csak az egész fejet betakaró, magas sapka látható, rajta keretszerű díszítés, benne törzsi jel, esetleg rangjelzés vélhető. A test és a ruha egyszerű jelzése az arcábrázolást hangsúlyozza. Az ezüst tausírozású¹ minta ismétlődik a két mezőre osztott, aranyozott drótkerettel szegélyezett vereten. A nagyszíjvég hossza 9,8 cm, szélessége 2,1 cm.

Tausírozott maszkos övveret még 9 lelőhelyről ismert; csak bajor területen fordul elő ott, ahol az alamannok keleti csoportja és a bajuvarok törzse élt. Német kutatók a 7. század második felére, utolsó harmadára helyezik ezeket a vereteket. Bóna István a 7. század második harmadára teszi elterjedésüket, de hangsúlyozza, hogy jobb, különösen a hazai leleteket temetőn belül, saját környezetükben keltezni. A kertvárosi temető részletes feldolgozása, így pontos kronológiai meghatározása még nem fejeződött be, de a veretsor elemzése megtörtént. Az övveret szerkezete, felerősítési módja, alakja nem avar, a díszítés arcábrázolása félreismerhetetlenül germán, analógiái alapján a bajuvár arcábrázolásos tausírozott vas veretek köréhez tartozik.

A 7. század első harmadában az Alpokig terjedt az avar birodalom határa, ez a germán törzsekkel való érintkezés lehetőségét jelentette. Minden bajuvár harcos, akinek sírját avar temetőben találjuk, a 7. század folyamán zajló törzsi háborúk, belviszályok miatt menekült avar területre. Egy ilyen előkelő menekült hagyatéka került elő a kertvárosi avar temetőben is.

Irodalom:

Aranyleltár. Rejtett kincsek az ország múzeumaiból. Budapest, 1989. 58. kat. 114. István Bóna: Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6–7 Jahrhunderts in Westungarn. Alba Regia II–III. 1963. (64–68.)

¹ Tausírozás: nem nemesfémek nemesfém berakással való díszítése (Idegen szavak és kifejezések szótára)

Nagyszíjvég. Pécs-Kertváros, méret: 9,8 cm (fotó: Nagy Erzsébet)
Gyűjtemény: JPM Pécs, Régészeti Osztály, ltsz.: N.93.1.1.

A MECSEKI BÁNYÁSZAT TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁS KORÁIG

A bányászat a civilizáció kelléke. Megjelenése olyan fejlettségi fokot feltételez az emberi történelem során, ahol az elemi létfenntartáson kívül az élet minőségével szembeni igények már megnövekedtek.

A paleolit korban a tűz használatától kezdve a kőpattintásig egyre több közbülső elem iktatódik be az egyszerű táplálékszerzés-táplálkozás folyamatába. Ezeket az újdonságokat először mindig luxusnak tekinthetjük, alkalmazásuk állandósulásával viszont szinte létszükségletté válnak. A hús megsütése például először nyilván élvezeti szempontok miatt vált fontossá, olyannyira, hogy a rettegett tűzhöz is közel merészkedett az ember. Gyakorlatként viszont a sült, vagy főtt ételek fogyasztása könnyebb emészthetőségük okán immáron létszükséglet.

Ugyanez a helyzet a bányászattal. Komoly tervezés, előrelátás, több szakaszból álló céltételezési sor kellett ahhoz, hogy a természetben könnyedén fellelhető élelmiszerek mellett a földben rejtőző, és a só kivételével nem megehető anyagok értékeit az ősember felismerje, földből való kinyerésüket beiktassa az egyszerű táplálékszerzési folyamatba. Mindehhez szükség volt a létbiztonságra és viszonylagos jólétre is, mégpedig azért, hogy az elégséges létfenntartási tevékenységeken kívül a „luxusigények” kielégítésére is maradjon idő. Persze ennek ellenkezője is igaz lehet, ha pont a létbizonytalanság szorította rá őseinket az újításokra.

Az emberi igény, a létbiztonság/létbizonytalanság és a fejlett gondolkodási képesség mellett teljesülnie kellett még egy nem elhanyagolható feltételnek. Szükség volt arra, hogy az immár áhított természeti kincs a közelben felismerhető és hozzáférhető módon jelen legyen. Ha mindez rendelkezésre állt, akkor kezdődött el a bányászat, mely jelentősen befolyásolta a környéken élők életmódját, eszköz- és anyag felhasználási lehetőségeit.

Eleinte, a jégkorszak korábbi szakaszaiban még csak alkalmi kőpattintó műhelyekről beszélhetünk a nyersanyagforrások közelében. Ezekre a nyersanyag-kitermelő helyekre települtek a legkorábbi bányahelyek. Azonban már ez is óriási előrelépést jelentett. A pihenési időből ellopva, olykor napokig kellett pattintgatni, néhány ehetetlen kődarabot, melyek majd csak később, a vadászatnál és a húsfeldolgozásnál jelentettek könnyebbséget. El kellett menni sót szerezni, hogy egy, a jövőben elejtendő, tehát egyenlőre még nem kézzel fogható vad húsát ízletesebbé tegyék. Később színes „föld-darabokat” kellett keresni és megégetni az új (fém)-eszközök előállításához, amik a legelején nyilván használhatatlanul gyatrák voltak. A bányászat mégis elkezdődött, fejlődött, kitermelve egyre több és többféle kincset. A kezdeti bizonytalanságok után ma már eljutottunk oda, hogy egész hegyoldalak tűnnek el, a föld alatt sok-sok kilométer hosszú járatok futnak. Több tonna ércet kiterme-

*Kisújbánya-Szamarhegy. Megmunkált fonolit tömbök a kőbalta-készítés első fázisából
Fotó: Terei György*

*Mecseki radiolarit eszközök Zengővárkony késő meolitikus telep anyagából
Fotó: Terei György*

lünk, néhány grammnyi haszon reményében. A bányászat és a civilizáció kézen fogva járnak, megváltoztatva életünket és környezetünket.

Bányászni sok mindent lehet. Az őskőkori ember időrendben először a követ, majd a sót és a festéket kezdte el bányászni. Ez utóbbi már általában fémérc volt, csak még nem „rendeltetésszerűen” használták.

Mivel a Mecsek hegység és környéke ma az ország egyik legvonzóbb környéke, nehezen érthető, hogy az őskőkor idejéből miért van olyan kevés és ezen belül is bizonytalan lelőhely a területen. Szórványos adatokat közül **Vértes László** a Mélyvölgyi kőfülkéből. Hasonlóképpen, szórványos és főként faunisztikai adatokat ismerünk az orfúi forrásbarlangból. A Villányi hegységből (Villány-Wertmüller féle szőlők) a löszben **Török Gyula** két méter mélységben mamutcsontokat, égett csontszilánkot, faszenet és három jellegtelen kovaszilánkot gyűjtött.

A Somogy megyei Ságvár felső paleolit lelőhely az első, ahol biztosan kimutatható a **mecseki kő-nyersanyagok** jelenléte. Hasonló és még egyértelműbb a helyzet a Duna mai folyásától jelentősen keletre elhelyezkedő Madaras esetében. Amit biztosan állíthatunk: a Mecsek hegység felső jura korú *radiolarit*jeit az őskőkori vadászok ismerték, gyűjtötték. Konkrét bányanyomokat sem az őskőkorra keltezhetően, sem később nem tudunk még kimutatni a radiolarit források vidékén, bár műhelytevékenységre utaló nyomok a nyersanyagforrások vidékén többfelé is megfigyelhetők. (Hosszúhetény-Csengőhegy, Kisújbánya-Szószerk, Ófalui völgy.)

A neolitikum korai szakasza, egyelőre úgy tűnik, nem hozott lényeges változást a mecseki nyersanyagforrások kihasználásában. A környékbeli idősebb neolitikus telepek kőeszközökben szegények – ennek lehetnek kutatástörténeti okai is – és az ismert kőeszköz-leletgyűjtésekben a mecseki nyersanyagok inkább alárendelt szerepet játszanak (pl. Szentlőrinc-Téglagyár anyagában). A településtörténeti adatok is inkább a hegység tömbjétől távolabb elhelyezkedő lelőhelyeket tükrözik.

Jelentős változást a késői neolitikum, elsősorban a közismerten bányász-kézműves-kereskedő tevékenységet is folytató lengyeli kultúra népessége hozott. Megjelennek a nyersanyagforrásokhoz közeli települések (Pécsvárad, Zengővárkony), ahol igen nagy tömegben folyt kőeszköz készítés: erről tanúskodnak a **Dombay János** által feltárt, több száz, helyenként több ezer kőeszközt adó lelőhelyek.

A mennyiségi mutatók mellett fontos a nyersanyag származási helye illetve tipológia-technológiai megoszlása is. A leletanyag zömét nagyméretű, kiváló minőségű, helyi, mecseki radiolarit penge alapú eszközök és ezek gyártásának dokumentumai adják, ami közvetve feltételezi a bányászott kova nyersanyag felhasználását.

A zengővárkonyi település (és a hozzá tartozó temető) különösen gazdag kőeszközökben. Ez nem csak a pattintott kőeszközökre, de a csiszolt kőeszközökre is vonatkozik. A csiszolt kőeszközök nagy mennyiségben, szerszámként az újkőkor kezdetén jelennek meg, nagyjából egy időben a kerámia (égetett agyag) ismeretével. Felhasználásuk valószínűleg összefügg a mezőgazdasági munka egyes fázisaival: baltákat, fejszéket, ékeket készítettek ilyen módon, amelyeket az erdőirtásnál és a földművelésnél használhattak. A pattintott eszközökkel szemben, amit a felső paleolitikum óta főként nagy sorozatban gyártható pengéken készítettek, és nem túl hosszú idejű használat után eldobtak, a csiszolt kőeszközöket időről időre újraélezték, megújították. Gyakorlatilag addig használták, amíg csak lehetett. Elkészítésük komoly mesterségbeli tudást igényelt; különösen az átfúrt, nyelezett balták törtek el gyakran készítés közben. Ezért a csiszolt kőeszközök az újkőkori telepeken ritka leletek. Azt, hogy a korabeli emberek is nagy értéket tulajdonítottak nekik, egyértelműen tükrözi, hogy a gazdagabb sírokba, különösen a férfisírokba, csiszolt kőbalta mellékleteket helyeztek. Gyakran a túlvilágra adott útravaló jelképek: a balta, vagy inkább ékvéső anyaga puha, málló kőzet is lehet, ami csak szimbolizálja a tényleges használati eszközt. A telepen talált csiszolt kőeszközök és félkész formák ezzel szemben olyan anyagból készültek, amelyek kellőképpen ellenállóak, formatartók és ugyanakkor jól megmunkálhatók. Ilyen kőzet viszonylag kevés van: jellemző nyersanyagok a bazalt, a szerpentin és a zöldpala.

7000 éves agyaglelőhely Pécsvárad-Aranyhegyen (Dombay János ásátása)

A Mecsek hegység alsó kréta korú vulkáni kőzeteiből több fajta is alkalmas lehetett kőeszköz készítésre: a régészeti anyag tanúsága szerint elsősorban a ma is nagy mennyiségben bányászott *fonolitot*, *tefritet* és ezek változatait használták fel. A kőbalta készítésre alkalmas kőzetek, fizikai tulajdonságai révén, ma is értékes nyersanyagok. Ezért az egykori bányatevékenység nyomait többnyire „elfedik” a modern kőbányák. A kovabányákkal szemben, amelyeket viszonylag könnyű megtalálni és felismerni, a csiszolt kőeszköz nyersanyag bányászat nyomai Európa-szerte igen ritkák. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy éppen a legnagyobb kovabányák jelentős részben csiszolt kőeszköz készítésre termelték ki a kova nyersanyagot (pl. Lousberg bei Aachen, Krzemionki). Magyarországon közel 15 kovabányát regisztráltunk, amelyek mind pattintott kőeszköz készítésre alkalmas nyersanyagot termeltek ki, főként a Dunántúli Középhegységben és az Északi Középhegység keleti felében. Az őskori kovabányák közül kettő látogatható, mint szabadtéri bemutatóhely (Sümeg-Mogyorósdomb illetve Tata-Kálváriadomb). Egészen a közelmúltig nem ismertünk olyan bányahelyet, amely csiszolt kőeszköz készítésére alkalmas nyersanyagot termelne ki, bár több olyan őskori telepet is ismerünk a

lehetséges nyersanyagforrások közelében, ahol csiszolt kőeszközök helybeli előállítását figyelhettük meg. Ilyen műhely-telep az észak-magyarországi bazaltokat megmunkáló Aszód-Papi földek, a nyugat-dunántúli zöldpalára települt Sé-Malomi dűlő vagy a fent említett, mecseki alsó kréta *vulkanit*okat felhasználó Zengővárkony. Talán nem véletlen, hogy valamennyi felsorolt lelőhely a lengyeli kultúra különféle korszakait képviseli.

*Mészbetéttel díszített bronzkori edény Pécsudvardról (Kárpáti Gábor ásátása)
Fotó: Kőhegyi Zoltán*

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem geológus hallgatóinak terepi munkája során találtuk meg Magyarország mindeddig egyetlen csiszolt kőeszköz bányahelyét, a Kisújánya területén fekvő Szamárhegyen. A Tolna és Baranya megye határán magasodó több mint 500 m magas hegy anyagát az alsó kréta vulkáni sorozat jellemző kőzete, a *fonolit* építi fel.¹ Északi lejtőjén a kőfolyásokban számos olyan, mesterséges töréseket mutató formát fedeztünk fel, ami jól megfeleltethető a zengővárkonyi telepen talált félkész daraboknak. A hegylábi területektől távol eső Szamárhegyen nem folyt a modern időkben kőbányászat, így az itteni kitermelési nyomokat nagy valószínűséggel tulajdoníthatjuk az újkőkori bányászok, iparosok tevékenységének.

Követ tehát az őskőkorból főleg pattintott kőeszközök készítéséhez, az újkőkortól kezdve pedig ezen kívül csiszolt kőeszközökhöz, szerszámkövekhez, pl. őrlőkövekhez bányásztak. A rézkortól és bronzkortól kezdve már a sírokhoz is használnak kő építőanyagot, sőt sáncok építésénél is előfordul.

¹ A fonolit ismertebb előfordulása a Hosszúhetény feletti Köves-tető, ahol a 20. század elejétől kezdődően jelentős nagyságú külfejtést alakítottak ki. A modern kőbányászat azonban megsemmisítette, illetve azonosíthatatlanná tette az őskori bányanyomokat

*Beépített bányaudvar a Havihegyen
Fotó: Kraft János*

Területi megjelenése alapján egyik legjelentősebb és legrégebbi tudatos építési tevékenységet jelképezi számunkra a Jakab-hegyen található „Avargyűrű,” melynek kialakításához a helyben található és pados elválása miatt könnyen megszerezhető alsó-triász vörös színű homokkővet használták fel az építők.

Kőépületek, kőből emelt erődítmények azonban leginkább csak a Kr. u. első-második századtól, azaz a római kortól jellemzőek nálunk. A honfoglalás előtti építőanyag-célú bányászatot elsősorban az építményekhez felhasznált kőzetek valamint a Mecsek geológiai viszonyainak összehasonlításával lehet érzékeltetni. A napjainkban megtalálható épületmaradványok alapján nyilvánvaló, hogy Pécssett és Mecsek környékén a római korban számos kőfajtát használtak. Az ókorban kialakított bányák a középkorban további termeléssel bővültek, és ily módon újabb bányák nyitását is inspirálták annak érdekében, hogy tovább folytatódjon a már akkor közkedvelté vált helyi kőzetek célzatos felhasználása a későbbi baranyai építészeten. A rómaiak által művelt bányahelyek egy része napjainkra kimerült, esetleg beépítésre is kerültek, vagy egyszerűen elfelejtődött a természetes kőzetek felhasználása a beton térhódításával. Utólagosan az is megállapítható, hogy egykori bányahelyen a hasznosítható kőanyag teljes mértékben leművelésre került.

A rómaiak Sopianae építéséhez igen elterjedten alkalmazták a szürke színű triász mészkövet, melyet a város feletti lejtőn, vagy a hegység lábánál könnyedén megszerezhettek. Néhányan az ókori bányászat egyik következményének tekintik a Tettye környéki tájformálás kezdetét is, de a város területén voltak ennél még közelebbi és könnyebben hozzáférhető helyek a mészkő folyamatos megszerzéséhez

(pl. Rókus-domb, Makár-hegy lejtője). Az ókor igen kedvelt és gyakran használt építőanyaga volt a miocén kor sárgásfehér vagy fehéres szürke mészköve és meszes homokköve, melyeket Pécssett az akkori város közelében maradvánnyal több helyen lehetett huzamosan termelni. Ugyanezen kőanyag helyi használatáról szolgált egyértelmű bizonyítékot a várostól nem távoli helyzetű hosszúhetényi villa, ahol még a Zengő oldalából származó jura mészmárga is felhasználásra került, egyéb helyi kőzetekkel együtt. Pécsstől nyugatra a vörös homokkő is a kor egyik igen kedvelt építőanyaga volt, folytatva a már több ezer évvel korábban alkalmazott építőanyag célú felhasználását.² További érdekességként említhető még a Tettey-völgyéből és a közeli Szamárkút környékén kibányászott edesvízi mészkő (*mésztafa* vagy *forrásmészkő*), hiszen a pannóniai építészek számára e kőzet is könnyedén fejthető volt. Mindezek alapján bizonyítható, hogy az ókori építészet igyekezett helyben megszerezni a nagy tömegben előforduló és céljaira megfelelő kőanyagot, míg a puhább és faragásra alkalmasabb kőanyagot igények esetén nagyobb távolságra is elszállította.

A népvándorlás korában Magyarországon új épületekkel csak a 9. században számolhatunk, mégpedig főleg Zalaváron. Előtte, az 5–6. században talán használtak római korból megmaradt romos épületeket. Pécssett például a 4. században épült Cella Trichorát még a 10–12. században is továbbhasználták, de új kőépítményt valószínűleg már csak az ezredforduló táján emeltek.

Az agyagbányászat hajtóereje a letelepedés, a házépítés igénye volt, már a mezolitik korszakban. Mezopotámiában ekkoriban kezdődött a vályogház-építés divatja, a neolitikumtól pedig nálunk is meghonosodott. A letelepedett életmód és az edényégetés mindennapivá válásával az agyagkinyerés is általános munkafolyamat lett. A régészek sokáig úgy gondolták, hogy az őskori telepeken talált amorf, nagy gödrök a gödörlakások nyomai, egyenetlen aljuk pedig a munkagödrök helyét mutatja. Valójában az akkori világítási lehetőségek mellett az éjszakánként minden biztonnal igen sötét házbelsőben a gyakran egy méternél is mélyebb lyukak a padlón nem csak kényelmetlenek, de szinte életveszélyesek is lettek volna. A nagy gödrök magyarázata ennél sokkal egyszerűbb. A letelepedésre kiszemelt helyen a ház faanyagának beszerzésével egy időben rögtön megkezdődött az agyagbányászás. A kitermelés, mint mindig és mindenhol, a legkisebb ellenállás felé haladt, ezért lettek ezek a gödrök amorfak, és egyenetlen aljúak. Amikor már állt a ház szerkezete, akkor a házat fal gyanánt vesszőfonattal vették körül, és ezt a vesszőfonatot tapasztották be vályoggal. Ez lett a tapasztott falú ház, mely ellentétben a mai, általánosabb gyakorlattal, nem vályogtéglás módszerrel épült. A ház mellett tehát ott volt a bányagödör, melynek hasznosítása sokrétű lehetett. Továbbra is termelhetek agyagot újabb házakhoz, vagy a fazekassághoz, de áshattak bele kutat is. Leggyakrabban azonban szemétgödörnek használták, kimeríthetetlen kin-

² A megye keleti határát alkotó Duna folyó medrének közvetlen szomszédságában található kőzetek (Dunafalván kitermelt triász és miocén mészkövek) is felhasználásra kerültek Baranya területén (Dunaszekcső, Bár stb.) a római korban. A Villányi-hegység déli előterében szintén helyi kőzetekből (triász, jura és kréta időszaki mészkő) épültek a nagyharsányi és siklósi villák

csesbányát teremtve ezzel a régészet számára. Hogy a falakat nem csupán sárral, hanem agyaggal tapasztották, arra bizonyítékot adnak az egykori, leégett házak maradványai. A fal paticsnává vált, ugyanúgy vörösre égve, mint az agyagedények a kemencében. Az ilyen házmaradványokat a lakók gyakran síttként kezelve eltakarították, hogy az új házat a régi helyén építhessék fel. Ekkor történt meg az agyagbánya-gödör „rekultivációja.” Az agyag immár kiégett formában, mint szemét, visszakerült eredeti kibányászási helyére, a gödörbe. Ezeket az agyaggödöröket majdnem minden őskori településen meg lehet találni, egészen a vaskorig. A Mecsek területén a zengővárkonyi, vagy a Pécsvárad-aranyhegyi telepek a jellemző példák erre, melyek a lengyeli kultúrához tartoznak, tehát a neolitikus korszak végéről valók. Adósak vagyunk még a magyarázattal, hogy hol vannak akkor a házak? Ezek helyét tűzhelyeken, kemencéken kívül főleg a cölöplyukak jelzik, melyeket, ha képzeletben vonallal összekötünk, akkor megkapjuk az általában téglalap alakú ház alaprajzát.

A vaskor második felében a kelták jórészt földbe ásott (sima, vízszintes padlójú!), füstös házainak jóval kisebb felmenő fala volt, így kevesebb agyagot igényeltek. A római korban pedig még az első két században tartotta magát a vidéki lakosság körében a korábbi házépítési mód, de már használtak vályogtéglát is.³ Pannóniában a 3–4. században kezd a városokon kívül is általánossá válni a kő, mint építőanyag. A népvándorlaskorban is építettek agyagtapasztású házakat. A fazekassághoz szükséges agyag miatt persze egyébként sem szűnt meg soha az agyagbányászat. Mindenhol folyamatosan működtek a régi, vagy az újabb keletű bányák. Az agyag, mint ma is, szinte korlátlanul rendelkezésre állt.

Időrendben a **fémek** következnek. A rezet már az újkőkor végi lengyeli kultúra felismerte. A Mecsek területén tiszta állapotban talált, hidegen megmunkált, kalapált, nyújtott, lapított, tekerceslt stb. termésmém darabok azonban minőségüknél és ritkaságüknél fogva csak ékszer készítésére (gyűrű, karperec) voltak alkalmasak. A réz tiszta állapotú felszíni gyűjtése nem is nevezhető még bányászatnak, hanem csak a bányászat előzményének. A rézkorból viszont az ékszereken kívül rézfegyverek, csákányok is ismertek. Ezek előállítására már nagyobb mennyiségű alapanyagot igényelt. A Mecsek Magyarország geológiailag legösszetettebb hegysege. Kőzetei az egykori vulkáni működések emlékeként tartalmaznak rézércet is, de nem bányászásra alkalmas mennyiségben. Rézkori és bronzkori fémérc bányahelyek, ha voltak is ilyenek a Mecsekben, sajnos nem ismertek. Mára vagy kimerültek, vagy az itt lakók eleve már akkor is kereskedelem útján elégitették ki nyersanyag igényüket. A bronzkor végén a fémipar már képes volt a szinte „ipari méretű”

³ A vályog alapanyaga azon lösz, mely Baranyában és a Mecsekben igen nagy területi elterjedésben megtalálható. Egészen a 20. század elejéig használták vályogvetéshez, de a rómaiak már téglát is égettek belőle. A lösz ókorban megkezdett helyi bányászatának és égetésének következménye, hogy Sopianae területén az ókeresztény temető kivételével nem található meg eredeti helyzetében és vastagságában a vályogvetésre alkalmas kőzet. A történelmi Belváros területén nagyobb részben hiányzik, vagy csak erősen megcsonkított, esetleg gödrökkel tagolt és antropogén feltöltéssel borított löszfelszíneket ismerünk. Ezen megjelenés ellentmond a természeti adottságoknak, mivel jóval nagyobb lejtőszögű hegyoldali részleteken tekintélyesebb vastagságban mutatkozik a lösz, habár ott nem épült ki történelmi városrag

tömegtermelésre. Korabeli depot leletek tanúsítják egy-egy kereskedelmi készlet gazdagságát. Az akkor élt bronzkovácsok és kereskedők vándorolva kereskedtek nemcsak kész termékekkel, de félkész öntvényekkel, sőt formába még nem öntött fémbucákkal is. Legfőképpen ez utóbbiak alapján gyaníthatjuk, hogy már nem volt szükség a helyi bányászat erőltetésére, még úgy sem, hogy kovácsmesterek természetesen éltek itt is. A kereskedelem útján ide került nyers öntvényeket kellett feldolgozniuk a helyi igényeknek, helyi ízlésnek megfelelően.

A római korban a bronzművéség szerepe a vasfeldolgozáshoz képest kisebb, ám a korábbi korokhoz képest természetesen méreteiben nagyságrenddel nagyobb. A bronzot főleg díszek, díszítmények, szobrok, edények és pénz készítéséhez használták. A birodalmi méretű kereskedelem szükségtelenné tette a helyi nyersanyagkutatást. Kisebb tárgyakat javító, kevésbé szép darabokat előállító mesterek minden városban jelen voltak. Az igazán díszes készítményeket azonban messziről, Itáliából, Alexandriából stb. kellett behozni.

A népvándorlás kori ötvösök általában teljes jogú, sőt gazdag harcosoknak számítottak. A helyi bronzfeldolgozás ekkor mégis mélyponton volt. A jelentős és szép tárgyak, melyek ránk maradtak, általában mind rablott, vagy vásárolt, főleg bizánci eredetű holmik.

A vas még gyakrabban fordult elő begyűjthető állapotban, mint a réz. Feldolgozásához azonban jóval magasabb hőmérséklet szükséges. Magyarország területén a gyepvasércet elődeink már nagyrészt összeszedték. A rézhez hasonlóan, melyet már a rézkor előtt ismertek, a vas is megjelent már a vaskor előtt, például a középső bronzkori ottomány kultúra területén, mégis leginkább a vaskortól kezdve számíthatunk e jellegzetesen vörös földrögök gyűjtésére és feldolgozására. A római időkben valószínűleg minden városban és vidéki agrárközpontban ott voltak a kovácsok is. Maguk a kohók általában a gyepvasérc lelőhelyek közelében voltak. Honfoglalás kori olvasztókemencék hozzánk legközelebb Somogyfajsz mellett kerültek elő. Körülöttük még ma is lehet találni gyepvasércet. Ismertek persze kohók az avar korból is Magyarország területén, és ugyanúgy gyepvasérc olvasztására használták őket.

Sokat mondó a Mecsekben a Zengő-hegy középkori latin: Mons Ferrei és szláv neve: Zselic. Mindkettő vasat, vashegyet jelent. Nyilvánvaló, hogy a középkorban valamiféle bányászat folyt itt, mint ahogy századunkban is megkísérelték egyszer a vas kinyerését az ország más részeiről idehozott munkásokkal. Arra sajnos már nincs adatunk, hogy az Árpád-kor előtt is számon tartották-e ezt a vaslelőhelyet, de az sincs kizárva, hogy igen. Ugyanilyen szempontból érdekes lehet Pécstől keletre a Vasas helynév is. Itt nyilván vaskovácsok éltek. A név kialakulása és használata nem véletlen, hiszen a geológiai viszonyok indokolják, sőt az itt végzett vasércbányászat igazolja a névadás jogosságát. Ennek okán érdemes röviden felsorolni azon jelentősebb vasérclelőhelyeket a Mecsek területén, melyeket a honfoglalás előtt már ismerhettek és használhattak. Az akkori bányászat elsősorban a terepen megtalálható érc tartalmú kőzetek gyűjtését, majd feldolgozását jelentette, de kisebb-nagyobb gödrökkel követték az ércek előfordulását is a mélység irányába.

Vasas nyugati részletében a Somogynak nevezett településrészen és Pécssett régóta hozzáférhető azon vasérc, melyet a múlt század végén már tárókkal termeltek. Olyan *szferosziderit* található a város ÉK-i területén és Vasason, mely jelenleg is mindenki számára megfigyelhető változatos nagyságú rögök és gumók formájában, a kőszénteleges rétegsorozatban és annak fekéjében. Igen nagy területi elterjedésben ismert, így a felszínen Lámpásvölgytől indulóan Vasasig jól követhető a vasércet tartalmazó kőzetcsoport. A területet jól ismerőknek állandóan rendelkezésre állt a több kilométer hosszúságú és a néhány száz méteres szélességű lelőhely, hiszen csak össze kellett gyűjteniük a befogadó kőzetből kimállott gumókat. Szükség esetén kifeszegethették a kőzetből, vagy összetörték a vasércet tartalmazó homokkővet. Ugyanílyen módszerrel lehetett már a honfoglalás előtt vasércet gyűjteni Nagymányok és Váralja környékén, valamint Hosszúhetényben is, ahol a Basagödörben található még ma is *sziderit* gumók.

Jóval kisebb területen mutatkozik a Pusztakisfalu területén gyűjthető *hematit*, mely jura mészkő repedéseiben található. Napjainkban is jól látható még azon bányahely, mely sokat mondó maradványa a talán több ezer évvel korábban megkezdett termelésnek. A hosszú időszakon keresztül végzett művelés egykori eredményességét napjainkban már nem lehet megítélni. Valószínűsíthető, hogy az ókorban és középkorban véglegesen letermelték a legjobb minőségű részleteket, hiszen az írott források szerint a későbbi kutatók már nem találtak kitermelésre érdemes ércvagyont.

Pusztakisfalutól nem távoli helyzetben ismerjük a zengővárkonyi barnavasérc, a *limonit* előfordulását, melynek termelését szintén több mint egy évezrede megkezdheték, adat azonban csak a honfoglaláskor utáni időkből van rá. E helyszínnel azonosítják a pécsváradi apátság 11. századból származó alapítólevelében említett bányahelyet. Az alsó-kréta időszi kőzetekkel közrefogott vasérc akkori jelentőségét jól jellemzi, hogy az alapítólevelél húsz bányászt említ. Ez igen tekintélyes szám, de egyúttal jelzés arra vonatkozóan, hogy a közeli pusztakisfalui előfordulással együtt a Zengővárkonyban található ércet már a honfoglalás előtt jól ismerték és igen kiterjedten termelték.

Jóval kevésbé ismert napjainkban a magyaregregyi *magnetit* előfordulás, pedig a helyiek már igen régóta hasznosítják az ércet. A községtől nyugatra kialakult völgyek aljában és oldalában olyan hömpölyöket találhatunk, melyeknek nagysága akár a dinnye méretét is jócskán meghaladja, de vannak adatok nagyobb tömegűek előfordulásra is. A sok száz éve nyitott érclelőhely szervezett kutatását még napjainkban sem végezték el.

A **meszet** a rézkor végétől használták bizonyíthatóan, már a badeni (péceli) kultúra alkalmazott mészbetétet edényei ékesítésére. A korabronzkori, zóki és somogyvári kultúrák pedig legfőképpen ezt a díszítés technikát alkalmazták. Mégis egy középső-bronzkori kultúrát nevezetek el külön erről a díszítésmódról mészbetétes edények kultúrájának, mivel az ő fazekas termékeiken már egész felületrészeket kitöltő, barokkosan gazdag mintájú fehér díszítés jelenik meg. A még kiégetetlen, de már megformázott edény felületén elkészítették a kívánt minta negatívját,

mégpedig bebökődéses módszerrel. A kiegészítés után ezt a felületen lévő negatív ágyat töltötték ki mésszel. A fehér mészbetét, ha a föld alatt eltöltött évezredek során megmaradt, még ma is jól mutat az általában sötét színű edények felületébe beágyazva.

Mivel a Mecsekben a mészkő igen sok formában jelen van, kézenfekvő, hogy a meszet is bányászták. Ennek ellenére a régészet még a század elején is úgy gondolta, hogy a mészbetékezés eredetét kultikus rítusokra kell visszavezetni. A bronzkorban végig a hamvasztásos temetési forma volt az uralkodó. **Wosinsky Mór** ebből kiindulva emberi hamvak csontmaradványiból származtatta a mészbetét alapanyagát. Később felmerült még eredetként az állati csontok, illetve kagylóhéjak porráőrlése is. Ma már kémiai vizsgálatok útján tudjuk, hogy az őskorban a meszet természetes előfordulási helyekről, bányászat útján nyerték ki. A római korban pedig mészhabarcs formájában már hatalmas mennyiségben használták utak, épületek, padló, lépcső, sírok építéséhez.

Kétségtelen, hogy a mész ipari méreteket kiszolgáló, nagyarányú bányászat helyben volt a legpraktikusabb. Mészégetéshez szükséges alapanyag megszerzéséhez a Mecsek igen jó lehetőségeket biztosított, hiszen területén számos helyen található megfelelő tisztaságú mészkő. A keleti peremet jelentő Váraljától egészen a nyugati határt jelentő Bükkösdig fordulnak elő a különböző geológiai korú mészkövek, melyeket sok-sok éven keresztül felhasználtak a helyiek mész előállításra. Elsősorban a triász és miocén mészkövek égetése volt gyakorlatban, de felhasználták a jura és kréta időszaki kőzeteket is. Pécssett még a 20. század közepén is üzemben volt olyan mészégető, melynek területén és közvetlen szomszédságában, feltételezhetően még a rómaiak kezdték meg a kőanyag termelését. A népvándorlás korából nemigen maradt ránk mészbányászatra utaló emlék, mivel az alapanyagot szolgáltató ókori bányák a középső és újkorban egyaránt művelés alatt álltak. Ennek következményeként morfológiai vagy tárgyi emlékek sem maradhattak.

Végezetül szólnunk kell arról is, hogy jelenkori bányászatunk is összefüggésben van a múlt emlékeivel. Kő- és szénbányákban nem ritkák az ősi növények és állatok lenyomatai. Mamutcsontok és avar temetők (pl. Hird) igen gyakran homokbányászás közben kerülnek elő. A Pécsvárad melletti, homokra épült Kószavár nevű középkori földvárat pedig kimondottan az elbányászás veszélye fenyegette néhány évvel ezelőtt.

Sorrendben tehát a kő, a festék, az agyag, a fémek és a mész kezdetleges kitermelése jelentette helyi történeti előzményét a középkori, majd az újkori, általunk is jól ismert, modern technikával folytatott hatalmas méretű mecseki szén- és uránbányászatnak.

SURJÁN MIKLÓS

NÉMET UTAZÓ BARANYÁBAN

Két évszázaddal ezelőtt földrészünknek szinte minden országát, Kis-Ázsia és Észak-Afrika nevezetesebb helyeit sorra bejárta **Jenne**, más néven **Lebprecht**, a Majna-parti Frankfurtból származó világutazó. Nem csak keresztnéve ismeretlen vagy legalább is bizonytalan, de életéről is alig tudunk valamit. Lexikonokban, életrajz gyűjteményekben hiába keressük nevét; csak könyveivel találkozhatunk egy-egy régiségeket is gyűjtő nagy könyvtár polcain.

1786-ban, a Fekete-tengerhez utaztában Baranyába is eljutott, s az itt látot-takról beszámolt a pesti Trattner nyomda kiadásában, 1788-ban megjelent útleírásának egyik fejezetében (Herrn Jenne's Reisen nach St. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn, nebst einem Reise-Journal der Donaufahrt von Esseg bis ans schwarze Meer), A mű előszava szerint az egyik vidékről többet, a másíkról kevesebbet jegyzett fel, de amit elmond, azt valóban látta.

Ennek a könyvnek egy példányát a Csorba Győző Megyei Könyvtárban őrzik. Valamikor a 70-es években került az állományba. Néhány évvel később fedeztem fel benne nagy örömmel a megyénkre vonatkozó sorokat. Nyomozni kezdtem, vajon ki is ez a titokzatos utazó. Kutatásomban segített egykori egyetemi társam, **Pálvölgyi Endre**, akkoriban az ELTE Egyetemi Könyvtár Tájékoztató Osztályának vezetője, később pedig **Lakatos András**, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa.

Petrik Magyar Könyvészetében a fenti cím Lebprecht neve alatt szerepel, a következőképpen: Lebprecht's Reisen nach St. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn, nebst einem Reise-Journal der Donaufahrt von Esseg bis ans schwarze Meer. A British Museum katalógusában szintén Lebprecht a szerző. Ám a cím másként kezdődik, s impresszuma is eltérő: Pest, 1790.

A Petrik-féle bibliográfiában azonban Jenne-nél is található egy háromrész-es útleírás, a British Museum katalógusában ugyancsak (1. Theil. Jenne's Reisen von St. Petersburg bis Malta und von der Donaumündung bis in den Guadalquivir, durch einen Theil von Asien, und einige Städte in Afrika; 2. Theil. Jenne's Reisen nach dem Archipelagus, der europäischen Turkey, Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Slavonien; 3. Theil. Jenne's Reisen nach Spanien, Piemont, der Lombardie und Tyrol. Frankfurt und Leipzig, 1790).

A párizsi Bibliotheque National katalógusa is ez utóbbi Jenne-könyvet ismeri.

Ugyanígy a Kayser-féle „Vollständiges Bücher-Lexikon,” azonban megjelenésének helye itt Wien, éve 1790, kiadója Heubner. Ez egyébként az egyetlen forrás, ahol keresztnévként a Frz [Franz] szerepel.

A német nyelvterület különféle általános és életrajzi lexikonaiban eddig eredménytelenül kutattam Jenne ill. Lebprecht után. Így tehát egyelőre le kell mondanunk arról, többet tudjunk meg a titokzatos világutazóról. Lássuk e helyett, mit tapasztalt Jenne úr Baranyában.

Előszó

Előjáróban el kell mondanom, hogy a következőkben nem minden országról és helységről készült olyan pontos leírás, mint amit talán néhány olvasó elvárna. Ez a könyv nem akar más lenni, mint ami: tudniillik mindannak a leírása, amelyeket a szerző utazása során újnak és említésre méltónak talált. Aszerint, hogy körülményei, elfoglaltságai mennyi időt hagytak számára, az egyik országról vagy helységről többet, a másikról kevesebbet jegyzett fel, ám amit elmondott, azt valóban látta, valóban tapasztalta; és bár már oly sok útleírás van forgalomnak, mégis elhihetjük, hogy a jelenlegi sem teljesen felesleges. Vajon lehet-e eleget mesélni emberekről, s emberek lakta országokról, ha ezek állandó változásoknak vannak kitéve? Bár oly sokat írtak már Olaszországról különösképpen pedig Rómáról, az ember mégis örömmel olvas minden róluk szóló új könyvet. S ha úgy is tűnik, mintha a sok leírás már mindent kimerített volna, majd minden utazó talál egész sor olyan új dolgot, amelyekről sehol sem történt még említés.

Már csupán a Fekete-tengerhez vezető dunai utazás naplójának közlésével is remélhető hogy az ember a közönség szemében is méltatásra talál, nem is említve a Szlavóniára, Horvátországra, Moldvára és Havasalföldre vonatkozó észrevételeket.

Úgy vélem, szükséges még megjegyezmem, hogy ezek az utazások különböző évben történtek, kéretik ezért az országokat abból a nézőpontból szemlélni, ahogy azok a szerző szemei elé kerültek. A Horvátországon, a Földközi-tengeri osztrák tengerparton, Felső-Olaszországon át Franciaországba tett utazásra 1783-ban és 1784-ben került sor, míg a Szlavónián keresztül induló dunai hajóútra, majd a visszaútra Havasalföldön, Erdélyen és Magyarországon át 1786–87-ben.

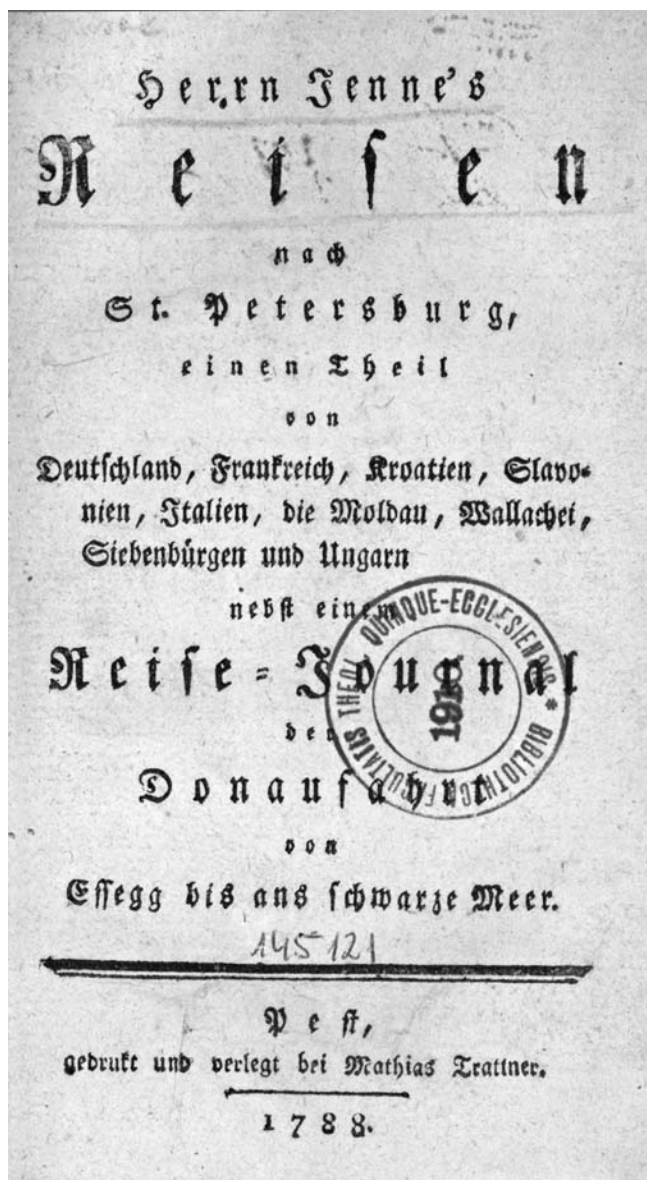
A közreadó és a kiadó kedvező fogadtatást remélnék, s elnézést kérnek, ha nem minden olvasó várakozása teljesül.

Utazás

Bécsből Szlavóniáig, az Eszéktől a Fekete-tengerig tartó utazás naplójával; visszatérés Moldván, Havasalföldön, Erdélyen és Magyarországon át.

Bécsből ezúttal ismét Sopronon és Kőszegen át vezetett utam. Minthogy e helyekről már szoltam horvát-, olasz- és franciaországi úti beszámolómban, így ezeket figyelmen kívül hagyom. Körmendnél jobbról elhagytam a Horvátországba vezető országutat, s balra fordultam Egerszegen [Zalaegerszeg] és Nagy-Kanisán át Nagy-Sziget [Szigetvár] felé, amely a Festetich-urasághoz tartozó város a kis Almás-patak mellett.

E mögött a mocsárban jelentéktelen erődítmény állott egykor, melyet hosszú időn keresztül a törökök, majd az osztrákok ostromoltak és foglaltak el – emiatt vált a történelemben ismertté – és amelyet most **II. József** császár a fent említett **Festetich** úrnak csekély összegért eladott azon feltétellel, hogy rombolja le. Ez részben már meg is történt.

Nagy-Sziget körül korábban kiterjedt mocsár volt, amely a levegőt nagyon egészségtelenné tette. A földesúr gondoskodott kiszáritásáról, s hol korábban poshadt víz s nád volt, most szép mezőt és réteket láthatunk. Árkokat ásatott, hogy a víz lefolyhasson, s az így nyert területet ingyen szétosztotta, sok évre adómentessé téve. Ezzel a szorgalmas földművelőket arra sarkallta, hogy a munkát maguk vegyék át. Itt kezdődnek már a dohányültetvények, a levelek nagysága és zsíros-

Inhalt.

Vorbericht

Einleitung oder Uebersicht der Reise von Frankfurt am Main über Nürnberg nach Regensburg, und der Donaufarth von letzterer Stadt bis nach Wien, nebst einigen Nachrichten von des Verfassers Aufenthalt in St. Petersburg.

sága révén oly híres pécsi dohányé, amelyet mindenekelőtt Olaszországban és Franciaországban kedvelnek.

Innen Lőrincen [Szentlőrinc] át Pécsre vezet az út.

Ennek a városnak igen szép a fekvése. Egyik oldalról zöld hegyek s kőhal-
mok, a másiktól legelők és kövér földek veszik körül, melyek különféle s igen kelle-
mes sétát kínálnak. Maga a város kicsiny, a külvárosok azonban annál több helyet

foglalnak el, s mindkettőben különféle szép épületek találhatók. Különösen érdekes a budai kapu előtt egy cserzővargának a háza, amelyről az idegen nem is gondolná, hogy itt található, s amelyben állandóan különféle rangú emberek jönnek össze. Az emeleten egy nagy és egy kisebb táncterem van; az előbbi szépen kifestve, tükrökkel és csillárokkal díszítve.¹ Azután négy biliárdzsoba, a földszinten pedig fürdő a hölgyek és a férfiak számára. Az épülethez csatlakozó kert nagyon szépen elrendezett s minden kényelemmel ellátott.

A város dómtemploma minden bizonnyal az egyik legnagyobb s legékesebb templom Magyarországon. Oly tágas, hogy a lakosok állítása szerint négy szószékről egyszerre négy nyelven lehet prédikálni: nevezetesen németül, latinul, magyarul és horvátul anélkül, hogy az egyik szónok a másikat hallaná. A négy szószéket valóban láttam. A templom bolthajtásos mennyezete pillérekben nyugszik, mögójük oltárokat helyeztek. A hajót mintegy húsz lépcsővel megmagasították, amely alatt – éppen annyi lépcsőn lefelé – egy földalatti templomba juthatunk. A dóm mellett van a püspök nagykiterjedésű palotája. Ennek egyik szárnyában jelentős könyvtár található, melyet az előző püspök [Klimo György] gyűjtött össze, s melyben mára már sok a befejezetlen mű, mert a jelenlegi püspök semmit sem pótol [Eszterházy Pál László]. A püspöknek és a székeskáptalannak igen nagy jövedelme van.

A város előtt folyik el egy soha el nem apadó patak, mely télen sem fagy be, s amely mintegy húsz különféle malmot hajt, többek között egy püspöki papírmalmot is [Tettye-patak]. Az ezekből a malmokból származó liszt és egyéb őrlemény jelentős kereskedelmi cikk, s evvel látják el a fél Horvátországot, valamint a varasdi hadikerület egy részét. Hasonlóképpen jelentős kereskedelmet folytatnak az itt készült talpbőrrel és cserzett bőrrel.

Pécs körül nagyon sok kiváló dohányt termelnek, ezeket különösen Olaszországba és Németországba szállítják. Az itteni bor hasonlóan jó. Évekkel ezelőtt a város előtti egyik területen indigót termesztettek. Selymet ugyancsak tekintélyes mennyiségben állítanak elő.

A városban német és latin nyelvű elemi iskola és egy gimnázium működik. Ez utóbbi napról-napra gyarapszik, mióta egy királyi komisszárnak itt van a székhelye, s ez által több pénz kerül forgalomba.

Péccsel kapcsolatosan említésre méltó ezen kívül a sok víztározó, tiszta és jóízű forrásai, melyek közül néhányat messziről vezetnek ide. Ez a terület egykor ugyanis török fennhatóság alatt állt. Még most is látható sok, részben romos kerek török épület, melyeket fürdőnek használtak. Ezeket most egyre-másra lerombolják, s helyükre lakóházakat emelnek.

Siklóson át – ahol egy magas hegyen az a kastély látható, amelyben egykor Zsigmond császár raboskodott – majd Baranyaváron keresztül érkeztem a Dráva folyóhoz. Ez Magyarország és Szlavónia határa, melynek túlsó oldalán Eszék vára áll...

¹ A Felsőmalom utca 9. szám alatti „Magotser Szálá”-nak nevezett táncterem. In: Madas József: A pécsi Budai külváros telkei, házai és utcái. I. kötet. Pécs, 1985. 437-439.p.

NÉHÁNY APRÓ ADAT A PÉCSI CÉHEKRŐL

Dolgozatomban megkísérlem, hogy felelevenítsem ismereteinket a céhekről, történetükről, dokumentumaikról, közelebbről is a pécsi céhekről, majd a Baranya Megyei Levéltárban őrzött dokumentumok közül kiválasztott néhány példa segítségével megpróbálok érzékletes képet adni a céhek életének egy-egy mozzanatáról.

A CÉHEK, CÉHSZABÁLYZATOK

A céh általában érdekvédelmi szervezet volt, amelyet egyes iparágak kézműves mesterei, esetleg egy község különböző iparosai hoztak létre. A céh ellátott igazgatási, önkormányzati, városvédelmi feladatokat is, gondoskodott az iparos oktatásról, vagyis az inasok képzéséről, de voltak természetesen a piaccal kapcsolatos és tűzrendészeti feladatai is.¹ A mesterségek közül a közellátással kapcsolatos (mészáros, molnár, pék), a ruházatkodás alapanyagainak előállításával és a ruházattal foglalkozó (takács, különböző tímárok, szabó, szűrszabó, kalapos/süveges, szűcs, varga, csizmadia, cipész stb.) mesterek tömörültek először céhbe. A különböző mesterségek, az élelmiszer előállításával és kereskedelemmel vagy a fémmegmunkálással kapcsolatosak is differenciálódáson mentek keresztül a századok folyamán.² Azokat a céheket, amelyek egy megnevezett városon vagy községen túl terjedő szervezési, mesterfelvételi joggal rendelkeztek, a főcéh (Hauptlade) cím és rang illette meg.³ A kézművességnek, a céhes szervezettségnek igen nagy hatása volt a városiasodás folyamatára. Egyes főcéhek jogköre az országra, vagy több városra és környékére, vagy például a szepesi 13 városra, esetleg egy vagy több megyére, egy vagy több uradalmi központra és a hozzájuk kapcsolódó helységekre terjedt ki.

A céhek szabályzatai bizonyos fejlődés folyamán váltak a hagyományozott szokásjogból írásos, pontokba foglalt szabálygyűjteménnyé. Ezeknek célja a mesterek közötti egyenlőség fenntartása, a rend, a vallásos élet biztosítása, a mesteriség megfelelő szintű elsajátítása, a mesterlegények vándorlásának ellenőrzése, a bérek megállapítása, a viszálykodások megfékezése, utóbb a kontárok elleni küz-

---

¹ Domonkos Ottó, Céh. Magyar Néprajzi Lexikon. 1. Budapest, 1977. 412-417.p.; Kézművesség. Magyar Néprajz 3. (Szerk: Domonkos Ottó), Budapest, 1991. 31. és passim; Kopasz Gábor, Régi pécsi kézműves mesterségek. In: A JPM Évkönyve XVI. (1971) Pécs, 1972. 168.p.

² Otruba, Gustav, A bécsi kézművesség és a céhek a 17. és a 18. század fordulóján. III. Nemzetközi Kézműves-ipartörténeti Szimpózium, 1986. Veszprém, 1988. 173.p.; Móró Mária Anna, Pécs város népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Tanulmányok Pécs történetéből I. Pécs, 1995. 35.p.; Rúzsás Lajos: A pécsi ipar a feudalizmus végén, 1686-1848. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 6. Pécs, 1956. 6.p. A céhek számának növekedése jelentheti a különböző technikák egymás mellett élését (tímárok/tobakok), utalhat különböző nemzetiségek mestereire, illetve a különböző etnikumok számára dolgozó iparosokra (német és magyar szabó, német és magyar kalapos). Valószínű, hogy egyes esetekben ezek a céhek különböző rétegek igényét, divatját szolgálták ki

³ Domonkos Ottó: A főcéhek vonzáskörzetei. V. Kézműves-ipartörténeti Szimpózium, 1984. Veszprém, 1985. 191.p.

delem volt.⁴ A céhszabályokat, artikulusokat a 14-17. században a város tanácsa, illetve a mezőváros vagy falu egyházi vagy világi földesura hagyta jóvá. A királytól kapott szabályzatok száma a 17. századtól kezdve gyarapodott, a 18. században pedig általánossá vált, hogy a céhprivilegiumot és szabályzatot e módon nyerjék el. Ismeretesek **III. (VI.) Károlynak** a Német-Római Birodalom egészére vonatkozó, az iparosok életét szabályozó 1730 körüli rendtartásai, **Mária Terézia** utasítása szerint pedig a pozsonyi Helytartótanács 1761-ben egységes szabályzatok bevezetését rendelte el az egész ország területén, különös hangsúlyt helyezve a katolikus vallás gyakorlására. A céhek szabályzatának egységesítésére, a taksák korlátozására, a céhtagok életének egyszerűbbé tételére, a kötöttségek feloldásra később is történtek kísérletek.⁵

A Baranya Megyei Levéltár gyűjteményében az egyik legkorábbi eredeti privilegiumlevél és céhszabályzat a süveges céhé 1756-ból, amelyet Mária Teréziától nyertek el, más forrásból tudjuk, hogy a pécsi süveges mesterek céhes keretek között működtek már 1694-től.⁶ E privilegiumlevél díszes, pergamenkötésű és pergamenlapokra írott első példánya és papírlapos másolata is megtalálható itt. Érdekességképp megemlítem, hogy a pécsi céh a győri süvegesektől két évvel korábban megkapta azok 1637-es céhlevelének és artikulusainak másolatát, amely viszont az alsó-ausztriai Neustadt kalaposainak korábbi, 1630-as céhszabályzatára vezethető vissza.⁷ A korábbi 18 pontos szabályzatokkal szemben ebben az 1756-os iratban a magyar nyelvű szabályzatnak 24 cikkelye, articulusa van, amelyek közül az első a vallás gyakorlására és az ünnepek megtartására vonatkozik. A szabályzat legtöbb pontja a mesterlegények kötelességeiről szól, beleértve a mesterremek elkészítését, valamint azt a lehetőséget, hogy mester özvegyét vagy leányát feleségül véve fele akkora taksát fizet a céhbelépésért. Az utolsó cikkelyekben pedig a mester vagy családtagjai temetéséről, a vitás kérdések elrendezéséről, a fellebbezésről stb. olvashatunk.

A 19. század elejéről származik a gyűjteményünkben lévő következő néhány privilegiumlevél, a pécsi fésűs, a nyerges és szíjgyártó, a mézeskalácsos és viaszgyertyaöntő, valamint a halász céh **I. Ferenc**től kapott oklevele és szabályzata: 1818-ból, 1820-ból, 1823-ból illetve 1829-ből. Ennek elnyerése nem mehetett

⁴ Nemeskürthyová, Ludmilla: 15. és 16. századi céhszabályzatok a mai Szlovákia területéről. III. Nemzetközi... i.m. 1988. 195.p.; Domonkos... i. m. 1985. 191.p.

⁵ Azt a privilegiumlevelet, mely a Baranya Megyei Levéltár céhes irataink gyűjteményének (a továbbiakban BML – IX. 1-21.) második legrégebbi darabja, a várostól kapta az illető céh. Ostrolucka, Milena: A város és a céhek kapcsolata a 16-17. századi Kassán. In: III. Nemzetközi... i.m. 1988. 204-215.p.; Rózsa Miklós: Vándorkönyvek a Nagykanizsai Thúry György Múzeumban. A vándorkönyvek típusai, rendeltetésük és forrásértékük Magyarországon. In: Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992. 223-267.p. E mű elején olvashatunk sokat a rendeletekről. Gyűjteményünkben a céhíratok mellett található két nyomtatvány: a Helytartótanács által 1828-ban kiadott „Közönséges czéhbéli czikkelyek a mesterség üzés végett való társaságok és czéhek számára, valamint Klauzál Gábornak, a 48-as földművelés-, kereskedelem- és iparügyi miniszternek „Czéhszabályokat módosító rendelet,-e

⁶ A korai dokumentumok közt ismert még a pécsi pokrócos mesterlegényekre vonatkozó artikulusok gyűjteménye 1769-ből, (BML IX. 21.), a kőművesek és kőfaragók céhének privilegiumlevele 1772-ből (BML IX. 9.); A magyarországi... i.m. 1975.

⁷ BML IX.12. Rózsáné Lendvai Anna: A pozsonyi csizmadiák 1602. évi céhlevelének „út”-ja Kanizsáig. In: Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, 1992.

Szent Ambrus ábrázolása a mézeskalácsos és viaszgyertyaöntő céh nyomtatott, kítőltetlen tanúsító leveléről BML IX. 11. 9. (Erdős Géza rajza)

mindig simán, nem is lehetett olcsó.⁸ Főként az 1823-as privilégiumlevélnek alapján ismertetem ezen iratfajta felépítését. A díszes, bársonykötésű könyv cirkalmas első, pergamen lapja kivételével csaknem végig papírra nyomtatott, országosan egységes szöveg, csak egyes helyeken van kipontozva, hogy az illető mesterség

⁸ Ismeretes, hogy az első pécsi mézeskalácsosok közt szereplő Franz Hebenstreit kölcsönzött, a számadáskönyv tanúsága szerint 700 forintot a céhprivilégium kieszközlésére. T. Papp Zsófia: Adatok a pécsi mézeskalácsosok életéről. In: Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém, 1999. 405-406.p.

nevét, a készítendő mesterremeket, az inas vagy a legény megszabott idejét beírassák. A latin elő- és utóirat a német nyelvű cikkelyeket (Artikel) fogja közre. Az előirat a király által adományozott, annak összes címeit felsoroló oklevél, az illető céhnek szóló tulajdonképpeni privilégiumlevél. Az irat végén a záradék a privilégiumlevélnek a város jegyzőkönyvébe történt bejegyzését tudatja. Gyűjteményünkben egyaránt ismeretesek német nyelvű és magyar nyelvű ilyenfajta iratok, szabálygyűjtemények, amelyeket egyforma latin elő- és utóirattal láttak el. Az 1–9. cikkely az inasokról rendelkezik, az inas beszegődtetés és inas felszabadítás követelményeiről, a beszegődtetés és a felszabadítás taksájáról (az előbbi volt nagyon jelentős összeg), az inas tanulóidejéről, kötelességeiről, járandóságairól (pl. felszabaduláskor kap egy öltözet ruhát). A 10–20. pont a legényekkel kapcsolatos: a mesterlegény munkavállalásának rendjéről, a legényszállítás használatáról. Van olyan artikulus, amely a dékány, vagyis a mesterlegények előjárója kötelességeiről is szól; ismeretesek a segélyalapba fizetendő összegéről, a legények munkaidejéről és a munkabérről rendelkező cikkelyek. A céh természetesen tilalmazott mindenféle kocka- és kártyajátékot, korhelykedést, zenebonát. Nagykőrösön a mesterlegényeknek legfeljebb egy icce bort engedélyeztek, de utána sem volt szabad az uruk szállásán kívül háltni, de Pécssett már városi határozat született a társposhár adás szokása ellen.⁹ A céhszabályzatok tiltják esetenként még a legénycéh alakítását is, ami pedig nagyobb létszámú céhek legényeinél szokás volt; Pécssett a pokrócosoknál volt legénycéh. A szabályzat általában a legrészletesebben a mesterremek készítésére tér ki: a legnagyobb tudást kívánó termékek közül jelölték ki a készítendő remeket, megszabták az anyagot, az előkészületeket, a ráfordítható időt és a munka menetének felügyeletére két mestert rendeltek ki, a látómestereket, akik akármikor meglátogathatták, ellenőrizhették a legényt. A kész mesterremeket a céh mesterei együttesen bírálták el, kisebb hibáért bírságot róttak ki, nagyobb hiba esetén új remek készítésére köteleztetett az ifjú. Közvetett módja volt a céhmesterek száma korlátozásának, ha nagyon bonyolult remek készítését írták elő. A céhbe való felvételért jelentős összeget kellett fizetni, de a mester fia, mint korábban is, ennek csak felét fizette. Nyilván nem csak ez befolyásolta a mestereket, hogy saját családjukból neveljenek utódot maguknak. Tudjuk, hogy egész mesterdinasztiák alakultak ki, ismeretes például a négy nemzedéken keresztül mézesbábos mesterséget folytató soproni **Eypeltauer**-család, amelynek oldalági rokona lehetett az, aki ugyanezt az ipart űzve a pécsi céh simontornyai „vidéki mestere” volt.¹⁰ Fél taksát fizetett az a legény is, aki mester leányát vagy özvegyét vette el. A mesterlegénynek, azaz ifjú mesternek a felvételkor lakomát is kellett adni a mesterek számára, az ételek rendje, egyre növekvő sora is meg volt határozva. A mesterébedet utóbb, annak érdekében, hogy a céhbe lépő ne adósságba keveredve kezdje önálló életét, erősen tilalmazták. A cikkelyek közül a 21–28. szól a mesterrekről általában, a 29–35. a mester kötelességeit részletezi, beleértve a katolikus vallás gyakorlására, többek között a vasárnapi misén és a körmeneteken való rész-

⁹ Horváth... i. m. 53.p.; Kopasz... i. m., 173.p. és passim

¹⁰ T. Papp... i. m. 408., 410. és jegyzetek

vételre fordított különleges figyelmet. Sok szabályzat tartalmaz kiváltságokat, ilyen például a helybeli vásárokon való árusítás elsőbbsége, az idegenek árusítási idejének korlátozása, a kontárok kitiltása a vásárokról és hetipiacokról, vagy ezek működésének teljes tilalma a céh székhelyén és annak környékén. Néha a mesterek számát is előírták, említettem ennek közvetett módszereit; ez már az egészséges verseny akadályát jelentette. A céhszabályzat 36. pontja a végtisztességről, temetésről szól, 37. pontja az özvegyekről rendelkezik. Tudjuk, hogy az özvegy mesterné férje jogán vihette tovább az ipart, inasokat taníthatott, mesterlegényeket tarthatott, egész addig, amíg újra férjhez nem ment.¹¹ Az iparos özvegye, ha nem volt hamarosan felszabadítható korú, a mesterséget folytatni képes fia, nem ritkán egy nála dolgozó, a vándorlását éppen befejező mesterlegényhez ment hozzá, akinek így átadhatta a műhely felszerelését, s aki így könnyebben vagy szinte csak ezen az úton válhatott céhes mesterré, főleg egy olyan céhben, mely korlátozta a mesterek számát. Olyan is előfordult aztán, hogy ezen befogadott legénytől, aki az asszonynál nemegyszer fiatalabb volt, s a mesterné révén került be a céhbe, lett mesterré, pár éven belül a mostohafia vette át a mesterséget, a műhelyt, a házat. A szabályzatban a 38–42. pontokban olvashatunk az ünnepélyes céhgyűlésekről. Legalább negyedévenként kellett megrendezni ezen összejöveteleket, de a mesterek kívánságára, egyes esetekben a mesterlegények kívánságára lehetett gyakrabban is, szó van itt ezek hagyományos rendjéről. Végül a 43–49. pontok a fő- és al-céhmesterek választását, a fegyelmi ügyeket stb. szabályozzák.

CÉHES DOKUMENTUMOK, EMLÉKEK

A privilégiumlevélen, céhszabályzatokon kívül a céhek életének legfontosabb dokumentumai, emlékei a különböző jegyzőkönyvek: a protocollumok, vagyis a céhgyűlések jegyzőkönyvei, a mesterkönyvnek vagy mesterfelvételi jegyzőkönyvnek nevezett kötetek, valamint az inas beszegődtetési és inas felszabadítási jegyzőkönyvek. Ez utóbbiakat olykor együtt vezették, például a kötet közepétől kezdve írták be az inasok felszabadítását, vagy utólag a kettőt egybekötötték. Tartottak a céhek továbbá számadáskönyveket, pénztárkönyveket; ritkábban volt legényrendtartás, szálláskönyv is; a céhek kiadtak különböző bizonyágleveléket és vándorkönyveket, utóbb munkakönyveket is.¹² Ezeket a jegyzőkönyveket a céh jegyzője vezette és aláírta a városi céhbiztos, a főcéhmester vagy a céh főbb tisztviselői is, sőt olykor az összes céhtag is, jelentős adatokat szolgáltatva egy mester névsorhoz. Sokszor igen „vegyes műfajúak” voltak a jegyzőkönyvek. A céhgyűlések jegyzőkönyveibe, minthogy a gyűlések egyik legfontosabb eseménye az újabb céhtagok illetve az inasok felvétele volt, beírhatták a felvett mesterek, ritkábban az inasok nevét is, de szolgálhattak e protocollumok számadáskönyv gyanánt is. A mesterkönyvekből megtudhatjuk a céhbe belépett mesterek nevét, időrendben,

¹¹ A pécsi mézeskalácsos és viaszgyertyaöntő céh mintegy ötven éven keresztül vezetett mesterkönyvből és más jegyzőkönyveiből megismert több, mint 80 bábos közül csak hét olyan (három pécsi és négy vidéki) mesterről tudunk, akinek az özvegye inasokat nevelt, feltehetően ennél jóval több volt, aki valameddig folytatta férje mesterségét. T. Papp... i. m. 431-438.p.

¹² Rózsa... i. m. 232-251.p.

ahogy az egyes céhgyűlések alkalmával, ünnepélyes keretek között felvették, és azt is, hogy az illető a remeket elkészítette, a taksát lefizette. Ezeket hosszabb ideig azonos formában, valamely formulára utaló megfogalmazásban írták be a jegyzőkönyvbe. Több alkalommal a mesterek származási helyét is megtudhatjuk e könyvekből, legalább a feldolgozott időszak bizonyos részében. Sokszor számadásszerűen leírják mestertaksát, illetéket, Gebühr-t (a féltaksa ismét további információkat jelent), néha azt is, ha valaki két részletben volt csak képes kifizetni ezt az összeget. Ezek a summák egyébként lassan emelkedtek. Van olyan mesterkönyv is, amelynek feljegyzései szerint az újonnan belépő ifjúmesterért jótállást vállalt két régebbi céhtag. E jegyzőkönyvekből akár hosszabb időszakra vonatkozóan is megismerhetjük az egy céhben dolgozó mestereket. Külön érdekességet jelent, ha egy valaha azon céhben inaskodó, vagy mesterlegényként legalább néhány hétig ott dolgozó fiatal mesterről értesülünk.¹³ A jegyzőkönyvben megkülönböztetett részben sorolták fel a vidéki mestereket, esetleg ezen mesterek felvételét is a kötet közepétől kezdve vezették külön. Érdekes ezek névsorát is figyelembe venni; a vidéki mesterek sokszor egész távoli megyéből is kapcsolódhattak egy-egy céhes központhoz, bizonyos értelemben a céh vonzaskörzete rajzolódhat ki ezen helységek azonosítása után. A pécsi mézesbábosok már említett dokumentumaiból 66 vidéki mestert ismerhettünk meg: a céh vonzaskörzete ilyen módon öt megyére terjedt ki; ezek a mesterek 25 községben tevékenykedtek, közülük a legtöbben Siklóson (7 mester) és a Somogy megyébe tartozó Szigeten, azaz Szigetváron (6 mester). Baranya megyében élt a legtöbb, e céhbe beírt mézeskalácsos. A hat baranyai község (Bóly, Magyaregregy, Mágocs, Mohács, Pécsvárad, Siklós) mézesbábosai, a 22 mester mellett természetesen a somogyiak szerepeltek nagyobb számban: négy községből összesen 15 mester tartozott a pécsi céhbe. Ezen kívül ismert Tolna, Zala és Verőce megye néhány községének itt céhbe iratkozott mestere is. Néhány esetben tudomásunk van több helyen (Nagymányok, majd Pécsvárad, illetve Decs, majd Siklós) próbálkozó iparosokról.¹⁴ Az inas felvételi és inas felszabadítási jegyzőkönyvek az inas neve és az őt felvevő illetve elbocsátó mester neve mellett szintén közölhetik az inas származási helyét, ekkor egy másféle vonzaskörzethez nyújtanak adatokat.¹⁵ E jegyzőkönyvek sokszor közlik a befizetett összeget, nem ritkán az inas apja nevét is; előfordulhat, hogy csak ebből a forrásból értesülünk az inaskodásnak e céhben szokásos idejéről. A vidéki mesterek, akiknek nem volt kötelező az összes céhgyűlésen megjelenni, sok esetben egyszerre jelentették be az inas felszabadítását és annak két vagy három évvel azelőtti felvételét. Nyomon követhetjük a mesterfiak inaskodását is, a budai bábsütő és gyertyamártó céh iratai¹⁶ közt. Az inas felszabadítási jegyzőkönyvben, a

¹³ A pécsi mézeskalácsos és viaszgyertyaöntő céh mestereinek táblázatában feltüntettük a „saját nevelésű” mestereket, 82-ből 29 mester volt valaha ugyanezen céhben inas; ezt a kutatást tovább lehetne folytatni a budai céh inas felszabadítási jegyzőkönyve adatainak segítségével. T. Papp... i. m. 431-438.p.

¹⁴ Domonkos... i. m. 1985.; T. Papp... i. m. 408-409.p. és passim

¹⁵ Még további „vonzaskörzet” rajzolódhat ki egy-egy mester vagy mesterség nyersanyagainak beszerzési köre, továbbá piacozási köre felderítésével

¹⁶ Budapest Főváros Levéltára IX. 3. 1-2. E céhbe tartoztak korábban a pécsi mézeskalácsosok is

Freisprechungs Registerben olvashatjuk, hogy az 1720–70 közötti időszakban 102 inast szabadítottak fel, ebből 42 volt valamely mester fia. Ugyaninnen tudjuk, hogy egyszer három **Tempel**-fiú, egy nemzedékkel később pedig kettő szabadult fel a saját apja műhelyéből.¹⁷ Az iparos dinasztiák kialakulásáról a mesterlegényekkel kapcsolatban már szoltunk. A számadáskönyvek, pénztárkönyvek elsősorban a mesterek évenkénti befizetéseit, a Jahrgeldet tartalmazták. Itt is kapunk bizonyos mesternévsorokat, egyes esetekben a főcéhmester neve vezeti ezt a listát, de az egyéb befizetéseket, az inas, a legény felvételéért, felszabadításáért fizetett taksákat, sőt a büntetéspénzeket is bevezethették. A büntetéspénz az esetek többségében templomi gyertya vételére volt váltható. A számadáskönyveket a céh jegyzője, vagy ha volt, a pénztáros vezette. A mesterlegények általános vándorlási kötelezettsége a legtöbb kézművességnél csak a 16. században jött létre. A vándorlás egyik első magyarországi említése 1429-ből való; 1477-ben pedig a soproni német szabók az esztendő bizonyos szakaszaiban tilalmazták a vándorlást. A mesterlegények helyzete közt határozott különbség volt e tekintetben. Egy 16. századi pozsonyi adat szerint az inas, a Lehrjunge, miután felszabadult, két évet volt köteles vándorolni, a mester fiától azonban csak egy éves vándorlást követeltek. Egy 1702-es augsburgi rendtartás a helybeli aranyműves mesterek, valamint más helybeli polgárok fiaitól nem követelte meg a vándorlást, de lehetővé tette azt a számukra, az idegeneknek azonban a vándorút kötelező volt. A vándorló mesterlegénynek a mesterek annak igazolására, hogy az illető legény, aki túl van a kötelező inas éveken, nála dolgozott vándorlása alatt, már egész korán különböző bizonyáglevelet, Kundschaftot adtak ki. Ennek első rendezése a már említett, **III. (VI.) Károly** által kiadott birodalmi céhrendtartásban olvasható. A bizonyáglevelekből, tanúsító levelekből alakult tulajdonképpen a vándorló könyvecske, a vándorkönyv, azaz Wanderbuch, mely 1816 óta volt rendszeresítve Magyarországon. Azt, hogy e vándorkönyv útlevélként is szolgál-e, ekkor még nem szabályozták. A legény mindenütt, ahol munkába állt, köteles volt leadni vándorkönyvét, a nélkül fel sem vehették, a mesterek azt a céhládában őrizték. Ha a legény továbbment, annak a mesternek, akinél dolgozott, be kellett jegyeznie a könyvecskébe, hogy a könyvecske felmutatója, a megnevezett „becsületes mesterlegény” mennyi ideig dolgozott nála, ezt legtöbbször hetekben adták meg, s hogy magát ez idő alatt hogy viselte. Ezt a mester aláírásával, az esetek többségében pecsétjével is igazolta. A vándorkönyvet a közigazgatási és a rendőri hatóságokkal is láttamoztatni kellett, azok nemegyszer bejegyezték, hogy a vándorkönyv tulajdonosa milyen úti célt jelölt meg. A 19. század közepén a vándorkönyvnek egyszerre volt személyi igazolvány, munkakönyv, erkölcsi bizonyítvány és útlevel szerepe. Olyan eszköz volt, amellyel a mesterlegények vándorlását közbiztonsági, közrendészeti, iparigazga-

¹⁷ T. Papp... i. m. 407., 420.p.; Móró Mária Anna: Pécs város polgárai. In: Baranyai Helytörténetírás, 1987/88. Pécs, 1988. 77.p.; Weiner Piroska említ bizonyos Tempeleket In: Faragott mézeskalácsformák. Budapest, 1981. 27.p. és passim

tási szempontból is ellenőrizhették.¹⁸ Az 1816 óta kötelező vándorkönyv ugyanakkor nem minden esetben váltotta fel a biznyságlevelet vagy tanúsító levelet, ismeretes, hogy a céhek meglehetősen későn, még a múlt század közepe után is csináltattak vagy állítottak ki ilyen okleveleket. Ezek közül a biznyságlevelek közül, csakúgy, mint a mesterlevelek közül, sokat az illető város, mezőváros látképével vagy a mesterségre jellemző termékek, szerszámok, esetleg a védőszent képével díszítettek. Nagyon becses dokumentuma mindkettő a céhes életnek, a kapcsolatoknak, az ikonográfiai tanulságokon kívül is. Egy vándorkönyv, melynek elemzését több nyelven írt bejegyzések is nehezíthetik, esetleg egy-egy iparos életének fontos szakaszára világít rá. A pécsi **Paul Brábeczky** péklegény 1850 márciusa és 1852 májusa között hat mesternél nyolc alkalommal, összesen 81 hétig, azaz kb. 20 hónapig dolgozott, első mesterasszonyánál háromszor is, de eközben megfordult több mint tíz helyen. Útvonala – Pécs, itt **Balatonyi József** alkapitány bejegyzése: „utaz Pestre” – Baja, két bejegyzés: „nach Szegedin” – Szabadka – Szeged – Nagyvárad – Szeged – Pécs – Simontornya, bejegyzés: „utaz Sz. Fejérvárra” – Veszprém – Győr – Komárom – Esztergom – Németszőgyén – Esztergom, két bejegyzés: „nach Pécs” illetve „nach Stuhlweisenburg”(!) – Pest – Pécs. Az első és utolsó pécsi bejegyzés alkalmával **Ignaz Schreyer**, a pékcéh főcéhmestere igazolta, pecsétjével is, hogy a mesterlegény **Elisabeth Beyernél** dolgozott, a harmadik alkalommal maga a mesterné írta alá, **Elisabetha Bayerinként**. A pék és a mézeskalácsos mesterség közt valószínűleg elképzelhető volt bizonyos átjárás. Három mézesbábos mesterlegény vándorútját is rekonstruálhattam a kigyűjtött céh dokumentumok illetve a városi iratok alapján; ezek a legények az 1837–39-es, az 1854–55-es illetve az 1863–68-as években vándoroltak, ketten utóbb a pécsi céh mesterei is lettek.¹⁹

Nemcsak ezen írásos dokumentumok, a céhek tárgyi emlékei is becsesek számunkra, a múzeumokban sokszor egy-egy céhkorsó vagy céhláda tudósít a mesterség céhbe szerveződött tagjairól. A céhes emlékek sorában talán a legnagyobb jelentőséggel bírt a céhpecsét, valamint a céhláda, melyben a céh vagyonát és iratait őrizték: minden céhgyűlésen felnyitották, évente négyszer, vagy ha egy céhtag vagy legény kívánta, akkor többször és a cikkelyeket is felolvasták.²⁰ Az új

¹⁸ Rózsa... i. m. 223-224. et passim. Ismeretes egy 1838-as pécsi városi jegyzőkönyvi bejegyzés, amely arról tanúskodik, hogy „a vándorló könyvek kiadásában némely hibák és rendetlenségek történtek”. Ezért a Helytartótanács 1829-es, majd 1837-es rendelete nyomán szabályozzák, többek között a külföldi vagy a külföldről visszatérő mesterlegény vándorkönyvének kiadását, szólnak a vándorkönyvnek a céhládjában való őrzéséről, a könyvecskéért kért „illendő taksá”-ról is. BML IV. 1003. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1838. január 9.

¹⁹ Paul Brábeczky: BML XV. Aprónyomtatványok A 120. A három pécsi mézesbábos legény vándorútja: Julius Nagy: Pécs – Buda – Selmecbánya – Pécs (Zágráb felé) – Varasd (Eszék felé) – Pest (Morvaország felé) – olvashatatlan – Brünn – olvashatatlan (Olmütz felé) – Troppau – Tescsen – Jablunka – Körmöcbánya – Pécs.

Franz Karch: Pécs (apjánál, Johann Karchnál tanult) – Pest (Vác felé) – Esztergom (Pest felé) – Pest (Arad felé) – Kecskemét (Pest felé) – Pápa – helynév nélküli bejegyzés, majd megszakad a vándorlás.

²⁰ Mándoki László: Baranyai céhpecsétek. In: Pécsi Műszaki Szemle 8/1. 1963. 19-23.p.; Erdődi Gyula: Válogatott levéltári források a pécsi céhek válságának időszakából, 1848–72. In: Baranyai Helytörténetírás, 1977. Pécs, 1979. 286., 293., 307-320.p.

mester vagy legény felvételénél több jegyzőkönyvbe feljegyezték, hogy „bei offenen Lade,” azaz nyitott láda mellett tett az illető fogadalmat. Hasonlóképpen a céhláda jelentőségére utal, hogy annak felnyitása után való illetlen viselkedést, netán káromkodást külön büntették, bírságotlák, mint ezt a számadásokból is megtudhattuk. Lehetett a céhben a mesterlegényeknek külön legénycéhe, ennek megfelelően külön ládája. Fennmaradtak a múzeumokban a különböző mesterségek jelvényeit is megjelenítő céhkancsók. Egyes helyeken megmaradtak a céhbehívó táblák, ezeket sok helyen a legfiatalabb mestereknek kellett körbehordozni, hogy mestertársaikat a céhgyűlésre összehívják, máshol meghatározott rendje volt annak, melyik mester kinek adja át. Sokkal romlandóbb anyagból voltak, de fennmaradhattak a céhzászlók; ezeket a templomban őrizték s a körmenetekben ezek alatt vonult fel a testület minden iparos, egész háznépével.²¹ Ezek a zászlók a pecsétekkel együtt igen fontos forrásai többek között a régi számszámokra vagy a céh védőszentjére vonatkozó kutatásnak. Mindezen dokumentumok segítik annak feltérképezését, hol működtek céhbe szerveződött iparosok, hány céh volt egy adott településen, sokszor csak ezek révén a közvetett adatok révén értesülünk egy céh meglétéről.²²

A PÉCSI CÉHEK

Egyenletes, folyamatos növekedést tapasztalhatunk a kézművesek számának alakulásában a 17–18. században. A magyar céhek közül többen előbb a bécsi, bécsújhelyi főcéhekhez tartoztak, olykor ún. „negyed-láda”-ként, több céh a főcéh szabályzatainak másolatát adta ki, saját városi magisztrátusuk megerősítésével. A nyugat- és észak-magyarországi városok (Nagyszombat, Kassa, Pozsony, utóbb Buda) céhei előbb a bécsi céhhez tartoztak, majd önállósultak, maguk is főcéhek lettek, új filiális céhekkel. A főcéhek hatásköre, vonzáskörzete iparáganként változó is lehetett.²³ Az új főcéhek felemelkedése a 18. század elejére tehető. Pozsony városa igyekezett kiterjeszteni hatáskörét a töröktől megszabadított középső országrészre, a Dél-Dunántúlra, sőt, az Alföldre is. De Buda gazdasági és politikai szempontból is mind jobban megerősödött, sőt, a 19. század elejére már Pest iparosai is versengtek a budaiakkal. Pozsony hegemoniáját megtörve Buda és Pest mesterei, illetve céhei az alföldi városokat vették szervezésbe egyes iparágak területén. Ebben a folyamatban váltak például a megyeközpontok céhes központokká, amelyeknek céheiben majd a mezővárosok, falvak iparosai lesznek a vidéki mesterek, a Landmeisterek. Ezt a tendenciát illusztrálja a pécsi mézeskalácsos céh történetének egy bizonyos szakasza.²⁴

²¹ „Az Czehnek közönséges költségével egy illendő zászlót (hogy ha még nem volna) magoknak csináltatni, és azt az Parochialis Templomban tartani, és az alat az Ur napi, és annak octaváján tartandó Processioknak alkalmosságával minyájan az Mester Emberek, Legényeik, és Inasaik [...] tisztességessen meg jelenni, magokat böcsületessen, és áitatossan viselni köteleztessenek” BML XI. 606. a. 67. t. Siklósi csizmadiák artikulusainak másolata, é. n. (1740 után)

²² Nagybakay Péter: A magyarországi céhes kézművesipar jelvényei. In: Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationali Hungarico digesta. Budapest, 1995.; A magyarországi... i. m.

²³ Domomkos... i. m. 1985.

²⁴ T. Papp... i. m.

Az 1761-es céhrendelet értelmében a céheknek érvényesíttetniük kellett privilégiumaikat. Ahol ezt nem tették meg, **II. József** érvénytelenítette és bevonta a céhleveleket. 1780–1805 között szünetelt a privilégium levelek kiadása illetve megújítása. Ez után az időszak után találkozunk nagy számban újabb céhes dokumentumokkal. Továbbra is megfigyelhető az a folyamat, hogy növekszik a főcéhektől leváló, újabb területi egységbe szerveződő iparosok céheinek száma. Hogy ismét a mézesbábosok példáját hozzuk, 1819 óta az addig a pozsonyi céhbe tartozó soproni mézeskalácsosok önálló céhet alkottak; a budai céh vonzaskörzetén belül az újvidéki mesterek 1822-ben, a pécsiek 1823-ban, a pestiek 1834-ben, a székesfehérváriak 1859-ben nyerték el kiváltságlevelüket.²⁵

Bár Pécsen a török uralom alatt is volt virágzó kézműves ipar, molnárokat, fazekasokat, tímárokat és takácsokat említenek a hódoltság idejéből, pontos adatok híján csak a 17–18. századtól beszélhetünk bizonyosan – igaz rohamosan növekvő – céhes iparról.²⁶ A pécsi ötvösök a legújabb kutatások szerint 1696-ban, a zubbo nyosok és paplankészítők ugyanebben az évben, a csizmadiák 1696-ban vagy 1697-ben, a lakatosok és puskaművesek 1698-ban, a gombkötők 1699-ben kaptak privilégiumlevelet. A pécek, a vargák és a szabók, külön-külön ugyancsak 1699-ben kapták meg a privilégiumaikat. Ismerjük a pécsi pécek, illetve, ahogy magukat nevezik, fehérpécek, azaz zsemlesütők 1699-től vezetett jegyzőkönyvét is. Az ácsok céhe 1700-ban, a nyereggyártók és szíjgyártóké ugyanekkor, a fürdősök és seborvosok céhe 1701-ben kapott szabályzatot, privilégiumot. Ez utóbbi céh egyes tagjai a jegyzőkönyvükön előbb felcsernek, utóbb kirurgusnak, Feldschernek, illetve Chyrurnak nevezik magukat. A kovácsok hasonlóképpen 1701-ben, a mészárosok ugyancsak 1701-ben, a molnárok 1702-ben, a szíjgyártók és szűcsök 1705-ben, a szűrszabók valószínűleg 1710-ben nyerték el privilégiumlevelüket. Ez utóbbiak céhlevele ugyan nem ismert, mindenesetre a céh meglétére ez évtől kezdve van adatunk: a Baranya Megyei Levéltár gyűjteményében található jegyzőkönyvet 1710-től vezették. Az asztalosok 1712-ben, a kádárok 1713-ban, a tobakok, más néven kordoványosok, azaz kordován- és szattyánbőrkészítők 1715-ben, a kőfaragók és kőművesek közös céhe ugyanebben az évben kapott privilégiumlevelet és céhszabályzatot. A kalmárok, valamint a német vargának is nevezett cipészek 1716-ban, a fazekasok 1718-ban nyerték el – egy kivétellel a királytól – kiváltság-levelüket.²⁷

Ezek a céhek, mint a korábbi céhfejlődésekből láthattuk, természetesen nemcsak pécsi mestereket tömörítettek magukba. Ezt támasztja alá, hogy tudjuk a mészáros céhről, hogy hatásköre a töröktől újonnan visszafoglalt területekre is kiterjedt, valamint a szíjgyártók és szűcsök céhéről, hogy eszéki, vukovári, pozsegei mestereket is a céhbe tartozónak ismert. Nem is foglalhattak ezek a céhek olyan sok pécsi mestert testületükbe. Tudjuk, hogy az 1697–1707 között ismert, össze-

²⁵ Dóka Klára: Az Országos Levéltár iratanyaga a céhkataszter kiegészítésénél. II. Kézműves-ipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1976. Veszprém, 1977. 18-20.p.; Weiner... i. m. 23.; Domonkos... i. m. 1985. 196.p.

²⁶ Rúzsás... i. m. 5.p.

²⁷ A magyarországi... i. m.; ebben kül. 2. kötet 98-102.p.

sen 422 pécsi polgár közül, bár nem ismerjük távolról sem mindenkinek a foglalkozását, iparosnak 184 volt tekinthető, ez a szám is mintegy harminc mesterség között oszlott meg. Az 1715-ös összeírás szerint Pécs város adóköteles családfőinek száma 309, ebből iparos állítólag mindössze 47 volt.²⁸ A mesteremberek céhekbe tömörülése, esetleg egy főcéhtől való függetlenedése nyomán további pécsi céhek létrejöttéről értesülünk, illetve néhány céhnek a folyamatos továbbéléséről csak ekkor, privilégiumlevele megújításakor olvashatunk. A pécsi takácsok 1749-ben, a kötélverők 1750-ben, a posztókészítők 1755-ben, a süvegesek 1756-ban, a pokrócosok 1758-ban nyerték el privilégiumlevelüket a királytól. A teljesség igénye nélkül sorolunk fel még néhány mesterséget. A kőfaragók és kőművesek céhe 1715-ben a püspöktől, mint a város földesurától kapott privilégiumokat, 1771-ből a királytól nyert privilégiumlevéllel rendelkezik. Ez példa az 1761-es céhrendelet értelmében megújított céhlevelekre. A szappanosok céhe 1806-ban valószínűleg már létezett (egy biznyságlevele fennmaradt), privilégiumlevelét 1824-es másolatból ismerjük. A mézeskalácsosok és viaszgyertyaöntők céhe, mint többször említettem, 1823-ban nyerte el privilégium levelét, ekkor önállósult a budai céhtől, az pedig mintegy száz évvel korábban a pozsonyi céhtől. Az asztalosok céhe, hasonlóan a kőművesek és kőfaragók céhéhez, a püspöki megerősítésű privilégiumlevél után másfélszáz évvel királyi adománylevelet kapott. Ugyancsak későbbi megerősítésűek a fésűs céh, a nyerges és szíjgyártó céh, a halász céh már említett, hasonló korú dokumentumai 1818-ból, 1820-ból illetve 1829-ből.²⁹ A szerszámkészítők és a bádigosok azonban csak a század közepe táján, 1843-ban illetve 1846-ban nyerték el kiváltságlevelüket.

A céhekre vonatkozó rendelkezések, illetve a céhek különböző összeírásai lehetővé teszik bizonyos számszerű adatok közlését. 1813-ban 12 pécsi céh újította meg privilégiumát. A reformkorban, 1828-ban végzett országos összeírás szerint Pécssett 37 céhes mesterség ismeretes, ez több mint 550 mestert jelentett. Legnépesebb a tabak, a pokrócos, a csizmadia, a molnár, a szűcs, a magyar szabó és a német szabó s végül a varga céh volt. Többségük húsznál is több mestert foglalt magába, de például az elsőként említett tabakok 53 mestert számláltak, igaz, ezeknek majdnem a fele negyedosztályú mester volt. A csizmadiák céhébe 61 mester, a pokrócosok céhébe 36 mester tartozott. Említettük már a később privilégium levelet kapott néhány céhet, bizonyára ezek mesterei is működtek már a fent jelzett összeírás idején. Rajtuk kívül is több céhen kívüli mesterséget felsoroltak; ezek egy „klasszikus” céhes időszakban mind kontárnak számítottak volna. Összesen 39 ilyen mesterséget ismerünk. Céhen kívül dolgoztak Pécs városában, például a gyűrűkészítők, a boglárkészítők, a serfőző, a kulcsgyártók, a könyvkötők, a kések, a szitakészítők, a posztónyírók, a nyomdász, a kefekötő, a puskaműves, az üvegesek, sőt ilyenként tevékenykedett egy harangöntő is. Feljegyeztek többek között tíz kávést, akik semmiféle szervezetbe nem tartoztak. Ezen céhen kívüli mesterek száma 124 volt. Az előbb említett forrásból tehát összesen 76, más szá-

²⁸ Rúzsás... i. m. 5-6.; Móró... i. m. 1988. 62-63.p.

²⁹ A magyarországi... i. m. 2. köt. 98-102.p.

mítás szerint 80 iparágat ismerhettünk meg. Ismeretes két, ugyancsak az 1828-as évből való, valamint egy négy évvel későbbi összeírás, amelyben 84 illetve 81 mesterséget sorolnak fel. Itt is csak a népesebb mesterségeket kívántam kiemelni, de az összevetésből kitűnt, hogy az előbbivel szinte teljesen megegyező mesterségsort kapnánk. Nagyon hasonló az egyes iparágak mestereinek a különböző összeírásokban szereplő száma. A tabakok az első forrásban 53-an voltak, a másik kettőben 53-an illetve 54-en. Az előbb említett 61 csizmadiához képest 62 illetve 54 csizmadia mesterről értesülünk. A pokrócosok száma az előbbi forrásban 34, a később említettekben 29 illetve 22 fő. Feltűnő, hogy valamiképpen kimaradtak a második összeírásból a népesebb céhek közé tartozó molnárok, mint ahogy az elsőből a szappanosok, a bocskorvargákat pedig valahogy másképpen vették számba. A legrégebb pécsi céhek között említett süvegesek egyikben sem szerepeltek. Az összeírások, conscriptiok, tabellak összevetéséből származó problémákat itt nem említem, inkább néhány érdekességre hívom fel a figyelmet. Egyre több olyan mesterség, szakma jelent meg, amelynek a céhes keretek között már semmiképpen nem volt helye. Ezek az új mesterségek az egyre differenciáltabb igényeknek feleltek meg, a mind városiasabb lakosság kiszolgálását biztosították. Ilyen „új mesterség” volt a keményítőgyártó, a hajfodorító, a kesztyűs, a csatos, a könyvkötő, az enyvfőző, a képiró, a selyemfestő, a képfaragó, a kapcakötő és külön a harisnyaszövő. Talán ilyennek tekinthetjük a puskaporgyártót is. Mind az 1828-as, mind az 1832-es listából ismerünk egy-egy tipographust, és ezek közé az új igényeket kiszolgáló mesterek közé tartoztak, utoljára, de nem utolsósorban a könyvkötőktől különváló könyvárosok is.³⁰

Távolabbra vezetne, ha az iparosok nemzetiségi megoszlásával, kereseti viszonyaival, vagyoni helyzetével foglalkoznánk. Hosszas kutatást igényelne a pécsi céhek különböző vonzaskörzeteinek megrajzolása; leginkább a beszerzési helyeket és a piacokat, illetve az útvonalakat lenne jó feltérképezni. Nem áll módomban az iparosok közti rangsort, hierarchiát sem megállapítani, ez egyébként is változott az idők folyamán.³¹ Ugyanígy nem foglalkozom a mesteremberek kisebb vagy nagyobb mezőgazdasági tevékenységével: Az közismert, hogy a legtöbbjüknek volt szőleje. Egész szövevényes kérdés a céhek és a város viszonya. Említettem a céhbiztosi intézményt. Nagyon különböző, milyen céhes ügyekbe szólt bele a város, vagy mikor rendelkezett a Helytartótanács rendelete nyomán.³² Az iparosoknak a város vezetésében való részvételét sem áll módomban tárgyalni. Ez mind legyen a következő áttekintések feladata.

³⁰ Eperjessy Géza: A pécsi kézműipar reformkori történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás 1977. Pécs, 1979. 257-261. és passim.; Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az alföldön és a Dunántúlon, 1686-1848. Budapest, 1967.

³¹ Domonkos... i. m. 1985. T. Mérey Klára: A kézművesek hierarchiája és kereseti viszonyai Dél-Dunántúlon két vegyes lakosságú mezővárosában (Tolna, Mohács) a 18. század végén. IV. Nemzetközi... 1992. Veszpém, 1993. 49-59.p.

³² Sajátos példa, egy 1832-es pécsi városi jegyzőkönyv a himlő ellen be nem oltott inasok felvételét tiltalmazza. BML IV. 1003. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1832. december 14.

MÁRFI ATTILA

A SÖRFŐZÉS KEZDETE PÉCSETT A 18–19. SZÁZADBAN

A sör kultikus értelmezése és jelentéstartalma, ami az ókorban végigkísérte a kereszténység megjelenésével fokozatosan visszaszorult.¹ A sör fogyasztása a középkorban is megmaradt, sőt a legnépszerűbb ital volt a bor mellett, viszont elvesztette azt a mitikus értékrendet, amely az ősi folyami kultúrákban végigkísérte.² A seres italok fogyasztása a későbbi korokban egyre inkább profanizálódott, ugyanakkor a társas együttlétek elengedhetetlen italává vált. A középkor első szakaszában a sörfőzés az egyházak, pontosabban a különböző kolostorok kiváltsága volt. Részint mert a szerzetrendek gyógyító tevékenységének³ is része volt a sörfőzés, főleg a nagy pusztító járványok idején, amikor a vizet csak felforralva fogyaszthatták. Ugyanakkor a kolostorok rendelkeztek azzal a szakmai tudással és technológiai feltételrendszerrel, amelynek birtokában jó minőségű sört főzhetek nagyobb mennyiségben.

Tehát a sörfőzés ekkor kolostorok és ispotályok mellé rendelve működött. A középkori városfejlődés részeként azonban ez az egyházi kiváltság is elvilágiasodhatott, azaz megjelentek nagyobb számban a sörfőzdék, sőt Nyugat Európában a sörcéhek is. S ha a szintézis szűkebben vett régióját, azaz Pécs városát tekintjük, akkor a sörfőzés ezen formáival is találkozhatunk.

A SÖRFŐZÉS KEZDETEI PÉCSETT

Igaz, csak a 18. század elejétől rendelkezhetünk erre vonatkozóan dokumentumokkal, mivel a század eleji kuruc, illetve rácdúlás egyik pótolhatatlan vesztesége, hogy elpusztult a feudáliskori vármegyei és városi iratok zöme.⁴ Az ezt megelőző időszak történeti kutatásait csak áttételes forrásanyagra támaszkodva tehetjük meg. Városunk koraközépkori sörfőzéséről is csak valószínűsíthető adatokkal számolhatunk. S valószínűsíthető pl. az is, hogy a Pécsett, 1301-ben megtelepült ferencesek rendházuk, kórházuk és menhelyük mellé már a 14. században sörfőzőt is telepítettek. A Szent Rókusról elnevezett épületegyüttesről kapta ké-

¹ Itt köszönöm meg Nagy Imre Gábor baráti és szakmai észrevételeit

² Meg kell jegyezmem, hogy az eredetei kéziratban a sör ókori kultúrtörténetét a szerkesztők javasolták elhagyni, azzal az indokkal, hogy nem tartozik szorosan Pécs történetéhez. Ezzel csak részben értek egyet, mivel városunk gazdaság, társadalom és kultúrtörténetében, mint befogadó város, az egyetemes fejlődéstörténet részeként jutottak el ide is az értékteremtő folyamatok. S a sör korántsem azt jelentette az egyes történelmi korszakokban, mint amit napjainkban egy profán értékvesztési folyamat során (degradálódva csupán az alkohol fogyasztásra) átélhetünk az Istenek egykori becses italával kapcsolatban.

³ Gaál Ernő: A sör. Budapest, 1988. 99.p.

⁴ A kurucok Sándor László kapitány vezetésével 1704. február 1-jén törtek a rá a városra, s három napig tartott a fosztogatás. Míg a rácdúlás 1704. március 27-én kezdődött, s két hullámban ütöttek rá a városra Herberstein ezredes rác csapatai. Nagy Lajos: A kurucok és rácok pusztításai Baranya vármegyében 1704 elején. In: Baranyai Helytörténetírás, 1985–1986. (Szerk.: Szita László) Pécs, 1986. 21-23.p. és 31-32.p.

sőbb az a domb is a nevét, ahol az ispotályos sörfőzde működött.⁵ A Rókus-domb a pécsi sörfőzés egyik fontos helyszíné maradt a rend elköltözése után is.⁶

A ferenceseken kívül a pécsi káptalan is működtetett sörházat, ahová bizonyíthatóan már a 15. század derekán szállították Komló nevű kisközség jobbágjai a komlót, a sörkészítés egyik fontos alkotó elemét.⁷ Bár a komló használatát annak ellenére, hogy a 4. századtól ismerjük, a nyugati államokban még a 16. században is tilalmazták.⁸ Igaz, ekkor a komlót a kenyér fűszerezéséhez és a gyógyeljárásoknál is alkalmazták. De valószínűsíthető az is, hogy a nyugati városrészen eredő Tettye patak partját övező őrlőmalmok közé már a 15. században felépítette a város saját kezeléssű sörházat is.⁹

A hódoltság alatt sem szünetelt sörfőzés, sőt több adattal rendelkezünk róla, mint ezt megelőzően, ugyanis a mohamedán vallási törvények nem tiltották a sör fogyasztását. A Rókus-dombi ispotály sörfőzdéje is tovább működött, olyan jeles török gyógyító mester és a seres italok szakértőjének közreműködésével, mint **Idrisz Baba**, akinek pécsi síremlékét, türbójét, ma is szent helyként tisztelik a mohamedán törökök.¹⁰ A Tettye folyása mellett álló városi árendás sörházról, azaz törökül bozakhánéről a 16. század második felében rendelkezünk csak forrásokkal. A török tulajdonban álló bozakháné szinte folyamatos felújításáról, karbantartásáról vallanak az egykori török kincstári defterek.¹¹ Évi bérleti díját mintegy 2000 akcsében állapították meg a megszálló törökök, s bérlői között török és magyar sörmestereket is feljegyeztek.¹²

A HÓDOLTSÁG UTÁNI ÉVTIZEDEKBEN

A hódoltságot követő időszakban több olyan tényezőt is fontos megemlítenünk, amelyek kedveztek a sörkészítésnek. Sajnálatos, hogy ezek közül elsőként a várost majdnem megtizedelő pestisjárványokat kell megemlíteni.¹³ A régi ispotály és a város külterületén felállított járvány kóroda egyik hatásos védekezése volt a „fekete halál” ellen a vízfóralás, s ebből fakadóan a sörfőzés. Kedvezett az ostrom alatt elnéptelenedett város lakosságának folyamatos növekedése is. A 18. század elején alig 2500 főt tartottak nyilván a polgárlisták, míg ez a szám a század végére megháromszorozódott.¹⁴ Az újratelepülésnek és a szervezett betelepítéseknek kö-

⁵ Harcos Ottó: A Pécsi Pannónia Sörgyár története. Pécs, 1973. 31-32.p.

⁶ Uo. A Szent Rókusról elnevezett ispotály helyén épült fel a 19. század fordulóját követően a Bábaképző Intézet, amelynek épületébe az első világháború után a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikát helyezték el

⁷ Harcos... i.m. 31.p.

⁸ Gaál Ernő: Bódító hatása miatt sokáig kábítószernek minősítették

⁹ A Tettye egykori vízmosása mentén kialakult utcát az egykori sörfőzde után a korszakban Sörház utcának nevezték. Ma Majorossy Imre utca a neve

¹⁰ Idrisznak a jelzője a „Baba” szó azt jelenti, hogy az Élet Adója. A ma is álló türbé a Pannonia Sörgyár és a Gyermekkórház közötti kertben található. Harcos... i.m. 32.p.

¹¹ Uo.

¹² Az 1560 és 1570 között lejegyzett defterek a bozakháné felújításának, csinosításának költségeit rögzítették. Így új kályhát (250 akcse) építettek a sörházban, zindelyezték (315 akcse), majd 1570-ben tartozták is 75 és fél akcse ráfordításával

¹³ Először 1691-ben észlelték a városban a pestist. 1710-ben már 41 áldozatot szedett, 1713-ban pedig majdnem megtizedelte a városlakókat. Móró Mária Anna – Ódor Imre: A felszabadult város 1686–1867. In: Pécs ezer éve. (Főszerk.: Márfi Attila.) Pécs, 1996. 16-119.p.

¹⁴ Kolta János: Baranya megye és Pécs város népesedése. Pécs, 1968. 12.p.

szönhetően a város polgárságának egyharmada németajkú volt, akik többek között magukkal hozták a fejlettebb nyugati sörfőzés ismeretét. Végül fontos megemlíteni a hagyományos és fejlett bortermelő és borkultúrájú város kocsmáltatási jogát, amely jövedelmi forráshoz a sörkimérés bérbeadása is hozzájárult, de csak 1780-tól érvényesíthette¹⁵

A városnak tehát erre a jövedelemforrásra is szüksége volt. Olyannyira, hogy a lerombolt városi sörházat újjáépíttette, majd kérésükre 1702 augusztusában **I. Lipót** engedélyezte, hogy a sör akója után 15 krajcár díjat szedhessenek.¹⁶ Bár a Mecsek-alján továbbra is a szőlő és bortermelés jelentette a busás jövedelmet, a sörfőzők sem voltak veszteségesek. 1726-ban pl. a sörház adott kölcsönt a városnak éves jövedelméből.¹⁷ Ekkor már országosan is elterjedt a városi sörházak bérbé, azaz árendába adása. Pécssett viszont több mint száz esztendő elteltével mondott csak le a város vezetése a jól jövedelmező vállalkozás közvetlen hasznáról. A pécsi sörfőzés történetének ebből a korszakából még egy legendává ért esettel is szolgálhatunk: 1739 őszén Dombóvárról egy serfőző legény, **Pellegrandt György** érkezett Pécsre, hogy itt mestervizsgát tehessen. Tanuló- és várakozóideje alatt azonban, igaz tanácsi engedéllyel sört főzött, ami után adókedvezményt kapott. A nyilvánvaló konkurenciát sikerült a helyi sörfőzőmestereknek elűzniük.¹⁸ Pellegrandt éjszaka szökött meg a városból félve a népharagtól, ugyanis az a rémhír terjedt el róla a „nyomaték kedvéért,” hogy nemcsak sört főzött, hanem boszorkányokkal is cimborált. Menekülési útvonalát azóta is Boszorkány útnak nevezik.¹⁹ Ha meg is szabadultak a város sörfőzőmesterei a házi sörfőzőlegénytől, azt végképp nem tudták megakadályozni, hogy a két sörházon kívül is főzzenek sört a város polgárai. A 18. század derekára már annyira elterjedt a házi sörfőzés, hogy a városi sörfőzde évi bérleti díját évente kénytelen a városi tanács leszállítani.²⁰ S az évente kivetett házi főzés utáni úgynevezett sörgaras sem vette el a kedvét a város polgárainak az otthoni sörfőzéstől.²¹

Az 1780-ban elnyert szabad királyi rang az alapvető privilégiumok mellett az immáron szabad kocsmáltatási jog érvényesülését jelentette a város egész területén.²² Az úgynevezett királyi kisebb haszonvételi jogok a várost illették; idézve a szabad királyi rangot rögzítő oklevél negyedik pontjának ideillő részletét: „... akár a városon kívül birtokolható, és bármely néven nevezendő tartozékaival, javadalmival, hasznaival és jövedelmeivel, nevezetesen borkiméréseivel, mészárszékeivel,

¹⁵ Harcos... i.m. 36.p.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Harcos... i.m. 37.p. A kölcsönadott összeg 18 forint 39 krajcárt tett ki

¹⁸ Harcos... i.m. 38.p.

¹⁹ Rejtett kincsek nyomában. (Szerk.: Vargha Károly, Rónai Béla, Muszty László) Pécs, 1999. 189-193.p. A közölt szövegváltozatban „elsikkad” a sörfőzőlegény foglalkozása, eredeti ideérkezésének célja, s még ne is megváltozott Pécs Jánosra

²⁰ Harcos... i.m. 38-41.p.

²¹ A sörgaras konkrétan azt jelentette, hogy akónként egy garással tartozott fizetni a sörfőző a város pénztárába

²² Rúzsás Lajos: Pécs gazdasága és fejlődése a jogi felszabadulástól, 1780-tól az I. világháború végéig. In: Tanulmányok Pécs város történetéből. (Szerk.: Sándor László) Pécs, 1982. 19-20.p.

Hirschfeld S.
sörgyár.
Részvénytársaság
Pécs.

Alapítótott 1848

Pécs, 1915. augusztus 31.

Pécs szab. kir. város

Van azonosíték jogkezesíték által, vett k. rendelvényének teljesítéséről
átadóni és erről alább becsatolt számlával szolgálni, melynek
N. 20. január 1-én irni sorsolódik.
Az edények, melyeket legfeljebb 14 napra engedélyek át kölcsönképpen, jó állapotban
Pécs átadásra küldendők vissza. Ezen időtartával az alábbi jegyzett árak szerint jogunkban van kassza-
nyal a vissza nem küldött, vagy hiányzó edények értékével megtérülni.
Reméljük, hogy küldeményünkkel minden tekintetben meg lesz elégedve és közük ben-
nünket k. megrendelésével nemmel gyakrabban megfordulni. Kiváló tiszteltet
HIRSCHFELD S. SÖRGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

SZÁMLA

Küldtünk k. számlájára és vasútyára. Garnaykórhár Pécs

serfőzdéjével, pálinkafőzőjével, téglaégetőjével, azonkívül a piacok és hetivásá-
rok, továbbá a városban vagy annak területén időző zsidók és más nem polgárok
taxáinak hasznával, gyógytárak és fogadók építésével, tehát valamennyi földesúri
joggal és joghatósággal együtt, ugyanoly joggal és hatalommal, mint amilyenel
tudniillik a püspök, a káptalan, a szeminárium, a székesegyház és a mi királyi
kincstárunk azokat birtokolhatta és hasznát élvezhette...²³

Ez viszont akkora jövedelmet hozott, hogy a szabadító rang elnyerésének horri-
bilis költségeit két év alatt fedezni tudta az így befolyt pénzüsszeg. Ebben az időszak-
ban, pontosabban 1784 májusában döntött úgy a városi tanács, hogy új sörházat épí-
tenek elfogadva **Melczér Antal** serfőzőmester kérelmét, abban a reményben, hogy az
új sörház növelni tudja a város bevételeit.²⁴ A Magyar Királyi Helytartótanács által is el-
fogadott tervezet viszont a napóleoni háborúk miatt meghiúsult. S a későbbiekben
nem merült fel az építkezés, a városnak már nem lévén ehhez anyagi fedezete.

²³ Sándor László – Timár György: Pécs város 1780. évi szabad királyi levele. In: Baranyai Helytörténet-
írás. 1980. (Szerk.: Szita László) Pécs, 1981. 41.p.

²⁴ A városi tanács kérelmét idézi: Harcos... i.m. 42-43.p

SÖRFŐZÉS A 19. SZÁZADBAN

A 19. században azonban ugrásszerű fejlődés tapasztalható, amely folyamat már a reformkorban elkezdődött. A városi tanács ekkor, pontosabban 1837-ben felsőbb jóváhagyással el akarta adni serfőzőjét, amit azonban nem hagyott jóvá a Helytartótanács, de bérbeadásától nem zárkoztak el.²⁵ **Pucher József** a későbbi „népszószóló” lett még ugyanebben az esztendőben a város első, úgyneve-

zett árendás sörfőző mestere. A mai Sörház utca 2. számú épületben, amely korábban hússzékként üzemelt, volt a város új serfőző háza. Az úgynevezett régi sörfőző a Sörház utca 4. szám alatt volt 1825-ig. Ekkor ugyanis **Priczlemajer Ferenc** sörfőző a berendezéseket átköltöztette a szomszédban lévő új sörházba, a Sörház utca 2-be.²⁶ **Harcos Ottó** szerint bérleményét 1848-ban megvásárolhatta, lehetőséget teremtve ezzel, hogy önálló sörmanufaktúrát üzemeltessen. A fejlődés fontos tényezője volt szintén ebben az időszakban **Hirschfeld Lipót** bonyhádi gabonakereskedő megjelenése Pécselt, illetve Baranyában.²⁷ Hirschfeld a negyvenes években már kiépítette kapcsolatait a város és a megye sörházaival, malmaival és a kereskedőkkel a gabonakereslet biztosításáért.

A város két sörfőzőjén kívül a megyében is működtek főzőházak elsősorban az uradalmi majorkokban.²⁸ A Pécsvárad Uradalomhoz tartozó Csokoládé-pusztán már a

²⁵ Harcos... i.m. 44.p.

²⁶ Madas József: A pécsi Budai külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény. II. Pécs, 1985. 912.p.

²⁷ Hirschfeld erre az időszakra már a teljes Dél-dunántúli régiót befolyása alatt tartotta

²⁸ Haas Mihály: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. 70.p.

18. század végétől üzemelt a főzőház, s még a dualizmus első éveiben is működött. A közeli Hosszúhetényben is volt sörház²⁹, míg Siklóson 1882-ig főzték a sört, a megye helyiségei közül legtovább ez a sörház tudott fennmaradni.³⁰ **Czindery László** pellérdi birtokán egy ideig a gőzmalomnak szánt épületben főzték a sört, s ugyanekkor működött a Dárdai Uradalomhoz tartozó Laskafalu sörfőzdéje is.³¹ **Gróf Batthyány János** trinitási majorságában, amely Vókányhoz tartozott, már a 18. század derekától működött a sörház.³² 1800-as évek elejétől pedig a komlótermesztéssel is megpróbálkozott az uradalom.³³ 1808-ban a komlóskertet **Sioni József** kertész művelte, s ekkor évi 1030 font komlót adott a szakképzetten művelt földterület. A sör másik fontos alapanyagát az árpát, a Bólyi Uradalom úgynevezett trinitási kerületéhez tartozó szerb falvakból nyerték. Bár e kerületben több sörház is létezett, mégis a Trinitáson álló Sörház szolgáltatta a legtöbb és legjobb minőségben a seritalt. **Hauk Gáspár** serfőző mesternek ekkor több segédje is volt. Az itt főzött sör azonban nem került az uradalom más terményeihez hasonlóan kereskedelmi forgalomba. A gazdaság számos kocsmájában mérték ki a német recept alapján főzött italt.³⁴

Visszatérve e rövid baranyai kitekintés után Hirschfeld Lipót személyére, a neves hadiszállító család végül is 1850-ben települt le Pécssett.³⁵ Azzal a nem titkolt

²⁹ Mindkét település sörfőző hagyományait felelevenítve ma is főznek itt házi sört, amely tevékenység a falusi turizmus részeként is elismert

³⁰ Kovács István: Gyár és tulajdonképpeni ipar. In: Baranya múltja és jelenje, II. kötet (Szerk.: Várady Ferenc) Pécs, 1896. 637.p.

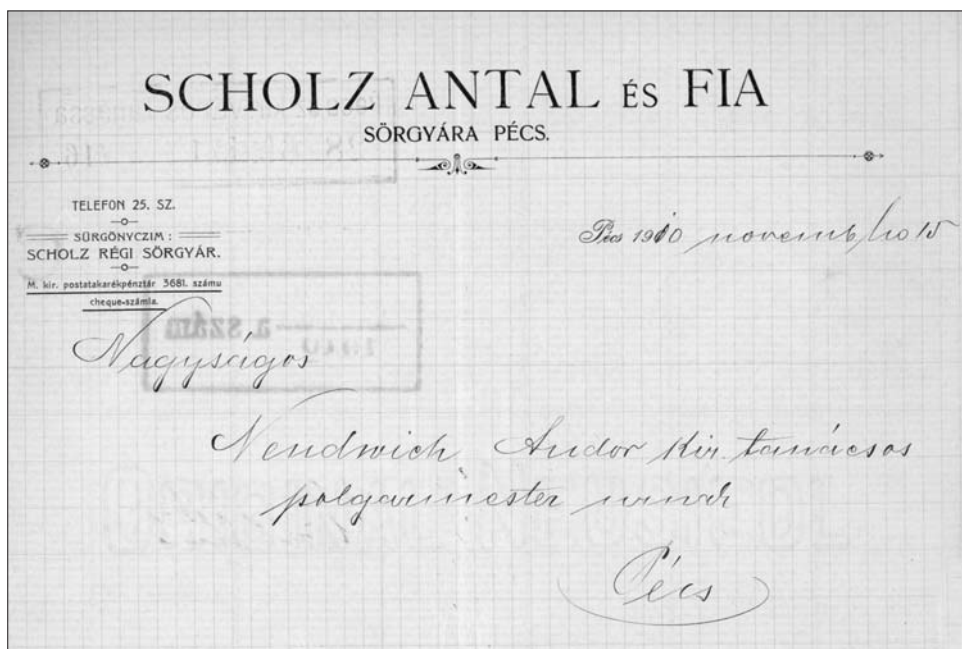
³¹ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, II. kötet. Pest, 1851. 216.p.

³² Uo. 220.p.

³³ Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországon. Buda, 1815. 284.p.

³⁴ Strázsay N. János: A bólyi uradalom földrajzi és közigazgatási leírása Strázsay N. János által 1808-ban. In: Kisebbségek együttélése. (Szerk.: Fűzes Miklós) Pécs, 1999. (Az eredeti német nyelvű leírást Újvári András ültette át magyar nyelvre) 10., 15., 19., 22., 35., 39.p.

³⁵ Szita László: A pécsi vállalkozó polgárság és a helyi hatalom a 19. században. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. (Szerk.: V. Fodor Zsuzsa) Veszprém, 1995. 132.p.

szándékkal, hogy a kitűnő adottságokkal rendelkező ispotályos sörfőzdét megvásárolva, az ötvenes éveit taposó ambiciózus Hirschfeld Lipót gyárrá fejleszti és felveszi a harcot a konkurenciával. Azzal a Pucher Józseffel, aki 1848-ban, ugyancsak Harcos Ottó szerint a sörgyártási jogot is elnyerte. Ami jogilag lehetséges lett volna, hiszen az 1840. évi 17. tc. szabaddá tette a gyáralapítást, de egyértelmű, gyáralapítási forrás nem támasztja alá (igaz nem is cáfolja) ezt az állítást. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy Pucher, mint bérlő a sör árusítására kapott csak engedélyt. Ezt később maga Harcos is megerősíti. A források ugyanis 1850-ben „seráulási jogot” említenek, Hirschfeld mégis eljárást kezdeményezett ellene, aminek eredményeként újfent kinyilvánították; Pucher csak sörárusításra kapott engedélyt.³⁶ Ebben Hirschfeld is megnyugodva 1851-ben nyitotta meg sörgyárát a régi ispotályos dűlőben a Rókus-dombon. Pucher már nem számított ellenfélnek, már csak azért sem, mert 1853. február 4-én meghalt.³⁷ Ekkor a városi Sörház utcai sörfőzdében az üzletszabaddalmi jogot **Scholtz Gyula** nyerte el.³⁸ Ezzel az 1850-es években két frissen induló sörgyára is volt Pécsnek, akik az egykori sörfőzdék hagyományaira alapozva, de már modern technológiával fokozatosan tértek át a nagyüzemi sörtermelésre.³⁹

³⁶ Harcos... i.m. 60.p.

³⁷ Madas... i.m. 910-911.p.

³⁸ Madas... i.m. 61.p.

³⁹ T. Mérey Klára: Baranya megye ipara (1850–1914). In: Angstertől Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok. (Szerk.: Szirtes Gábor és Vargha Dezső) Pécs, 1999. 13.p.

A Hirschfeld-féle sörgyár volt az első a régióban, amely sikeresen alkalmazta a kor nagy technológiai vívmányát a mesterséges hűtés, azaz a műjég adta minőségi előnyöket. A gyár fiatal és ambiciózus vegyész **Emanuel Kristian Scharbach** a „mecseki karsztvíz kizárólagos alkalmazásához” dolgozta ki azt a főző technológiát, aminek a gyár sikereit is köszönhetette.⁴⁰ Az első hivatalos elismerést a gyár terméke az 1848-as forradalom 40. évfordulóján rendezett *Pécsi Általános Kiállításon* kapta meg, ahol arany éremmel jutalmazták Hirschfeld sörét.⁴¹ Ezt a sikert egy átmeneti pangási időszak követte, ugyanis Pécssett is a fogyasztásra kerülő sört Bécsből, Pestről és Grácból hozták, de a cseh és morva sörök is előnyt élveztek a városi sörfőzdek termékeivel szemben. A helyi sörök népszerűsítésére az 1870-es években a Zsolnay-gyár művészi kidolgozású söröskorsókkal állt elő, s mintegy 15 évig gyártotta a műremekeket, amelyek ma már a gyűjtők kincsévé váltak.⁴² A kerámia-gyár segítsége nemes gesztus, ugyanakkor kiváló üzleti fogás is volt, mégis a pécsi sörök elfogadottságában egy másik tényező komolyabb befolyással bírt. Ez pedig egy nagyon sajnálatos folyamat volt, az úgynevezett filoxéra, a szőlősgazdák réme. A Mecseken 1887-ben észlelték először, s 1889-re a történelmi borvidék teljes szőlői szinte teljesen kipusztultak.⁴³ Ez a tragikus fordulat alapvetően megváltoztatta az eddig borból és szőlőből élő polgárok életét, a város gazdasági életét is befolyásolta, viszont a sörtermelést és a sörfogyasztást ugrásszerűen fellendítette.

Amíg pl. 1882-ben a Scholtz-féle sörgyár kb. 5000, a Hirschfeld pedig 4000 hektoliter sört főzött, 1891-ben a két sörgyár több mint 15 000 hektóra növelte évi termelését. S még ez sem volt elég, olyannyira nem, hogy két esztendő múlva 1893-ban megkezdte működését a város immáron harmadik sörgyára is a mai Mohácsi úton. Az úgynevezett Mezőgazdasági Sörgyár és Gőzmalom RT. megalapítása **Scholtz Antal**, a Sörház utcai sörgyáros fiának nevéhez fűződik.⁴⁴ Aki külföldön is folytatott szaktanulmányokat, s az itt szerzett tapasztalataival atyja gyárát kívánta fejleszteni.⁴⁵ Majd mikor ez megghiúsult saját és apósa, **Seper...** eszéki sörgyáros vagyonára támaszkodva indította meg önálló vállalkozását.⁴⁶

Nevéhez fűződik az a kezdeményezés is, hogy termékei számára színvonalas sörkertet létesített, idézve kortársát **Lenkei Lajos** újságírót: „Amint sörgyárának építéséhez kezdett, egyúttal elhatározta osztrák és német mintára a gyárral kapcsolatos sörfőző létesítését, melynek kies fekvése következtében az akkor legdivatosabb Abázia nevet adta, mely fedett és szabad helyiségében egyszerre több ezer ember helyezkedhetett el és volt kiszolgálható. A pécsiek szívesen felkarolták a nagyvárosi stílusú helyiséget, abban tartották meg a nyári multságokat és jótékonysági ünnepélyeket, és a vasút közmegelegedésére az Úszög és Pécs budai külvárosi vasútállomáshoz

⁴⁰ Szita... i.m. 132.p.

⁴¹ Harcos... i.m. 64.p.

⁴² Uo. 66.p.

⁴³ Dunántúli Napló, 1972. május 27.; Harcos... i.m. 67.p.

⁴⁴ Harcos... i.m. 70.p.

⁴⁵ BML. Cégbírósi iratok, Ce. 37. A Pécsi Királyi Törvényszék úgynevezett Váltóbizottsága 1876. április 24-én kelt szabályos cégbejegyzésével vette fel Ifj. Scholtz Antal sörgyárost a cégek lajstromába

⁴⁶ Lenkei... i.m. 191.p.

való közelsége dacára vasárnapokon még külön Abbázia személyvonatokat állított be, hogy a közönség hazaszállítása ne ütközzön nehézségbe.⁴⁷

Azonban Pécssett ebben az időben több sörkert is létezett, közülük a legnépszerűbb a Sörház utcai Scholtz-féle sörcsarnok⁴⁸volt tágas kerthelyiségével. Az 1893-as esztendő a harmadik sörgyár létesítésén kívül a Hirschfeld Sörgyárnál is fordulatot hozott. Ugyanis ekkor halt meg 95 éves korában a gyáralapító Hirschfeld Lipót. S ekkor írták 47 éves fiára, **Hirschfeld Sámuel**ra a gyár tulajdonjogát.⁴⁹ Az új tulajdonos nevéhez több kezdeményezés és fejlesztés fűződött még a századforduló előttről. Ekkor fejezték be az önálló műjéggyártó-telepet, s 1898-ban pedig elkezdődtek az üzemnek jó minőségű vizet biztosító kutak fúrási munkálatai.⁵⁰

A 19. század végére mindhárom pécsi sörgyár biztosan állt a lábán, folyamatos fejlesztésük és egyre bővülő piaclehetőségeik következtében. A több száz éves hagyományokkal rendelkező pécsi sörfőzés már túlnőtte saját regionális kereteit és termékeit sikeresen értékesítette a Dunántúlon, Bácskában, sőt Boszniában is.⁵¹ A századfordulót követően is töretlen maradt a pécsi sörgyárak fejlődése az első években, de közvetlenül az első világháború előtt már jelentkeztek a válság jelei. S viláégés utáni gazdasági válság következményeként már csak a Hirschfeld-féle sörgyár tudott állva maradni a városban Pannonia Sörgyár néven. De e folyamatnak a bemutatása már egy másik szintézis feladata.

Sörgyári fejléces iratok: Tegzes Ferenc gyűjteményéből

⁴⁷ Lenkei... i.m. 191.p.

⁴⁸ Ma a Magyar Televízió Körzeti Stúdiójának Székháza található a neves mulatóhely helyén

⁴⁹ Harcos... i.m. 70.p. Már az 1882-es iparkamarai kimutatásban is Hirschfeld Sámuel nevén szerepelt a gyár, de még nem rendelkezett a tulajdonosi joggal

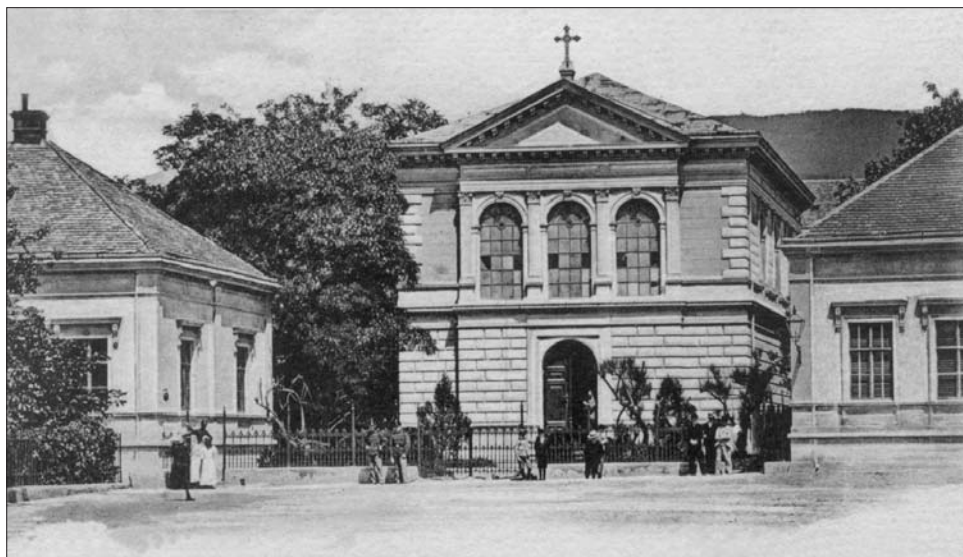
⁵⁰ Ennek érdekében az új tulajdonos megvásárolta a sörgyártól északra fekvő szőlőterületet, ahol a bálcsi forrás fakadt. 1900-ban kapták meg a kivitelezési engedélyt, míg egy esztendő múltával a vízhasználati jogot is biztosították. BML Pécs város tanácsának iratai 13 223./1901.; Harcos... i.m. 71., 279.p.

⁵¹ Kovács... i.m. 637.p.

MENDÖL ZSUZSANNA

BALDAUF JÁNOS PÉCSI ÉPÍTÉS Z
(1831–1890)

A kiegyezés után a gazdasági élet, a pécsi gyárilpar fejlődésével megkezdődő építkezések, városszépítési törekvések kínálta munkalehetőség vonzhatta városunkba és készítette letelepedésre **Baldauf János** mérnök-építész is. Neve halatán az evangélikus szeretetotthon juthat elsőként eszünkbe, amely alapítójára **Baldauf Gusztáv** (1878–1931) evangélikus lelkészre emlékezve megőrizte a Baldauf nevet. ő azonban Németnyáradon született 1917-től volt a pécsi gyülekezet lelkésze és mikor megírta a pécsi Evangélikus templom építéstörténetét, nem említi, hogy bármi rokonsági kapcsolatban állt volna e templom tervezőjével és építőjével Johann Baldauffal.¹ E korrekt építéstörténet meglehetősen szűkszavú az építészről. Névazonosságukra nem reflektál, s jóllehet csaknem fél évszázados távlatból összegezi az evangélikus gyülekezet itteni történetét és templomának létrejöttét, építésének munkásságáról, sorsáról nem árul el többet, jelentőségére nem tér ki. Számomra is sokáig úgy tűnt, hogy „egyműves” kismester marad

Evangélikus templom, Pécs, 1874–1875.

¹ Pécsi Fejek, Pécs, 1928.; Baldauf Gusztáv: A pécsi ágostai hitvallású evangélikus egyházközség története keletkezésétől 1917-ig. Pécs, 1926. 23-24. és 31.p.

Baldauf János is Pécs építéstörténetében, a főművének tekinthető első jelentős megbízása, a pécsi evangélikus templom tervezése és építése alapján.² A Dischka Győző utcában álló szolid neoreneszánsz templomépület nem keltene különösebb érdeklődést építészre íránt. Megjegyzendő: **Nádósy István** 1872. szeptember 20-án kérte fel Baldauf Jánost a templom tervének elkészítésére, s jöllehet öt ajánlat közül az övé volt a legdrágább, mégis őrá esett az építési bizottmány választása. Ő ugyanis az építés művezetését és a kivitelezést is elvállalta. Ebben a minőség garanciáját látták. Jöllehet az építkezésnek 1874-re be kellett volna fejeződnie, a templomot 1875 áprilisában vehette csak birtokba a közösség, a berendezés pedig csak szeptemberre készült el.³ A munkálatok közben ugyanis megbízták Baldaufot azzal, hogy a lelkészakkal szemben, annak pandanjaként a gyülekezet bérházát is építse fel. Így a jó arányú, torony nélküli, pilaszterekkel határolt kis külűlésű középrizalitos, emeletes templom homlokzatra jó rálátást nyújtó kis tér és előkert jött létre, amit két oldalról a papi lakóház és a tömegével arányos földszintes épületek határolnak. Az utca felől a teret a Madarász-Szontágh féle gyárban készült szép vaskerítés határolta. (A mai vaskerítés a réginek csupán pótlása). Tulajdonképpen ez az épületegyüttes az első adatunk Baldauf pécsi működésére. **Szőnyi Ottó** pécsi útikalauza „az 1868-ban tervezett lelkészlakot” említi Baldauf első munkájaként. 1890-ben bekövetkezett haláláról megemlékező nekrológ 1870-re teszi ideérkezését, azt írván, hogy Baldauf két évtizede működött Pécsen, s „az idegent itt nagy szimpátiával fogadták és éveken át munkával halmozták el.”⁴ Működését leginkább *Fünfkirchner Zeitung* kísérte figyelemmel, hiszen az Ausztriából, Tirolból érkező, és sokáig a német nyelvet megtartó építész is elsősorban a város német ajkú lakossága foglalkoztatta.

A székesegyházi plébánia halotti anyakönyvi bejegyzése szerint Baldauf János architectus viduus (özvegy építész) Tirol svájci határához közeli Graumban született 1831-ben, Pécsen a Siklósi országút 13. szám alatt lakott (ma Rákóczi út 13), amikor 1890. augusztus 30-án meghalt. Felesége, **Kucher Paulina** Galíciából származott, Kolomeában született és 1885-ben 55 éves korában hunyt el Pécsen. 1860-ban még Tirolban élhetett a család, mivel Kufsteinban született Josef nevű fiúk, akit gyenge tüdeje miatt fiatalon, 1876-ban veszítettek el, amint a *Fünfkirchner Zeitung* írja: „Az általános kedveltségnek örvendő Johannes Baldauf mérnök és

² Szőnyi Ottó: Pécs, II. kiadás, 1927. 30.p.: Evangélikus templom és lelkészlak. A lelkészlak 1868-ban, a templom 1874-ben épült Baldauf János tervei szerint, 20 095 forintba került. „A pécsi evangélikus templom, Baldauf János, 1875... Középen rizalit élénkíti a homlokzatot, mely, mint az egész homlokzat két szintre oszlik. Az alsó szint közepén nyílik a nagyméretű félköríves kapu, a felsőn pedig három hatalmas félkörívű ablak sorakozik, korintzáló fejezetű öt pillér között. Megtaláljuk a rizalit felső lezárásaképpen a háromszögű oromfalat is, oromfal és tetőzet párkányzata alatt pedig a jellegzetes, antikizáló 'csöppeket'. Kiegyensúlyozott, monumentális benyomást tesz ez az egyénien megoldott homlokzat.” Gyóri Aranka: Újabb evangélikus templomaink. In: Evangélikus templomok. Budapest, Athenaeum, 1944. 196-197.p. „A lakó- ill. irodaépület terveit Baldauf 1878-ban készítette.”;

³ Fünfkirchner Zeitung (a továbbiakban: FZ) 1876. Szeptember 17.

⁴ FZ 1890. Szeptember 4. S.3.; Pécsi Figyelő, 1890. szeptember 3. 4.p.

építési vállalkozót nagy gyász érte. 16 éves fia hideg vizet ivott egy tavaszi kiránduláson, megfázott és meghalt.”⁵

A pécsi városi tanácsi iratok mutatókönyveiben talált bejegyzések még némi támpontot adtak Baldauf korábbi működésére vonatkozóan is, bár a jelzett iratokat már nem sikerült fellelnem. Ezek szerint 1870 decemberében Baldauf ügyében iratot küldenek Dárdára 1872. augusztusában Baldauf, Devecseri, Hegyessy a királyi törvényszékhez idéztettek, nem derül ki milyen ügyben. 1875-ben pedig Baldauf János mérnök részére egy kézbesítvény érkezett Bozen (Bolzano) város tanácsától, 1876 júliusában az evangélikus templom és környékén volt egykori Püspök-kertben lévő faragott kövek megvételére tett Baldauf János ajánlatot. 1879. májusában, majd októberében Baldauf János elleni árverési hirdetéseket „átteszi az adófelügyelőség.”

Mivel legtöbbször mérnökként említik, s az a bizalom, amivel az evangélikus templomépítő választmány az egyébként katolikus vallású Baldaufot kiválasztja és megbízza az építéssel, feltételezi, hogy jó referenciái voltak a bányatelep kialakításánál vagy gyárépítésben talán már itt foglalkoztatott, németül és a svájci határ melletti tiroli részről származva, talán olaszul is tudó, jó kedélyű, az emberekkel barátságos kapcsolatot találó építésznek. Az evangélikus templom építését elindító és felügyelő bizottság tagjai: az építkezést felügyelő városi mérnök **Nendtvich Sándor**, **Bock Lajos** vasúti üzletvezető, **Dietz** vasúti főmérnök, **Szontágh Mátyás** vasgyáros és **Maléter Rudolf** ügyvéd, közülük néhányan talán később is igénybe vették építkezéseiknél Baldaufot.

Az evangélikus templom, paplak és bérházépület megvalósításának idejéből kevés adat került eddig elő munkásságáról, s nekrológjai sem térnek ki a nevéhez köthető épületekre. A korabeli újságok, ha be is számolnak a városképet érintő nagyobb építkezésekről, pályázatokról, az építész ekkor még ritkán nevezik meg. **Istokovics István**, **Engel Sándor**, **Szánthó Antal**, **Gianone Ágoston**, **Weidinger Gusztáv**, **Taky József**, **Piacsek Gyula** és **Piacsek Antal**, **Körösztös József** és **Körösztös Imre**, **Lammer Ágoston**, **Valencsák Rókus** dolgoznak még Pécssett Baldauf itteni működésének idején, vagyis az 1870-1885 közötti időszakban, s közülük még jó néhány német nevű betelepülő *Baumeister*-t is foglalkoztatott a város lakossága, mint **Järsch Ferencet**, vagy **Morgenstern Alfrédot**.

1882-től a székesegyház elinduló átépítése egyre jobban képzett, újabb építészeket vonz városunkba és készlet letelepedésre, mint **Kirstein Ágostont**, s 1883-ban nyitotta meg az egykori Hunyadi, ma Mátyás király utcában építészeti irodáját **Schlauch Imre**, s lesz a következő évtizedek legfoglalkoztatottabb pécsi építésze.⁶ Ez a felsorolás csak első hallásra tűnik soknak, hiszen az említettek jelentős része fiatalon meghalt (**Weidinger Gusztáv** 1882. **Schultz Ferenc** 1870, **Schultz Ig-**

⁵ FZ 1876. Szeptember 17.

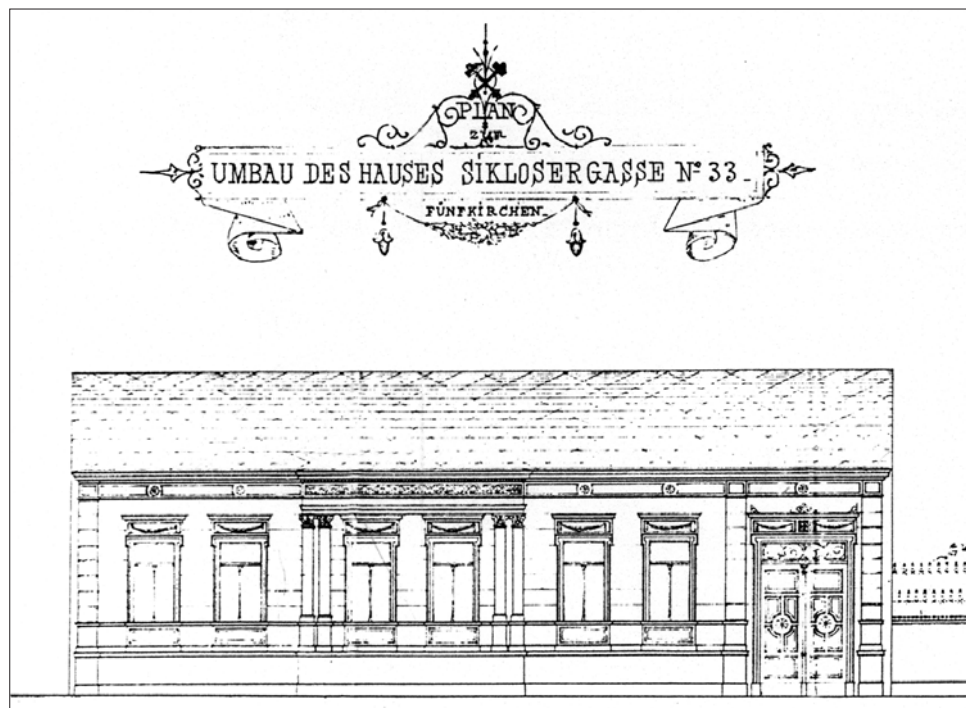
⁶ Madas József: Pécs belváros telkei, házai. Adatgyűjtemény. Pécs, 1978.; Weiler Árpád: A századforduló építészete és a szecesszió Pécssett és Baranyában. In: Baranyai Művelődés, 1987. 1. szám, 35-40.p.

nác 1884), baleset (mint Taky József)⁷ vagy öngyilkosság (Gianone Ágoston)⁸ miatt esnek ki a megbízásokért folyó, egyre élesedő versenyből. 1885–90 között megy végbe egy generációs váltás. Csak a jobban képzettek tudnak talpon maradni.

1873-ban már a pécsi pályaudvar bővítését és a budai külvárosnál megálló létesítését sűrgetik, a Felsővámház utcába új iskolaépítéshez szereznek be pályázat útján terveket, a katonai kórház építése (mai bőrklinika, illetve a Kodály Zoltán utcától északra húzódó tömb kórházi pavilonjai) is ekkor indul. Ezek az evangélikus templom épülésével egyidejű építkezésekből csupán néhány kiragadott példa. Baldauf főként a székesegyháztól az országútig terjedő területen működött: a siklósi illetve belvárosi országúton (a mai Rákóczi út, majd folytatása a Budai-vámig) laktott és leginkább ennek és környékének dél felé történő kialakításában is részt vett.

A pécsi „Gründerzeit” ekkor létrejövő házsorait napjainkra jórészt már eltüntette az utóbbi évtizedek városfejlesztése: a városfal kibontásával, az Ágoston tér, Búza tér körüli tömbök, valamint az egykori Siklósi utca, a mai Bajcsy Zsilinszky út és környékének csaknem teljes szanálásával. Már a Zsolnay gyár egykori épületeit is utolérte ez a sors.

Baldauf néhány egyszerűbb, földszintes lakóházterve megtalálható a Baranya Megyei Levéltárban: **Maas Bernát** pécsbányatelepi igazgatónak a Siklósi utca

⁷ FZ 1881. September 23. 5. p. *Maas Bernát háza, Siklósi út 33. Pécs, 1876–77. (lebontva)*

⁸ Pécsi Figyelő, 1884. június 28. 2.p.

33. szám alatt 1876-ban épített házat, amit a következő évben az udvari részen újabb helyiséggel és istálló építésével bővített.⁹ Az utcára két-két ablakkal néző három lakoszoba mellett a kétszárnyú, felülvilágító kapubejárat zárt folyosójáról pár lépcsőn felhaladva lehetett egy újabb folyosóról az utcai szobákat és az udvari szárnyra is kiterjedő lakást megközelíteni. Az utcai homlokzaton a két ablakos középtengely két-két korintoszi pilaszter felett indadíszes frízzel díszített rizalitként hangsúlyozott, az ablakok konzolokon nyugvó egyenes szemöldökpárkányai és a kapu akrotérionos szemöldökpárkánya alatt domborművű füzérek, a Zsolnay gyár terrakotta készítményei éppúgy, mint a tetőpárkány alatti sávot tagoló szellőző rozetták.

Már 1876-ban, a helyi lapokban a városháza dísztermének felújításáról szóló beszámolóban megemlítik, hogy jövőre a városház külsejét kell renováltatni, és a várostemplomot a Graumból származó dómépítő mester fogja stílszerűen felújítani.¹⁰ Az evangélikus templomon és lakóházon is felhasználta Baldauf **Zsolnay Vilmos** kerámiagyárának architektura-tagoló gyártmányait: fogrovaot, pilaszter fejezetet, konzolt. A gyár neves látogatóinak aláírását megőrző vendégekönyvében ott találjuk Baldauf aláírását is, aki **Zsille Vilmos** városi mérnök társaságában látogatott ki a gyárba 1877. július 12-én, és együtt dolgoztak a Széchenyi téren álló belvárosi temp-

Pécs, Belvárosi plébánia templom az 1877. évi átépítés után

⁹ BML Tervtár 712., valamint Zsolnay gyár iratanyaga 100. Kötet (Facturenbuch) 324.

¹⁰ FZ 1876. Juli 30. S. 3. „Graumer Dombaumeisters stylgemäss renoviert werden wird”

lom felújításán.¹¹ A városi vezetők üléséről úgy tudósított a helyi német nyelvű lap, hogy a Baldauf építész által készített várostoplom szépítési terv nagy feltűnést és tetszést aratott a városatyáknál, s e tervzetben nincs más kéz munkája, még a városi mérnöké sem.¹² Pár hónappal később, a munkálatok befejezésével néhány kritikai észrevételük is van a felújítást illetően különösen a homlokzatot találták szépnek, melyet a Zsolnay gyár termékei tesznek maradandóvá.¹³ A téglalábazatot azonban inkább kerítéshez és nem templomhoz illőnek véli, még kevésbé tetszett a cikk írójának a kis köztes kupola a nagy kupola és a torony között, ami azon kívül, hogy költséges, stíluszavaró is.¹⁴ Baldauf munkája nyomán végül is csak új vakolás, tetőmódosítással járó esztétikus átigazításra került sor, ami csak 1878-ra fejeződött be. A Pécs belvárosi templom apát plébánosa, **Mendlik Ágoston** újságcikkben mond köszönetet a templom restaurálásáért Pécs városának, mint kegyúrnak és a munka elvégzőinek: „Elismerőleg kell megemlékeznem Baldauf és Zsille mérnök urak, mint a terv készítőiről, továbbá **Szántó Imre** vállalkozó építőmester, **Kleber** ácsmester, **Hillebrand**... bádogos, **Hoffmann Károly** asztalos, **Kindl Ferenc** lakatos és Zsolnay Vilmos urakról, mint kik az Isten dicsőségére, a városunk díszére fennálló belvárosi templom immár befejezett restaurálásához szükséges munkálatokat pontossággal és lelkiismeretességgel teljesítették.”¹⁵

Ezt követően a városháza javítási, felújítási munkájában működött közre, bár úgy tűnik a híradásokból, hogy az egész külső homlokzatot és talán az épület bővítését is megtervezte. A *Fünfkirchner Zeitung Zur Stadtverschönerung – Városszépítés* – címmel számolt be erről Baldaufot tüchtiger Bauingenieur-nek, ügyes építőmesternek nevezve, aki kis költséggel, modern, az ilyen monumentális épülethez illő tervet készített. „Ha a mi városvezetésünk e stílusos, korunk izlését tükröző, és a modern építészeti izlésben készült terv mellett dönt, úgy a Széchenyi tér egy egészen más külalakat fog kapni, mint a jelenlegi. Pécs ezt két olyan műemlékének köszönheti, melynek látványán még a késői generációk is gyönyörködni fognak.”¹⁶

1877-ben **Dulánszky Jenő** püspök nyer kinevezést Pécsre, aki még az évből ellátogatott Zsolnay gyártelepére, s e látogatását hamarosan megrendelése is követte.¹⁷ Elsőként lakóhelyét, a püspöki palotát hozatta rendbe, Baldauf János tervei szerint. A palotának a Dóm térre néző keleti homlokzatán a bejárati rizalittól északra eső szárny ekkor kapta hálós, neoreneszánsz pilaszteres, párkányos kialakítását és Zsolnay terrakotta díszzeit. „A püspöki palotát tetszetős stílusban átalakítják, csakhamar elegáns megjelenésével a szemközti Konzistorialis palotával együtt

¹¹ JPM Zsolnay adattár: A Zsolnay gyár vendégekönyve

¹² FZ 1877. Mai 20. S. 3. „Ein Episode aus der letzteren Stadtrepräsentanten-Sitzung”

¹³ Zur Renovierung der Stadtpfarrkirche... besonders anmutigend nimmt sich die Fassade aus, auf welcher die Erzeugnisse der Zsolnayschen Thonfabrik verewigt wurde

¹⁴ FZ 1877. Oktober 28. S. 4.

¹⁵ Pécsi Figyelő, 1877. december 8.1.p. és FZ 1878. März 10. S. 2-3.

¹⁶ FZ 1877. April 12. S. 3. „Wird sich die Stadtverträtung zur Annahme dieser stylvollen im Geschmacke unserer Zeit und der modernen Baukunst angefertigten Pläne entschliessen, so wird der Széchenyi Platz ein ganz anderes Aussehen bekommen, als das gegenwärtige und Fünfkirchen wird ihr zwei Baudenkmäler zu verdanken haben, an deren Anblick sich noch späte Generationen ergötzen werden.”

¹⁷ JPM Zsolnay adattár: A Zsolnay gyár vendégekönyve, 1877.

Fotó: Bácsalmásy Zoltán

az aranyozott püspöki címerrel és emblémával ékesen az egész teret díszíti,” számolt be erről a *Fünfkirchner Zeitung*, megemlítve a dóm már tervbe vett restaurálását, a gyümölcspi-ac rendezését, a sétatéri sétány kialakítását is.¹⁸ A palota homlokzatának Zsolnay terrakotta díszítményei között az ablakok alatti betétként az a kétvirágos relief látható, amely az 1872-ben épült Pénzügyigazgatóság Király utca 11. homlokzatán, Zsolnay Vilmos Széchenyi téri üzletházán valamint a közelmúltban még Nevelők Háza-ként használt Szent István téri épületen is fellelhető.¹⁹ E díszítmény gyakorisága is e homlokzati átígazítások közel egykorúságát jelzi.

A püspöki palota felújítása 1879-re elkészült, ez alkalommal a rizalit két bejárati ajtaját Baldauf tervei szerint faragott díszítéssel: antik filozófus portrékkal ékesítették. Kivitelezője Baldauf felfedezettje, és több alkalommal munkatársa, **Patry Lajos** faszobrász volt. Ismét a *Fünfkirchner Zeitung*-ból értesülhetünk együttműködésükről: „**Valentin Károly** műkereskedésének kirakatában pompás szobrászmű látható, amelyet Baldauf mérnök a püspöki palota

kapujának kiegészítésére rajzolt és Patry szobrász kivitelezett. A szakemberek a kivitel szépségét és tisztaságát értékelik. Örülünk, hogy a városban élő fiatal művész, aki sajnos az elmúlt két évben még ismeretlen volt, ilyen erőteljes a szobrászművé-

¹⁸ FZ 1878. Juli 25. S. 5.

¹⁹ Dulánszky püspök rendelkezésére több alkalommal terrakotta épületelemek szállítása, BML Zsolnay iratanyag 101. kötet (Facturenbuch) 186.p.

szetben. Patry több megbízást kapott újabban szobrászi munkára és figyelmébe ajánljuk mindazoknak, akik építkezésnél, vagy bútorozásnál tehetségét igénybe vehetik.²⁰ E felhívásnak volt valószínűleg köszönhető, hogy **Traiber** (1882-től **Vasváry**) **György** Király utca 19. sz. alatti emeletes üzlet- és lakóháza építkezésén a szalon ablakai és ajtó keretére Patry Lajossal oroszlanos faragásokat készíttetett.²¹ Baldauf Patryt talán **Angster József** orgonakészítő üzemében ismerhette meg, akinek 1877–85 közötti időszakról fennmaradt számlamutató könyve szerint „Patry Bildhauer” 1877-ben és 1879-ben folyamatosan Angsternek dolgozott, valószínűleg a kalocsai, zombori, dunaföldvári pécsi orgonák faragásain.²² 1878-ra nincs kifizetés számára, akkor faraghatta a püspöki palota kapu-medallionjait illetve, a székesfehérvári termékiállításra Pécs városa megrendelésére készült, ugyancsak Baldauf tervezte reneszánsz díszasztal lábát, amelynek fedőlapján a megye kőfajtáit mutatta be **Vogl János** kőfaragó. Baldauf, az asztal tervéül tulajdonképpen a müncheni keleti pályaudvar Hof. Warsa tervezte díszasztalát másolhatta le, illetve tervezése ezúttal inkább a minta kiválasztására, megrajzolására szorítkozhatott, legalábbis a híradások szerint.²³

²⁰ FZ 1978. December 12. S. 4.

²¹ Romváry Ferenc: A Vasváry ház. In: A JPM Évkönyve 34. (1989) Pécs, 1990. 239-282.p.; Sonkoly Károly historizáló stílusú díszítő festések a pécsi Vasváry házban. In: Műemlékvédelmi szemle, 1994. 2. sz. 78.p.

²² BML Angster József Orgonagyár iratanyaga, Számlamutató könyv, 1877–85. Kifizetések Patry Lajosnak

²³ FZ 1879. Juni 5. S. 4.

E közös munkájukról többet tudhatunk meg „Egy pécsi szobrász műtermé”-ről írt cikkéből, amivel Patry sorsán kívántak lendíteni. „Patri Lajos szobrász műhelye. Itt még ismeretlen a fiatalember. A véső, amivel a fát megmunkálja, csak száraz kenyérré valót hoz. Baldauf mérnök szívessége révén kaphatunk bepillantást e sanyarú művészsorba, aki felfedezte a művészt, és művészetét munkáinál alkalmazta. A székesfehérvári kiállításra asztalt készített, hogy ezen mutassa be a város márványkollekcóját. A püspöki rezidencia kapuján már megcsodálhattuk faragó művészetét. E reneszánsz stílus asztalnál is megcsillan tehetsége. Oldalát virág girlandok díszítik és lendületesen faragott ornamentika. Az asztalláb felső részén oroszánfejűek, amelyek természetűsége művészi kézre vall. A márvány fedlappal igazi kiállítási tárgy lesz, amely a műértők körében tetszésre talál majd, és megrendeléseket hoz, ami legalább a nélkülözéstől megmenti.²⁴ Jóllehet az asztal díjat hoz Pécs városának, de csak Vogl kőfaragót említik e siker kapcsán alkotói közül.²⁵

1879-ben Baldauf a székesegyház kis orgona felújításakor az orgonaháznak terveit készítve kap közreműködéséért a számlakönyv szerint (több részletben) összesen 235 forintot Angstertől. „További szepítő munkák a dómtemplomban” című cikk is ír a székesegyház régi orgonájának felújításáról, megemlíti, hogy faragásait Angster műhelyében hét hónap alatt Patry Lajos művészién készítette el. Az orgonát a székesfehérvári országos kiállításon bemutatták.²⁶ „Baldauf a dóm kriptájában lévő kápolna (altemplom) 11. századi töredékeinek motívumait használta fel az orgona díszítményeinek megtervezéséhez. A vele szemközt elhelyezett szószékét is román stílusban kéne felújítani.”²⁷ A székesegyházról készült ismertető, az Angster József életútját és gyárának történetét feldolgozó munkák nem említik sem Baldaufot, sem Patryt. Munkájuk a régi székesegyház utolsó pillanataihoz tartozó apró epizódok csupán. A dóm átépítését követően kiadott „Emléklap a pécsi főszékesegyház fölszentelése alkalmából” a pécsi székesegyház Angster-féle 60 regiszteres orgonájáról azt közli, hogy „telve van a román stílusnak megfelelő arabeszkkel, amiket **Jiratko Albin** pécsi szobrász faragott.”²⁸

Jiratko Albin, a neves helyi szobrász, **Bartalits Mihály** halálakor, 1879-ben telepedett le Pécsen.²⁹ Az elkövetkező években Angster Józsefnek is rendszeresen dolgozott, és pár év múlva Bartalits elárvult műtermében rendezkedett be.³⁰ Faragótudományával komoly versenytársa lett Patry Lajosnak, akinek neve 1880-ban a tanácsi iratok mutatóiban már csak árverési hirdetésekkel kapcsolatban fordul elő. További itteni munkásságáról nincs is adatunk. Tönkrement, elvándorolt, vagy netán felszívta valamelyik asztalos üzem?

²⁴ FZ.1879. April 27. S. 3

²⁵ FZ 1879. Juli 3. S. 4.

²⁶ FZ 1879. Mai 1. S. 4.

²⁷ FZ 1879. November 16. S. 4.

²⁸ Lechner Viktor és mások: Emléklap... A Pécsi Figyelő 1891. évi melléklete, 3.p.

²⁹ FZ 1879. November 16. S. 4.

³⁰ FZ 1881. September 4. S. 4.

A helyi építész és művészgarda a dóm restaurálásához illetve átépítéséhez tervjavaslatokkal igyekezett a püspöknél és a káptalani testületnél e jelentős építkezésből megbízást, feladatot szerezni. Ismerjük **Piacsek Gyula** ilyen irányú tervét, és valószínűleg Baldauf is pályázott.³¹ Erre utal a *Fünfkirchner Zeitung*nak az a híradása, miszerint a Bécsből ideérkezett **Friedrich von Schmidt** dómtervező építész, aki a székesegyház építésének 1878-ban történő átvételekor Baldauf tervezetéről elismerőleg nyilatkozott, közölve, hogy e tervek alapján, csupán néhány részletét módosítva 3–5 évig tarthat az építkezés, s Baldaufot bízza majd meg a munkálatok vezetésével.³² A katedrális műszaki állapota, a repedések által jelzett szerkezeti problémák megoldása elsősorban mérnöki feladat volt, s Baldauf alkalmazása ilyen képzettsége révén kerülhetett szóba. De a tervezett építkezés dimenziói, az épület műemléki jelentősége és az országos érdeklődés e felelősség teli munkára nemzetközi tekintélyű, ilyen feladatokon már bizonyított építészprofesszor, Friedrich von Schmidt megbízását tette szükségessé, aki hamarosan Bécsből idehozta tanítványát, Kirstein Ágostont a munkálatok vezetésére. Mint ismeretes, 1882-ben hozzáfogtak a dóm szükséges kiürítéséhez és bontásához. Baldaufot még pár évig a székesegyház és környezetével kapcsolatos szépítő kisebb munkálatoknál foglalkoztatták. 1882-ben a székesegyház előtti parkban szökőkút készítésével bízták meg, amit múlt századi képeslap őrzött meg számunkra.³³

„A Sétatér megújítása, a park közepén egy modern szökőkút létesítésével valósul meg. Ezen új, Baldauf mérnök úr tervei alapján készülő szökőkút munkáját már kiadták a mohácsi Mindszenti Aurél úrnak, aki már el is kezdte a kivitelezést. A medence 8 m hosszú és 6 m széles és 700 forintba, a felépítménye pedig 800 forintba kerül. Ennek költségeit a püspök támogatásától remélik megkapni.³⁴ Egyes kutatók a székesegyház előtti szökőkút létesítését 1873–75-re datálják, mely azonban csak 1891-ig díszítette a teret.³⁵

³¹ Szili Imre Balázs: Egy pécsi építész dinasztia: A Piacsek család. In: Magyar Építőművészet, 1985. 3. sz. 59.p.

³² „Der Dombaumeister Schmidt aus Wien dem der ganze Bau übertragen ist, hat sich über einen vom hiesigen Architekten Baldauf entworfenen Plan sehr beifällig ausgesprochen und wird die Domkirche wahrscheinlich nach diesen Plane, vielleicht mit einigen modifizierten Details umgestaltet werden, für welche Arbeiten die Zeit von 3–5 Jahren in Aussicht genommen ist. Die Renovierungskosten werden uns mit zirka 400.000 Gulden angeben und wird Herr Baldauf durch Dombaumeister Schmidt mit der Leistung der Arbeiten betraut.” FZ 1878. September 29. S. 4.

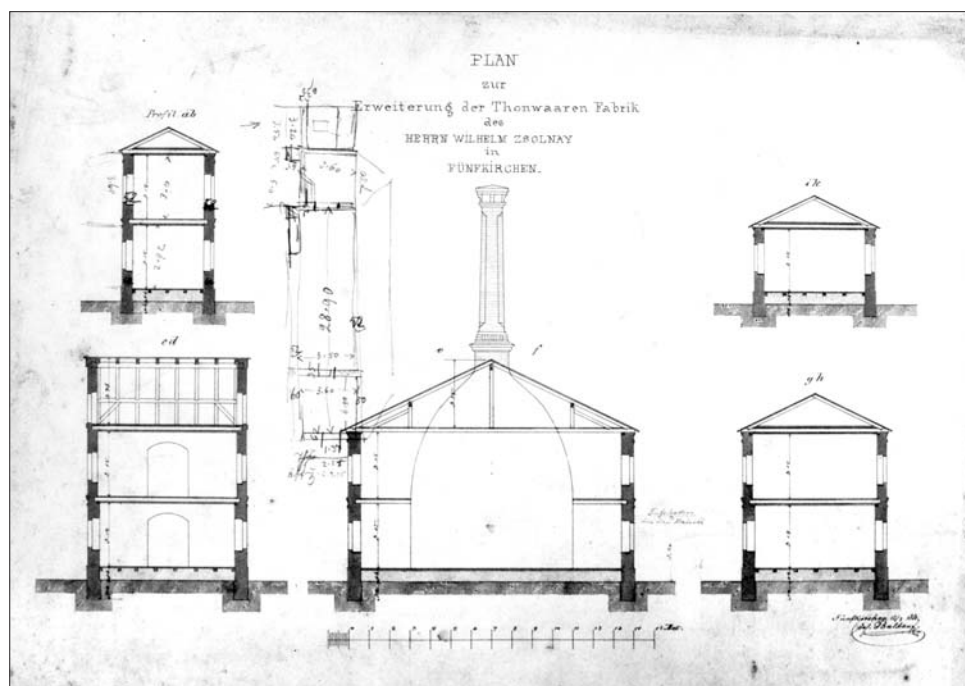
³³ Közli Sonkoly Károly: A pécsi székesegyház Bartalits Mihály készítette első apostolszobrai. In: A JPM Évkönyve 29. (1984) Pécs, 1985. 257-301. VII. tábla: A pécsi székesegyház 1882-ben Zelesny Károly fotója

³⁴ FZ 1882. Ápril 30. S. 6. „Neuerungen auf der Promenade und durch Anbringung einer moderner Fontane in der Mitte des Parkes vervollständigt werden wird. Die Arbeit für diesen neuen Springbrunnen nach einem Pläne des Ingenieurs Herr Baldauf ist bereits an Herrn Aurel Mindszenti in Mohács vergeben und soll schon in Angriff genommen werden. Der Bau des Reservoirs 8 m lang und 6 m breit kostet 700 Ft der Aufsatz auf denselben beansprucht jedoch die Summe von 800 Frt. Welche Unterstützung man von Bischof zu erlangen hofft...”

³⁵ Nagy Lajos–Fetter Antal: Pécs régi vízvezeték rendszereinek története. In: Baranyai Helytörténetírás, 1974–1975. Pécs, 1976. 173-175. Köszönöm Sonkoly Károlynak, hogy felhívta figyelmemet e tanulmányra

1879-ben Baldauf egy földszintes lakóházat tervezett (Herstellung), a mai Ady Endre út 59. (korábban Ágoston utca 25.) **Vidákovics György** számára.³⁶ Zárt utcasorba kapcsolódó, alapincézett ház homlokzata felülvilágítós, kétszárnyú kapuval indul, majd konzollokkal támasztott egyenes szemöldökpárkánnyal hangsúlyozott négy ablak következik, a két utcai lakószobának megfelelően. Fogrovatos párkány és a tetőpárkány alatt falkeretelések között tárcsák vagy kis szellőzők zárják a homlokzatot, amely e korszak jellemző külvárosi tucat terméke. Hasonlóan szerény feladat volt **C.F.Böm** számára a Ferencsek utcája 50. (?) új raktár létesítése.³⁷

1880-ban Pécs város szabad királyi városi rang elnyerésének centenáriumián rendezett ünnepek pompáját a király, **I. Ferenc József** látogatása emelte.

A Zsolnay gyári kemence- és műhelyépületek terve, 1881.

Fotó: Fűzi István

Számos más ok is aktuálisá tette e látogatást: a püspök személyében történt változás, a székesegyház felújításával kapcsolatos tervek, Zsolnay Vilmos a párizsi 1878-as, majd a székesfehérvári 1879-es kiállításon szerzett elismerésével is méltónak bizonyult a kitüntető figyelemre. E látogatásról szóló híradások közvetett

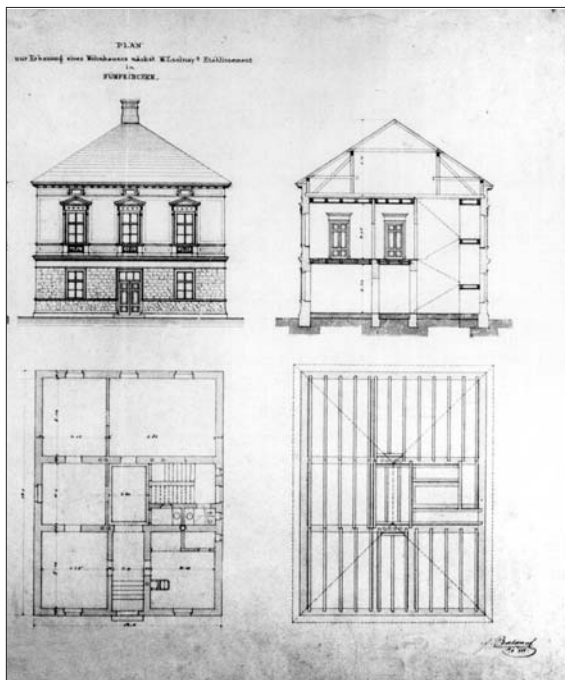
³⁶ BML Tervtár 730., 5731/1879.

³⁷ BML Pécs város tanácsának iratai 5987/1879 Tervtár 34.

adattal erősítik meg azt a tényt, hogy a püspöki palota felújítása ekkorra már befejeződött, hiszen az uralkodót ott szállásolták el. „A magas udvartartás, mely több, mint száz személyből áll, a pompásan restaurált püspöki rezidenciában és Pollack, valamint Troll kanonokok házaiban lesz elszállásolva. [...] A pécsi püspök, dr. Dulánszky Ferdinánd, aki tágas rezidenciáját a király rendelkezésére bocsátja, az uralkodói fenség látogatása idején a dóm plébániáján lesz elszállásolva.”³⁸

Baldaufot az egyháztól és a várostól kapott munkái egyre népszerűbbé tették: 1881-ből ismerjük a legtöbb építési feladatát, s ezek közül is ekkor kapja a legjelentősebbeket, mégpedig a Zsolnay családtól. Baldauf legkorábbi ismert munkájától kezdve vevője, felhasználója volt a Zsolnay gyár terrakotta gyártmányainak Anyagi helyzetén is nagyot lendített, amikor Zsolnay Vilmos megbízta gyártelepén új égető kemencék és újabb műhelyek, lakóházak tervezésével:

„Az építkezések 1880 elején kezdődtek. Tavasszal már állt az új festőműhely és minden valószínűség szerint a mai díszmű raktár helyét elfoglaló terrakottaműhely egyik szárnya is, amelyben a majolikamázás terrakotához alkalmas, hosszú fekvőmedencét helyeztek el. Utóbbira a Polytechnikum díszítésének elkészítéséhez volt sűrűn szükség. A műhely fölé emelet épült, ahol formázták és mázzal vonták be a terrakotát,” írja gyártörténetében **Zsolnay Teréz**.³⁹ Az eddig talált tervrajzok közül a legkorábbi, 1881 januári keltezésű, ezáltal az itt felsorolt épületek többsége az említettnél egy évvel később valósulhatott meg. A következő évek bővítési munkája során keletkezett a gyártelep Felsővámház utcai és délről az egykori Pálya

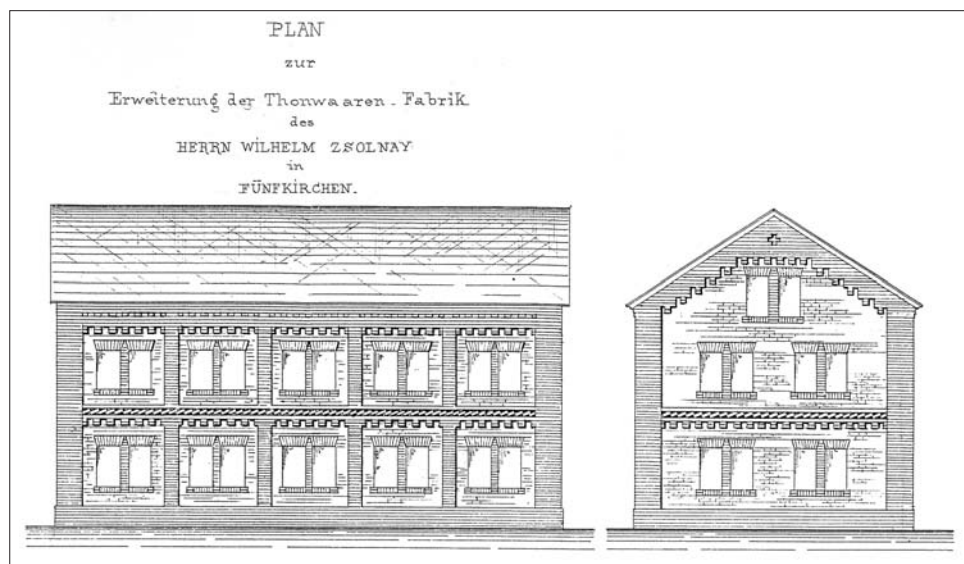
Lakóház terve a Zsolnay gyártelepen, 1883.
Fotó: Füzi István

³⁸ FZ 1880. August 26. S. 3. „Der Allerhöchste Hofstaat, bestehend aus mehr denn hundert Personen, wird in der prachtvoll restaurierten bischöflichen Residenz und in den Häusern der Domherrn Troll und Pollak untergebracht. [...] Der Fünfkircher Bischof Dr. Ferdinand Dulánszky welcher die sehr geräumige Residenz dem König zur Disposition stellt, wird sich während des Allerhöchsten Besuches des Königs in die Dompfarre einquartieren...”

³⁹ Zsolnay Teréz és Mattyasovszky Zsolnay Margit: Zsolnay. A gyár és a család története 1863–1948. Budapest, 1980. 98.p.

utca (ma Zsolnay Vilmos út) határvonalán a raktár, műhely és további üzemszerek. Ez alatt a gyárnak növekvő mennyiségű megrendeléseket is teljesítenie kellett.⁴⁰ Az 1881. február 12. dátumú terven emeletes épület kúpos, alacsony kéményű kemencével, és további négy, egyemeletes ill. földszintes, nyeregvetős épület keresztmetszete érzékelteti Baldauf tervezői és művezetői közreműködését. A Zsolnay lányok házassága révén kibővült család számára 1883-ban egy szabadon álló lakóházat tervezett Baldauf. A gyárterület lejtése miatt az északról földszintes épület innen nyíló bejárata az emeleti lakást pár lépcsővel elérhetővé tette, míg a déli, emeletes traktus felől, központi folyosón lehetett elérni az épület keresztmetszeteiben lévő lépcsőházat. Az emeleten négy nagyméretű szobával, nagy konyhából és mellékhelyiségből álló lakás, a földszinten lakókonyha és két különbejáratú, nagyszoba volt. Homlokzatát Baldauf többi épületéhez hasonlóan, szolid neoreneszánsz szellemében formálta. Horizontálisan könyöklő, emeletválasztó és konzolos főpárkány tagolja. A földszintet rusztikázással és egyszerűbb ablakformákkal választja el a méretében kissé megnövelt emelettől, ahol a bejárati főhomlokzaton a három, timpanonnal zárt ablakot az oromzat alatt és a mellvédbe rakott terrakotta betétdíszszel, az oromzatok fölött pedig téglalap alakú padlásszellőzőkkel hangsúlyozta.

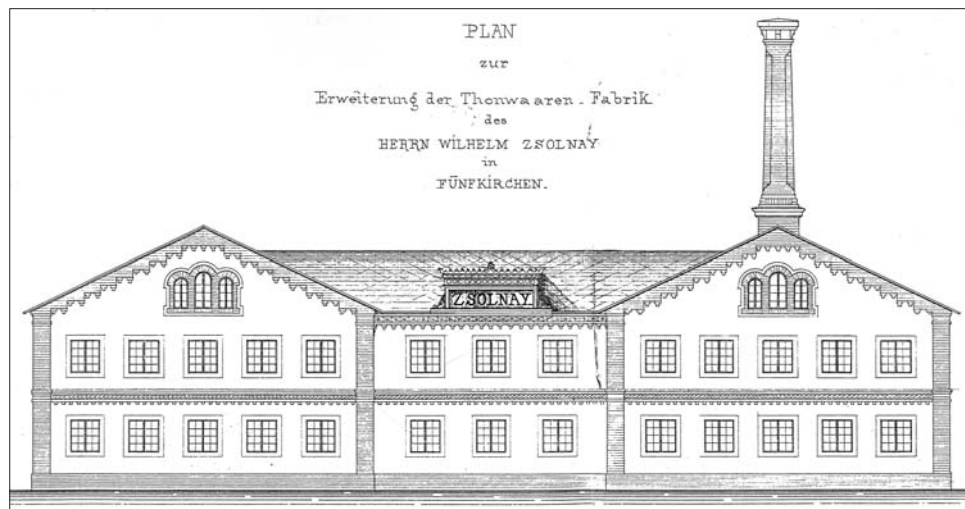
A gyár bővítés további tervrajzai a Baranya Megyei Levéltárból kerültek elő. Az egyiken két, emeletes üzempépület látható: „Plan zur Vergrößerung der Thonwaaren Fabrik des Herrn Wilhelm Zsolnay in Fünfkirchen,” egy hosszanti elrendezésű, nyeregvetős, tégl architektúrájú épület elő- és oldalnézeti homlokzata, valamint alaprajza. 1881. január 20. dátummal. A hosszanti, nyeregvetős épület hom-

⁴⁰ A bővítés alaprajzának terve a JPM Zsolnay adattárban található, néhány épület és kemencék részletes tervrajzával együtt

loksztán lizénákkal osztott és fogazott rakású téglapárkányokkal keretezett mezőben zománcos téglasor lezárású kettőzött ablakok. A két, háromszögű oromfalas rizalittal kialakított, gyárkémenes másik épület alaprajza két körkemencét jelez.⁴¹ A Pálya utca 65–71. számú telken, a gyáruddvaron belül az építési kerámiagyártás felfejlesztésére megépített új üzemszű volt ez, illetve a másik épület vele szemben talán az út túloldalán felépült ház éppűgy lehet, mint a gyártelep északi oldalán lévű raktárépűletek egyike. Mindenesetre nehezen lokalizálható, azonosíthatű ma már a késűbbi toldások és új építések, illetve bontások miatt.

Zsolnay Teréz a gyár és család történetét felidézű visszaemlékezésében, a gyártelep e fejlesztését egészében jól datálja, építészét azonban nem említi, az olasz Butti emlegeti a gyáron belűli építkezések megvalósítűjaként: „Butti, olasz pallérunk, aki már az elűzű évben is dolgozott nálunk, és késűbb hosszú évtizedeken át vezette a soha meg nem szűnű gyári építkezéseket 1882-ben nagy építkezések folytak. Butti március elején érkezett 26 kűművessel kezdte meg a munkát.”⁴² A levéltár Zsolnay iratanyagában található, az alkalmazottakat nyilvántartókűnyv szeriint **Butti Eugenio**, a Friuli melletti Ragnonia S.Pauinla-bűl valű kűműves 1889.április 7-tűl állt 1897. február 20-ig a gyár alkalmazásában. Majd 1899 február 25-tűl ismét belépett, s a bérfizetési lajstromok szeriint az építési osztályon dolgozott, így nem valűsziűnű, hogy Baldauffal munkakapcsolatban állott volna.⁴³ A bérfizetési lajstromok szeriint viszont 1881 szeptemberétűl Antonio Butti és Giovanni Butti kűművesek kis megszakítással 1882 év végig heti elszámolásban kaptak munkabért.⁴⁴ Ők működhetek közre Baldauf terveinek kivitelében. Baldauf tréfálkűzű, barátságos, jű társaságbeli lényét, személyiségének emlékét, megőrizte

⁴¹ BML Tervtár 780. Építési engedély, 2999/1881, március 18.; Madas Jűzsef: Pécs Budai kűlváros terkei, házai és utcái. Pécs, 1985. II. 1247.

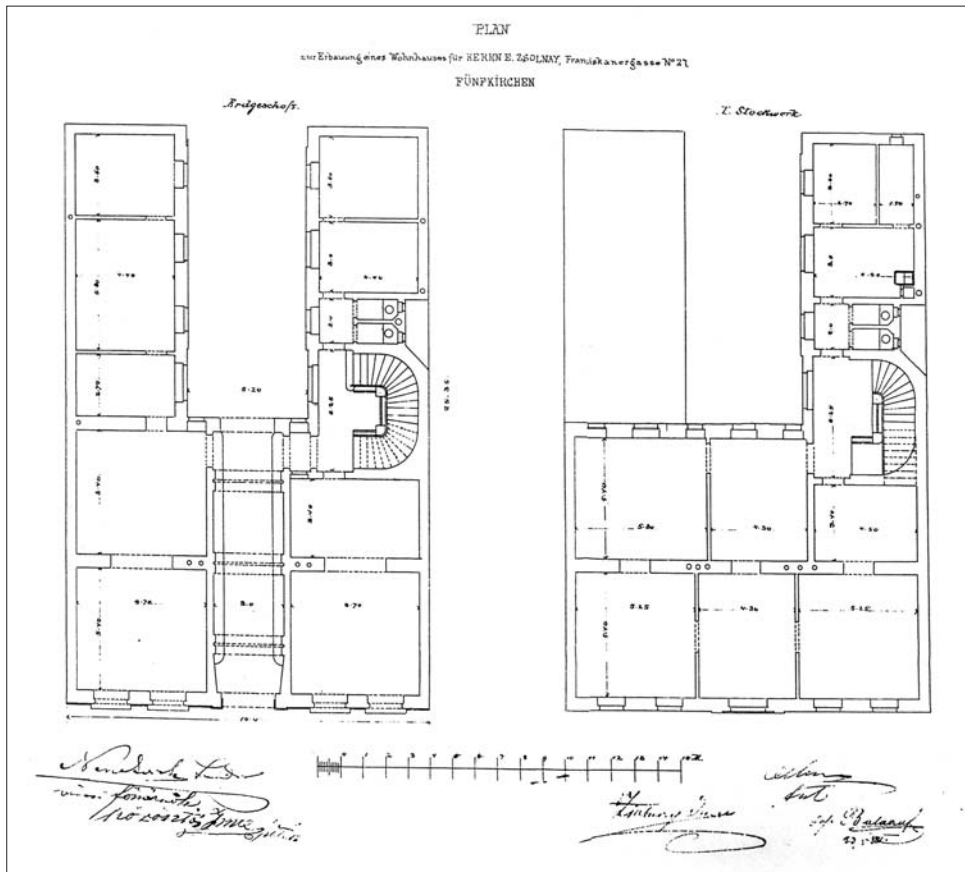
⁴² Zsolnay-Mattyasovszky ... i.m. 98., 106. és 112.p.

⁴³ BML Zsolnay iratok, 473. kűtet (Evidenzbuch)

⁴⁴ BML Zsolnay iratok, 489-491. kűtetek (Bérlajstromok)

Zsolnay Teréz emlékezete, de mert nem volt a gyár állandó alkalmazottja, a két személy alakját egybemosta, Buttira vetítette a Baldaufra vonatkozó emlékeit is. Az itt közölt tervei alapján úgy véljük, hogy Zsolnay Teréz által leírt további építkezéseket is ő irányította. Emellett kisebb feladatoknál is foglalkoztathatta a család, hiszen mint láthattuk, a javítások, átépítések és műszaki igényű munkák lelkiismeretes kismestere volt. **Sikorszki Tádé** építész benősülése (1883) után már csak leginkább a műszaki jellegű feladatoknál, új kemencék építésénél szorult a Zsolnay család külső mérnök-építész segítségére.

1881 májusában Zsolnay Vilmos öccse, a kereskedő **Zsolnay Imre**, a Ferenciek utcája 11. szám alatti emeletes házát (Franziskaner Gasse 27, ma Postabank) is Baldauffal tervezette, aminek csak alaprajzát sikerült megtalálnunk.⁴⁵ Az épület tömege és nyíláskiosztása a mai. A középben nyíló bejárat hosszú folyosójának végéről, balra nyílik a lépcsőház, félkörben vezetett lépcsőkkel. A földszinten a

⁴⁵ BML Tervtár 149. Pécs város tanácsának iratai, 5827/1881. (Kivitel: Köröstyös Imre)

*Zsolnay Imre egykori üzletháza, Ferencsek utcája 11.
Fotó: Fürtös Györgyné*

bejárat mindkét oldalán egy-egy üzlethelyiség (?), amelynek tere az udvar felé nyúló szárnyak irányában közvetlen világítás nélküli terekkel bővül, a hosszan elnyúló telek mindkét oldalát hosszan beépítve, a szomszédos telkekhez tűzfalakkal kapcsolódva, a két szárny között alig szélesebb belső udvarral, mint maguk az épület-szárnyak. A lakás tulajdonképpen az emeletet foglalta el, ami az utcafronton kívül csak a jobb oldali, a lépcső felőli udvari szárnyra terjedt ki. A homlokzat szimmetrikus, kis plasztikájú architektúrája mértéktartóan alkalmazza Zsolnay Vilmos termékeit. Ion pilasztereket, az ablakok alatt a püspöki palotahomlokzaton és a fent már felsorolt pécsi épületeken is alkalmazott virágdíszes reliefet. Az utca túloldalán (ma Ferenciek utcája 20.) ezzel egyidőben építette fel Szánthó Antal építész saját, emeletes lakóházát. A két, új lakóház „nagyvárost reprezentál,” írja Die Verschönerung der Franziskanergasse címmel a *Fünfkirchner Zeitung*, mert kényelmes lakások és üzletek találhatóak bennük.⁴⁶ Zsolnay Imre e telkének a Hunyadi útra (ma Mátyás király utca) kifutó végén viszont pár évvel később, 1883-ban épített emeletes házát azonban már Piacsek Gyulával tervezette meg.

Baldauf az 1881-es évben **Pintér József** részére is tervezett földszintes lakóházat a Siklósi országút 13 1/2. alatt.⁴⁷ Egyik oldalán szomszéd házhoz kapcsolódó, rusztikázott alapzatban nagy pinceablakos épület hat tengelyes homlokzatát sarok rizalitok tagolják, amiket az aedikulás ablakok klasszikus háromszöges lezárásával és a képszéken relief füzérsorral díszített. A többi ablak szegmentíves oromzatot kapott. Ezeket az épület teljes hosszában ugyancsak Zsolnay-féle szalagdísz kapcsolja össze.

Nagy, boltozott pincéi raktárként vagy műhelyként szolgáltak. A ház helyiségeit belső folyosóra fűzte. Hét szobája közül a csaknem 50 m² szalon, a 35 m² nappali és még két szoba egy tengelyben egybenyitható volt. A mai Rákóczi út ezekben az években kezdett dinamikusabban beépülni, házait gyakran átszámozták, ma már lokalizálhatatlan az azóta lebontott épület. 1890-ben vagy ebben, vagy ennek a környékén lakott Baldauf, de akkor már csak simán 13. számú házban.

1881 májusában a Ferencesek templomának homlokzatán a kívánt módosításokat, és a hajó északi oldalához toldott kápolnát tervezte, aminek kivitelezője ismeretlen **Köröstyös Imre** volt.⁴⁸

1883-ban még Baldauf János vezetése mellett restaurálják az Ágoston téri templomot, új tornyot építve neki.⁴⁹ Ezt követően viszont alig van nyoma működésének. Feltehetően 1885-ig még a Zsolnay gyári bővítések, építkezések látták el munkával. Kevesebb látványos feladat juthatott már neki az egyre élesedő versenyben, s láb-fájása, betegeskedése is hátráltathatta boldogulását. Jelenlegi ismereteink szerint a halálát megelőző évből, 1889-ből két épület tervezése köthető hozzá, amelyekre **Madas József** adatgyűjteménye hívta fel figyelmemet. A Felső-Malom utca 9. (ma Várostarténeti Múzeum) körülépített udvarának északi szárnyépületéből egy emeletes

⁴⁶ FZ 1882. Juli 20. S. 5.

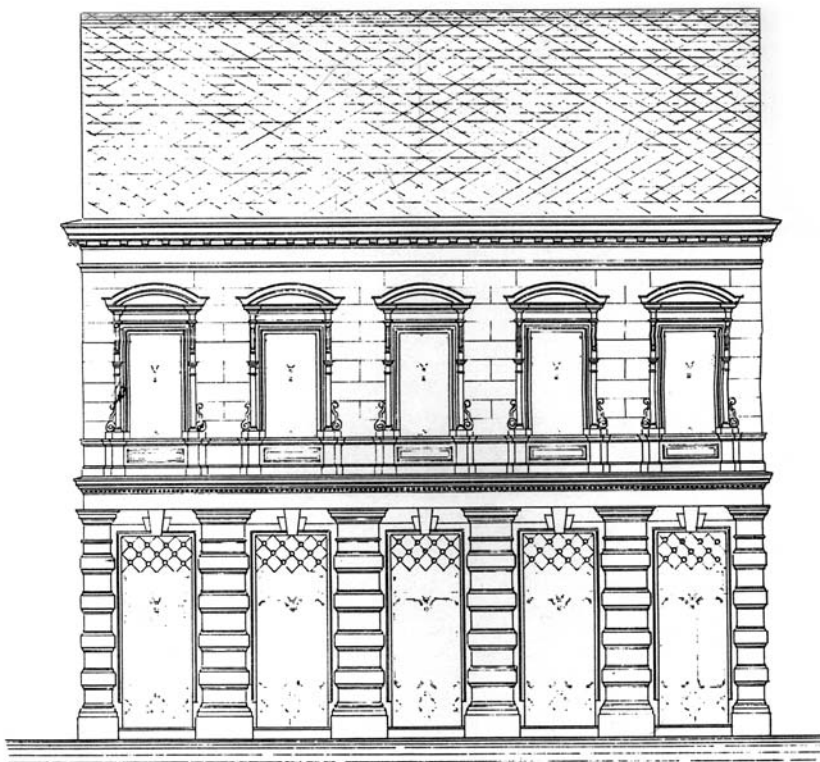
⁴⁷ BML Tervtár 753. -2443/1881

⁴⁸ BML Tervtár 3036/1.

⁴⁹ FZ 1883. Oktober 14.; Dunántúl, 1912. szeptember 6.; Madas... i.m. 1985. 38.p.

Ferr

*T. Berecz Ferenc Úrnak Pécsen a síkfülösi utcában 8. háza számára alatt
építendő új lakháza és vendéglője, az igaz mértékhez.*

Berecz Ferenc házának homlokzata 1889. Ma Irgalmasok utcája 8.

lakóháznak Baldauf volt a tervezője, amit **Misángyi András** kivitelezett.⁵⁰ Ugyanő építette fel Baldauf terve alapján az Irgalmasok utcája 8. ma is eredeti homlokzatával fennmaradt emeletes házat **Berecz Ferenc** részére, aki a földszinten „Az igaz mértékhez” néven vendéglőt nyitott. Baldauf korábbi épületeinek mértéktartó, leginkább a reneszánszhoz köthető stílusát itt barokkos eklektika váltja fel. A földszinten öt, üvege-

⁵⁰ Pécs város tanácsának iratai: 5101/1889.; Madas... i.m. 1885. 439.p.

zett kétszárnyú, felülvilágító ajtóbejárat van, plasztikusan tagolt pillérek között. A függő emeleten könyöklőpárkánnyal kapcsolt ablakokat erős kiülésű szegmentíves oromzatokkal látta el, amiket csökevényes, nyújtott konzolok és pilaszterek tartanak. Két oldalán mindegyikhez álló csigás ornamens csatlakozik. A mai Irgalmasok utcája ekkor emeletessé alakuló zárt utcasorába illeszkedik szolid mértéktartással.

Szőnyi Ottó a Budai külvárosi temetőről írott tanulmányában említi, hogy itt a főút és az észak-déli út kereszteződésében felállított, 1891-re elkészült kereszt talpatát Baldauf 1889-ben készített terve nyomán **Piacsek Virgil**, míg a corput Jiratko Albin készítette.⁵¹

Sokat foglalkoztatott építészként és építőmesterként emlegeti Baldaufot a *Fünfkirchner Zeitung*ban közölt nekrológ, a *Pécsi Figyelő* mérnököknek titulálja, de mindketten inkább a viccelődő, szellemes emberre emlékeznek, aki két lányát gondosan nevelte. „Néhány merész tervezésű, ízlésesen kivitelezett, szép épületet adott Pécsnek” értékeléssel sommázták munkásságát, vagyis már halála évére elfelejtődött, mely épületek is köszönhetőek neki. A *Pécsi Figyelő* híradása csupán ennyi: „Baldauf János mérnök augusztus 30-án, 59 éves korában elhunyt. A megboldogult egyike volt a pécsi társaság legismertebb alakjainak, ki elpusztíthatatlan humorával nagyon sok derült órát szerzett azoknak, akik ismerősei és baráti köréhez tartoztak... nagy részvét mellett temették.” Talán éppen ez a tulajdonsága tette vonzóvá alakját a Zsolnay család számára is, akiknek mai ismereteink szerint a legmaradandóbb és legszebb épületeit, a gyártelep kibővítését megtervezte. Pécsi működése elején emelt evangélikus templom és bérház együttesével, majd pályája lezárásaként épített, az Irgalmasok utcájának házsorába illeszkedő vendéglős lakóházzal, valamint a püspöki palota keleti homlokzatának terrakotta díszítésével maradandó nyomot hagyott Pécsen.

A historizmus korszakának azt az építőmester típusát képviselte, aki műszaki felkészültségéhez, és az akadémikus építőgyakorlatnak megfelelően, mintakönyvek segítségével és a gyári úton előállított formakinccsel teremtett architektúrát. Hiszen az „alapozás,” a kapitalizálódás kezdeti szakaszában a pécsi polgárok vagyoni állapota alig nyújtott más lehetőséget, mint épületeik átigazítását, a homlokzatok felékesítését, a gazdagság látszatának illúzióját. Amivel szép iránti igényüknek és a városi fejlődés követelte korszerűsítésnek kívántak egyszerre eleget tenni. Talán a Zsolnay gyár munkásai számára emelt lakóházak terveinél is közreműködött Baldauf. Részvétele Zsolnay Vilmos által a város több pontján vásárolt telkek beépítésében valószínűleg azon városrészekhez kapcsolódott, amelyet épp korunk fejlődése tüntetett el. Az átépítéseket, felújításokat nem tartják számon. A gyárépítés, mint műszaki feladat, sem igazán publikus, az építészettörténetnek is mostohagyereke. Ezért is merült feledésbe oly hamar Baldauf János építész neve és tevékenysége.

⁵¹ A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője, IV. évf. 1. füzet, 1911. 61-62.p.

HEGEDÜS KATALIN

A PÉCSI SZŐLÉSZET A FILOXÉRAVÉSZT KÖVETŐEN

A szőlő- és bortermelés jelentős változásokon ment keresztül a 19. században, melynek lendületét az 1870-80-as években jelentkező filoxérajárvány törte meg. Ez a betegség egy addig ismeretlen rovar formájában támadta meg a szőlőtőkét eleinte gyökerénél, majd lombjánál is, lényegében megfojtva azt. A járvány hatására alapjaiban rendült meg Európa és hazánk szőlőgazdálkodása.

Év	Szőlőterület (hektárban)	A termett bor (hektoliterben)	Átlag egy hektáron ¹ (hektoliterben)
1876	360 266	1 858 034	5,24
1877	360 046	3 534 041	9,87
1878	361 724	8 075 833	22,37
1879	362 229	6 314 343	17,47
1880	362 233	2 426 799	6,47
1881	361 254	4 230 730	11,73
1882	366 813	4 113 058	11,23
1883	364 273	4 636 135	12,73
1884	376 808	4 411 391	11,72
1885	367 653	5 422 675	14,75
1886	363 564	3 932 755	10,84
1887	352 794	4 961 097	14,06
1888	342 520	3 909 175	11,47
1889	330 990	4 522 250	13,66
1890	311 174	3 443 705	11,06
1891	?	1 395 612	?

A hazai bortermelés az addigi éves átlagokhoz képest a felére esett vissza, de 1891-ben a járvány legsúlyosabb magyarországi évében a termett bor az utóbbi 15 év átlagos termésének csak 32%-át tette ki. A szőlőterület változását nehezebb megbecsülni, hisz számos község a járvány idején is az eredeti szőlőterületet jelentette be a statisztikai felmérésekkor, anélkül, hogy a filoxéra által elpusztított szőlők területét levonta volna.

¹ Szőlészeti és Borászati Évkönyv az 1893-ik évre. (Szerk.: Lónyay Ferenc) Budapest, 1893.

Pécsett, 1881-ben már egy Kassáról származó szőlőtökén feltűnt a betegség, azonban akkor ez még elszigetelt jelenség volt, s a terület szénkénes kezelése után a járvány elterjedése már nem fenyegetett. A vész 1887-ben tört ki Pécssett, Baranya megyében először. Az Alsómakár-hegyen egyszerre 600 négyszögöl szőlőterület találtatott fertőzöttnek, és további 300 négyszögöl gyanúsnak. A törvényhatóság az egész területet zár alá helyezte, s szigorú intézkedéseket tett annak érdekében, hogy a fertőzés elterjedését megakadályozza.² De ekkor már minden intézkedés kevésnek bizonyult ahhoz, hogy Pécsset a tomboló járványtól megvédelmezzék.

A probléma és a lehetséges védekezési módok már évek óta ismertek voltak a szakemberek előtt, de csak a szakemberek között, akik ekkor Pécssett és a megyében is, meglehetősen kevesen voltak. A járvány először és elsősorban a kevésbé felszerelt, és kevesebb tudományossággal művelt kispolgári-paraszti szőlőket támadta, majd mivel Pécs szőlőbirtokai jobbra egy tömbben helyezkedtek el, átterjedt a fejlettebb gazdálkodást folytatók területeire is.³

Az 1870-es, 1880-as években a magyarországi szőlőkultúra igen sokszínű képet mutathatott a művelési mód fejlettsége szempontjából. A szőlészet és borászat a 19. század folyamán jelentős változáson ment keresztül. A korábbi évszázadok stagnálása után, melynek okai közismertek: így a török megszállás másfél évszázada, a feudalizmus kötött struktúrája, illetve a piacok hiánya, most Magyarország ismét az európai gazdasági vérkeringésbe került, legalábbis részben. A piac elsősorban a mezőgazdasági termények, termékek iránt nyílt meg, így a magyar bor is egyre keresettebb lett. Ám a minőség hagyott némi kívánnivalót maga után, melynek oka elsősorban a magyarországi szőlő- és bortermelés elmaradottsága volt. A kereslet azonban minőségi változást is okozott a termelésben, Magyarországon korábban nem ismert technikák, művelési módok jelentek meg, illetve új szőlőfajtákat is meghonosítottak, melyekből a nyugati országok ízlése szerinti bor volt készíthető.⁴ Ez a fejlődés azonban nem egyik napról a másikra ment végbe, hanem hosszú évtizedek kellettek hozzá, s van olyan magyarországi terület, ahol csak a 20. század elején-közepén követhető nyomon a szőlőtermelés ezen forradalmi változása.

A reformok eredményeként az őshonos mecseki szőlőfajtákat (fehér-, zöld- és vörösfügér, fehér és fekete tökös, mohácsi, galambláb, kéknyelű, muskotály, petreselyem szőlő, királyszőlő, ökörszemű, hárslevelű, többféle kecskecsöcsű, kétféle dinka, diana, fehér kadarka, fehér és vörös sárféher, hamvas, rongyos, molnárszőlő, báránfarkú, cigányszőlő, róka farkú etc.) új fajtákkal egészítették ki.⁵

² Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1896-97. 518.p.

³ A várostól északnyugati-nyugati irányban található, magasabban fekvő területeken a Tettye vonaláig: Patacs, Ürög, Makár-hegy, Aranyhegy, Donátus, Daindol, Bálícs, Szkókó

⁴ Rúzsás Lajos: A szőlőművelés átalakulása Baranyában a XIX. században. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 30. Budapest, 1961.

⁵ Jankó János: A szőlőművelés állapota Baranyában. In: A magyar orvosok és természetvizsgálók Pécssett tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlatok és munkálatai. Pécs, 1846.

Ezek nagy része a mai napig terem a Mecsek szőlőskertjeiben: így az olasz és a rajnai rizling, a sasza, a furmint, valamint az oportó és a kékfrankos.⁶

A fajtaváltás mellett megfigyelhető, hogy egyre több gazda használja szőlő megújítására, nemesítésére a zöldoltást a döntéses bújtatás helyett, melynek rendkívüli előnye, hogy a beoltott szőlőtőke akkor is termő marad, ha az oltás nem sikerül. De az új technika mellett a régi is használatban maradt, illetve az új technika nem volt mindenki előtt ismert. A 19. századi reformok között szokás emlegetni az új szerszámok használatát, de ez sem lehet alapvető változás a korábbi évszázadokhoz képest.⁷ Valamelyest változott a talajművelő eszközök súlya, formája, de nyilvánvalóan a talaj ugyanaz maradt, s a kézi művelési mód sem változhatott, amit senki nem is akart megváltoztatni a munkaerő bősége miatt.

A filoxéra járvány azonban a szőlészet fejlődését csaknem két évtizedre jelentősen visszavetette. A betegség nem kímélt sem egyházi, sem polgári, sem paraszti birtokot, de a vele szembeni harcot jobbra csak a módosabb gazdák tudták eredményesen felvenni, hisz az állami támogatás ellenére a fertőzött szőlők éveken át tartó szénkéneges kezelése hatalmas összegeket emésztett fel.

Viszonyításképpen néhány adat: egy mázsa szénkéneg előállításának költsége 20–21 forint, de az állami támogatás miatt a gazdáknak csak 15 forintot kellett fizetniük. Egy mázsa szénkéneg cca. 1200 négyesögöl szőlő egyszeri kezelésére volt elegendő, ezt azonban, ha a szőlő pusztulását meg akarták akadályozni, rendszeresen ismételni kellett. Ugyanekkor 1000 db gyökeres amerikai szőlővessző 20 forintba került.⁸

A járvány Magyarországon először Pancsova határában jelent meg 1875-ben, valószínűleg az ausztriai Klosterneuburgból származó gyökeres szőlővesszőkön jutott a kártevő hazánkba.⁹ Azonban országos elterjedését még csaknem egy évtizedig meg lehetett akadályozni, a kormány határozott és a kellő időben megtett intézkedéseivel.¹⁰

A járvány Nyugat-Európában az 1870-es években vitte véghez a legnagyobb pusztítást, s 1877-ben már konferenciát hívtak össze Lausanne-ban, hogy a kártevővel szembeni fellépést európai szinten egységessé tegyék. A konferencia állásfoglalásai a következők voltak: a kisebb foltokban jelentkező fertőzéssel szemben a leghatásosabb a szőlőnövény gyökeres kiirtása; a megtámadott területet öt-hat hétig víz alatt kell tartani; a szőlőtőke gyökérzetét homokkal kell beborítani, a filoxérával szemben ellenálló amerikai szőlőfajtákat kell elterjeszteni; a fertőzésekkel szemben az eddigieknél sokkal szigorúbban kell eljárni, ugyanez a szőlőtőforgalomra is vonatkozik. A nemzetközi együttműködés elősegítése érdekében

⁶ Rúzsás... i.m. 1961.

⁷ U.o.

⁸ Feyér Péter: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest, 1970. 124.p.

⁹ Soós László: Központi intézkedések a filoxéra elleni küzdelemben (1872-1881). In: Századok, 1989./ 5-6. 675-691.p.

¹⁰ 1873: A Földművelésügyi Ipari és Kereskedelmi Minisztérium a gyökeres szőlővesszők importját megtiltja; 1875: a sima vesszők importját is tiltja; 1876. évi 29. tc.: „A Phylloxéra rovar terjedésének megállításáról.” Ugyanakkor az állam kárpótlást biztosít a kiirtott szőlők tulajdonosainak: a korábbi ültetvény és a már parlaggá vált föld értékkülönbözetét

Nemzetközi Állandó Filoxéra Bizottság létrehozásáról is döntöttek.¹¹ Magyarország képviseltette magát mind a lausanne-i, mind az egy évvel később összeült berni konferencián, s az utóbbin született nemzetközi egyezményt is aláírta. Ennek értelmében született az 1880. évi 1. és 2. tc, melyek intézményes keretet biztosítanak a betegség felismerésére, illetve az ellene való védekezésre. Megalakult az Országos Phylloxéra Bizottság, melynek munkáját a megyei bizottságok segítették.

Pécsett a járvány környékbeli elterjedése előtt már intézkedések születtek a megelőzés, illetve a védekezés jegyében. A Földművelésügyi Minisztérium elsőszámú problémaként foglalkozott az ügygel, és közzétette a törvényhatóságokat szőlőhegyi vizsgálatok elvégzésére már 1884-ben.¹² A vizsgálatot egy községi tanács tag, egy hegymester és egy-egy „értelmesebb” szőlőtulajdonos jelenlétében kellett elvégezni. Pécsett a városhoz tartozó szőlőhegyek ekkor még mentesek voltak a betegségtől a városi tanácsnak szóló jelentés szerint.

A filoxéra által okozható pusztítás rémképe lebeghetett azon birtokosok szemében is, akik lévén az egyesület tagjai, 1884-ben a *Szőlősgazdák Egyesületének* alapszabály módosítását kieszközték. Az új alapszabályban fokozott hangsúlyt kapott a saját hibájukon kívül balsorsra jutott tagok segélyezése, s emellett a szőlészeti és borászati szakismeretek terjesztése is.¹³

1885-ben a városi tanács hegyrendészeti szabályrendeletet hozott, mely szigorítja az új szőlők telepítését, a szőlőhegyen való tartózkodást tiltja, a szőlőtulajdonoson és családján, valamint a munkásokon kívül senki sem léphet be. Minden szőlősgazda és szőlőkezelő bírság terhe mellett kötelezhető szőlőjének védelmére a kártevőkkel szemben. Emellett általános ügyeket is szabályoz a rendelet: így a szőlőmunkások munkaidejét évszakok szerint, a szekérutak minimális szélességét, a vízelvezetést, a határként szolgáló barázda szélességét. A szabályok megszegőit szigorúan büntetik, a pénzbírság a vétség súlyossága és az elkövető személyétől függően 2–50 forintig terjedhet. A pécsi szőlőhegyet a szabályrendelet hegyrendészeti szempontból hét körzetre osztotta, emellett szőlészeti bizottságot állít fel, mely huszonegy tagból áll, tagjait a szőlőbirtokosok közül a törvényhatósági bizottság választja. Hegyrendőri személyzet felállításáról is gondoskodik a szabályrendelet: egy hegybiztos és tizenkét hegypásztor ügyel a pécsi szőlőhegyek rendjére.¹⁴

A járvány elterjedését gátolni próbáló intézkedések sajnos csak időlegesen voltak sikeresek. Pécs azonban a vész magyarországi megjelenésétől számítva, elszigetelt fertőzésektől eltekintve 12 évig mentes volt a filoxéra pusztításától. 1887-es megjelenésekor már nem lehetett megakadályozni elterjedését.¹⁵

Pécsett is, ahogy az országban máshol Filoxéra Bizottságot alapítottak, mely 12 tagú testület volt a rendőrfőnök vezetésével és széles jogkörrel.¹⁶

¹¹ Soós... i.m. 1989.

¹² BML Pécs város tanácsának iratai, 8186/1884.

¹³ BML Pécs város tanácsának iratai, 7997/1884.

¹⁴ BML Pécs város tanácsának iratai 3488/1885

¹⁵ Várady... i.m. 1896-97. 518.p.

¹⁶ BML Pécs város tanácsának iratai 6614/1889.

A filoxéravész legnagyobb pusztítását 1891-ben végezte mind Baranya megyében, illetve Pécsett, mind az ország más vidékein. Ebben az évben a fertőzött szőlőterületek kiirtása akkora mértékű volt az országban, hogy a Földművelésügyi Minisztérium által 1893-ban kiadott Szőlészeti és Borászati Évkönyv 1891-re nem jelöli a magyarországi szőlőterületek nagyságát. Ennek nyilvánvaló oka nem az, hogy egyáltalán nem volt már ilyen hazánkban, hanem az, hogy az évek óta tomboló járvány eddig már akkora méreteket öltött, hogy nehéz volt megbecsülni, mekkora a még egészséges terület, illetve a telepítések már elkezdődtek, de azok termőre még nem fordultak – ehhez legalább 3–5 év kellett.¹⁷

Beültetett és parlag szőlőterület megoszlása Pécsett, 1895-ben (hektárban)¹⁸

Beültetett	Parlag vagy kiirtott	Összesen
242	1627	1869

Az 1877-ben Lausanne-ban összeült szőlészeti konferencia javaslatában szerepelt, hogy a filoxérajárványok jövőbeni elkerülése végett a betegséggel szemben ellenállóbb amerikai szőlőfajtákat kell ültetni a kipusztult tőkék helyére.¹⁹ Ezek, az úgynevezett amerikai oltványszőlők abban különböznek az addig elterjedtebb fajtáktól, hogy gyökerük vad, amerikai, törzsük pedig szelíd európai, így sokkal nagyobb a védekező készsége az elsősorban a növény gyökerét támadó kártevővel szemben.

A felmerülő szőlőtőigények kielégítésére hazánkban állami amerikai szőlőtelepeket hoztak létre, 1892 végére 390 közcélú amerikai szőlőtelep működött az országban.²⁰ Ezeket az állam pénzsegéllyel és ingyenes szőlő vesszők adományozásával támogatta. Pécsett, 1888-ban jött létre az amerikai szőlőtelep, a Megyeri út mellett biztosított e célra a város területet.²¹ A lausanne-i konferencia a megelőzés egyetlen módjaként ismert szakzerű szőlőgondozást szem előtt tartva támogatta a szakirányú oktatási intézmények létrejöttét. Ebben a szellemben nyílt az 1880-as években középfokú bizonyítványt nyújtó vincellér iskola Budapesten, Érdiőszegen, Nagyenyeden, alsófokú képzést pedig Ménesen és Tarcalon kaphattak az arra jelentkezők.²²

Baranya megyében ekkor még nem fogalmazódott meg az igény állandó szőlészeti tanintézményre, ugyanis annak feladatát a megyében és Pécs városában a szőlészeti vándortanítók el tudták látni.²³ E tanítók a filoxérával fertőzött szőlők felmérése mellett, az ezekkel kapcsolatos tennivalókat is ismertették az érintett gazdákkal.

¹⁷ Szőlészeti és Borászati Évkönyv az 1893-ik évre. (Szerk.: Lónyay Ferenc) Budapest, 1893.

¹⁸ Szőlőtermelés. Községsoros adatok 1873-1965. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapest, 1986.

¹⁹ Feyér... i.m. 1970. 98.p.

²⁰ Szőlészeti... i.m. 1893.

²¹ Nagy Imre Gábor: Fejezetek a pécsi szőlő- és borkultúra történetéből (1890-1914). In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. (Szerk.: Vonyó József) Pécs, 1996. 81-90.p.

²² Szőlészeti... i.m. 1893.

²³ Pécsi Figyelő, 1890. november 29.; 1891. május 9.; 1892. augusztus 17.; Pécsi Közlöny, 1895. május 3.

1888. augusztusában Pécssett ült össze a magyarországi filoxéra kongresszus, mely állást foglalt a fertőzött szőlőtőkék szénkéneges kezelése mellett, hiszen még ha az jelentős összegekbe kerül is, segítségével a beteg szőlőtőke még akár tíz évig is termő maradhat.²⁴ Emellett sürgetik a konferencia résztvevői, hogy mihamarabb kezdődjenek kutatások az ország számos vidékén, ahol immunis homoktalaj van, mely szőlőfajta felel meg legjobban a talaj és az éghajlat adottságainak. A magyarországi szőlészet megmenthető lenne, amennyiben a termőterület nagyságát az immúnis talajokon növelnék – vélték a kor hazai szőlészeti szaktekin-télyei.

A szakértelem növelése érdekében Pécssett az 1880-as évek végétől vasár-napi iskolákban oktattak szőlészeti ismereteket, ezeket általában a városi hegy-biztos, ez idő tájt **Vásárhelyi Gerő**, vagy a város legnagyobb szőlészeti szaktekin-télye és egyben legnagyobb birtokos **Sillay József** tartotta. Ezekben az iskolákban már nem csak a filoxérával fertőzött szőlő körüli tennivalókról beszéltek, hanem szó volt ültetésről gyomlálásról, oltványok készítéséről és a gépek használatáról is.²⁵

Azonban úgy tűnik, már több szakismeretre lett volna szükség az újjá telepítéshez, illetve az újjátelepített szőlők műveléséhez. A város vezetői a *Baranya Megyei Gazdasági Egyesülettel* karöltve 1890. decemberében felterjesztéssel fordul-tak **Bethlen András** földművelésügyi miniszterhez, melyben egy alsófokú szőlő-munkásokat képző iskolának a vármegye területén történő létesítését kérik.²⁶ A mi-niszter válasza nem váratott soká, hisz a szőlészet fejlesztése országos ügy volt. Ígéretet tett pénzügyi támogatásra is, ezt azonban ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az iskola épületét, és a szükséges szőlőtelepet az érdekelt közönség, vagyis a me-gye és a város biztosítsa.²⁷

A pécsi vincellér iskola megalapításának tehát elvi akadályja nem volt, ám elég sok időbe telt, míg a megfelelő épületet megtalálták, és az iskola anyagi hátte-rét is biztosítani tudták.

Az iskola szervezetenként és anyagilag szorososan összefonódott az állami ame-rikai szőlőteleppel, hisz részben annak nemesített vesszőinek eladásából tartották fenn az iskolát, másrészt az iskola hallgatóinak gyakorlati oktatását az amerikai te-lepen biztosítani tudták. A megfelelő iskolaépület meglelése gondokat okozott a városatyáknak, mivel átépítésre túl sok pénz nem volt. Végül az Ágota utca 1. szám alatt lévő Schmidt-féle malom mellett döntöttek, noha az átépítés lényegesen töb-be került végül, mint amennyit valójában e célra szántak. 1893. júniusában már a törvényhatósági bizottság a tanulók létszámáról határozott, illetve felvázolták az is-kola működésének gazdasági hátterét. Évi 8600 forint költségvetéssel kalkuláltak, melyből 6000 forint az ingyenes diákok ellátása, 1000 forint az igazgatói és 600 fo-

²⁴ Feyér... i.m. 1970. 120.p.

²⁵ Pécsi Figyelő, 1890. november 29.

²⁶ Az irat léteire csak következtetni lehet a miniszter válaszából, mivel a levéltári források között nem ta-lálható meg

²⁷ BML (A vincellér iskolával kapcsolatos iratok kiemelve a Pécs város tanácsának külön kezelt iratai 127. számú különügy iratként. További hivatkozásoknál: BML Vincellér képezde. Az irat eredeti jelzete). Főispáni bizalmas iratok, 2012/1891.

rint a segédtanítói fizetés, egyéb kiadásokra, mint fűtés, világítás, az épület karbantartása, 1000 forintot szántak. Ennek fedezetét az amerikai szőlőtelep vevő-eladási bevételein túl, az intézet növendékeinek magánszőlőkben végzett munkájának munkadíjából kívánják előteremteni. Ezek az összegek azonban nem fedezik teljes mértékben a kiadásokat, ezért államsegélyhez folyamodnak a hiányzó 3600 forint erejéig.²⁸

A városi tanács **Herbert János** tanácsnokot bízta meg azzal, dolgozza ki a Vincellér iskola részletes és konkrét működési tervét. A tanácsnok előzetesen több, az országban működő iskolát tanulmányozott, s ezek gyakorlatából merítve tett javaslatokat az iskola működtetésére. Beszámolójában a tanácsnok indokolja az iskola létrehozásának szükségességét és annak általa tervezett jellegét. Elismeri az amerikai telep áldásos tevékenységét, melynek köszönhetően a kipusztult illetve kiirtott szőlők helyén most már ismét termő tőkék találhatóak. Azonban rámutat arra, mennyire elmaradt a művelési mód a város környékén. Az újonnan telepített szőlőket a gazdák szakszerűtlenül művelik, s emiatt azok csak rövid ideig teremnek, majd elapadnak, végül kipusztulnak. Ilyen okok miatt ő maga a gyakorlati képzés elsőbbségét hangsúlyozza.

Az iskolában szőlészeti, pincekezelési és gyümölcsészeti ismeretek mellett a tanulók számtannal is foglalkoznának, hogy a különböző munkák költségeit és jövedelmeit ki tudják számolni. Szőlészetből tanítani kell az összes munkálatokat az ültetéstől kezdve a szüretig, ismertetni kell a különböző amerikai szőlőfajtákat és azok helyes művelési módját. Rendkívül fontosnak tartja a filoxéra elleni védekezési módok ismertetését és a már beteg szőlő kezelését.²⁹

1896 első napjaira végre úgy tűnt, minden akadály elhárult az iskola megnyitása elől. A városban plakátok hirdették, hogy megkezdni áldásos tevékenységét az iskola, s az induló tanévre jelentkezni lehet.³⁰ Ugyanez megjelent Pécs összes akkori újságában is.

A zajos siker elmaradt, az iskola a tervezett időben nem nyitotta meg kapuit, tanulók hiányában. A határidőig mindössze két diák jelentkezett, noha a pécsiek számára az iskola ingyenes volt. A város minden napi és hetilapja címlapon boncolgatta a kudarc okait és voltak olyanok, akik megpróbálták ebből is politikát csinálni. A városatyák hibájaként rótták fel a dolgot, noha a szándékuk jó volt.³¹

Az iskola végül a tervezett időpontnál néhány hónappal később, és a tervezett létszámnál lényegesen kevesebb tanulóval, de megkezdte működését.³² Megszüntetéséig, 1908-ig 178 tanuló végezte el az iskolát.³³

Mindvégig megfigyelhető a pécsi jelentkezők alacsony száma – az utolsó két évben már senki sem kívánt a város ingyenes helyein szőlészetet tanulni. Ennek alapvető oka az lehet, hogy a városban szőlészetrel foglalkozó réteg a szőlészetrel

²⁸ BML Vincellér képezde. Pécs sz. kir. város köz. ikt. sz.: 10961/1894

²⁹ BML Vincellér képezde. Főispáni iratok, 12938/1894.

³⁰ BML Vincellér képezde. Pécs sz. kir. város köz. ikt. sz.: 20902/1895.

³¹ Pécsi Napló, 1896. január 24. és 28.

³² BML Vincellér képezde. Pécs sz. kir. város köz. ikt. sz.: 20262/1896.

³³ Nagy... i.m. 1996.

kapcsolatban rendkívül konzervatív. Ez megfigyelhető már a 19. századi fellendülés nyomán is, amikor is egyszerre lehet egy igen fejlett mecsekalkjai szőlőkultúráról beszélni, de ez nem általánosítható, még a város belterületén fekvő szőlők tekintetében sem. A szőlészet 19. századra értelmezett fejlődése egyes területeken végbement már az 1840-es években, de van, ahol csak a filoxeravész utáni időkben érhető utol ez a változás. És ez nem elsősorban annak függvénye, hol volt az a szőlőbirtok, falu vagy város határában, hanem sokkal inkább az emberek mentalitásából következik. A kisebb szőlőbirtokkal rendelkezők lassabban reagálnak a technikai változásokra és a piac új kihívásaira, mint a nagyobb területen gazdálkodók. Pécssett pedig a kisebb, egy kataszteri hold körüli szőlőbirtokok voltak túlsúlyban.³⁴

A filoxéra jegyében eltelt csaknem két évtized egyrészt jelentősen visszavetette a korábban fejlődésnek indult magyarországi szőlészetet, másrészt azokon a helyeken, ahol a reformok még vártak magukra, egyfajta felzárkózás figyelhető meg. A szőlőtermelés és borkészítés a korábbi évszázadokban az ország különböző részein jelentős különbségeket mutatott, azonban a járvány miatt szükségessé vált központi intézkedések a hazai szőlő- és borkultúra egységesülését eredményezték.³⁵

³⁴ Pécs szabad királyi város szőlőtulajdonosok névjegyzéke. Pécs 1892.

³⁵ Égető Melinda: A 18–19. századi paraszti szőlőművelésünk néhány jellemző vonása. A solti példa. In: Agrártörténeti Szemle, 1975./ 3-4. 450.p.

BEZERÉDY GYŐZŐ

A SZÉNBÁNYÁSZAT SZEREPE PÉCS 19. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉBEN

Pécs a 19. század első felében alig fejlődő kisváros volt. Ha valaki akkor végigsétált a Fő utcában, a Franciskánusok utcáján, a Főtéren, igazi kisvárosban gyalogolt keresztül. A kis egyemeletes házak, az apró üzletek bejáratához támaszkodó, mindenkivel csevegni kívánó tulajdonosaikkal, ráérősen bandukoló polgáraival úgy tűnt, mintha megállt volna az élet évtizedekre itt, a Mecsekalján.

Még inkább így volt ez a főutcákon kívül. A mellékutcák alacsony házai, kicsiny ablakaikkal, horpadt zsindeletetejükkel, görbe kéményeikkel helyenként balkáni hangulatot árasztottak. De a külváros még ennél is balkánibb volt: a házak nyo-

Régi külvárosi utcakép.

Feketére kátrányozott kerítés, horpadt tetők, nyaktörő kövezés, csörgedező szennyvíz

mottabbak, az ablakok még kisebbek, a kémények még görbébbek. A szennyvíz, a mosóvíz a feketére kátrányozott kerítés hasadékain szabadon folyt ki az utcára, s csörgedezett lefelé a meredek domboldalon, hepehupás kövezetű utcák közepén. A másik, a szigeti külvárosban valóságos parasztházak álltak, szalmatetővel. A külváros főútján óriási porfelhőben hajtott reggel és este a csorda. Kövezett utcák és járdák alig voltak, azok is nyaktörő mutatványokra készítették a botladozó polgárokat.

Az első ismertetések a várossal is ezt, a törökös hangulatú, girbe-gurba, hepehupás álmos kis települést emelték ki. **Kitaibel Pál** 1799-ben írta, hogy Pécs „rendszeretlenül épült város.” 1845-ben **Náray János** püspöki számtartó a következőket jegyezte le az akkori polgári Pécsről: a város „utcái többnyire kövezettek, de van még elég, mi ez után sóhajt; lejtőssége azt eszközli, hogy emberi kezek nélkül egy jó eső az utcákat kisépri; de az itt-ott volt földalatti csatornákat el is iszapolja. Utcái keskenyek és ó modor szerint rendetlenek; egyik ház beljebb, másik kiljebb állván...”

A statisztikai adatok is erre a kisvárosra utalnak. A város lakossága 1804-ben alig haladta meg a 8 ezer, 1827-ben a 11 ezer főt. 1838-ban még mindig csak 14 ezren, 1852-ben 15 ezren laktak a mecsekaljai városban. Ekkor még Pécs a magyar városok közt a 25. helyen állt. Ezzel szemben 1869-ben 15 hellyel rukkolt előre és már a 10. helyen állt. Szembeötlő a lakosság gyarapodása. 1859-ben már 19 ezer, 1866-ban 20 ezer és 1869-ben 23 800 fő volt. Ezzel a városok közt a 10. helyre került.

Pécs külsőleg is megváltozott. Sorban épültek a rangos polgári házak. A főtéren a Zsolnay, Littke család épített emeletes házat 1845-ben. Ugyanekkor épült fel a Nádor szálloda. A város főbb utcáin, a régi dűledező házak helyére, pécsi szemmel nézve, „paloták” épültek; a Nendtwich-ház, a Zsolnay bazár a Fő utcában, a Taizs-ház a főtéren, a Goldstein-ház (14. számú) a Ferenciek utcájában. Valamennyit a romantikus stílus jellemezte. Homlokzati díszítéseiket a Zsolnay gyárban készítették. Még ma, a XX. század végén is tucatjával találunk múlt századi kis romantikus épületeket, természetesen egyszerűbb kivitelben, a pirogránitot helyettesítő gipszdíszítéssel.

Valahogy úgy tűnik, ez a poros, ódon kisváros fölébredt a tespedésből s kezd kilépni a nagyvilágba. A szélesebb látókörrel rendelkezők ezt már évtizedekkel korábban megjósolták, de tudták ennek okát is. Ilyen volt a közgazdasági ismeretekkel rendelkező Náray János is, ki ezt írta 1845-ben: „Mindezek fölött azonban a város legnagyobb kincse a kőszén, mely az egész hely hosszában temérdek mennyiségben található; s hihető ez leend valaha indoka a város felvirágzásának. A kőszén magok a polgárok ássák szőlőleiből és oly mennyiségben már, mit az ember 20 évek előtt alig képzelhetné...”

1845-ben ehhez még nem kis fantázia kellett, de Náray jóslata valóra vált. Ebben az időben ezt, a szénben rejlő lehetőséget mások is észrevették. **Zsolnay Vilmos**ról tudjuk, hogy keramikus volt, sőt kezdetben még csak bazártulajdonos, a **Littke** családról meg azt, hogy paszományos kisiparosból lett pezsgőgyáros, de az kevésbé ismert, hogy mindketten bányatulajdonosok is voltak.

Két évtizeddel később egy ismeretlen szerző már közelebb a valósághoz ezt írta: „... a gőzhajótársaságnak a pécsi hegyekben nagy kőszéntelepe van, de magánosoknak is, mi egyéb helyi viszonyoknál fogva kétségtelenné teszi, hogy Pécs Magyarhonnak egykor első gyárvárosa leend...”

Köztudott, hogy az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) 1852-ben fogott hozzá Pécs közelében a kutatómunkákhoz és egyben megkezdte a szénmező fel-

vásárlását, illetve bérbevételét. A munkát 52 munkással kezdte meg, de már 1870-ben 1705 személy dolgozott a bányában. Ez a szám 1880-ban 2750-re emelkedett s 1900-ra elérte a 4021 főt. Mivel a munkások túlnyomó többségét Magyarország más területeiről, illetve a Monarchia más országából importálták, ezek részére biztosítani kellett az életfeltételeket. A családokat kolóniákban helyezték el, hol nemcsak lakást, de az élet minden szükséges tartozékát biztosították számukra (pl. a Társaság által épített iskolákban a felszerelés színvonala messze föllette volt nemcsak Baranya, de Pécs város valamennyi iskolájának – 1878)

A DGT ittlétének hatása a város életében gyorsan megmutatkozott. Pécs növekedésének intenzitása az 1860-as évektől továbbra is töretlen volt. A századfordulókor már a hatodik volt a városok közt, a fejlődés ütemét tekintve a harmadik.

A század végén már rá sem lehetett ismerni az egykori kisvárosra. Mindehűt építkezések zajlottak, kezdtek eltűnni a zsűptetős, dűledező kis házak.

Mindezek után a logikusnak tűnő kérdés az, hogy ez a nagyarányű fejlődés, népességnövekedés, a rohamos építkezések mennyiben köszönhetők a DGT itteni tevékenységének, milyen összefűggés van a bánya és a város fejlődése között? A kolóniákba telepített munkásság természetesen számszerűen növelte a város

A régi állomás-épület, az Indóház, a 19. sz. végén

népességét, de ezek viszonylagos elzártságuk miatt vajmi kevésbé vehettek részt a város fejlődésében. Ez azonban még sincs egészen így. A bánya ittléte, közvetve mégis rengeteget jelentett.

Kezdjük mindenekelőtt a vasútépítéssel! A DGT megjelenése előtt a kibányászott szenét a Pécs-mohácsi országúton, szekereken szállították Mohácsig s hajóki-kötőig. Elsőnek ez a fontos vasútvonal épült meg Üszög és Mohács között, s mivel ezt bekapcsolták a személyforgalomba, egy csapásra közelebb került a főváros. Ez egyszerre mind véget vetett a fásasztó szekerezésnek, postakocsizásnak. Később összekötötték ezt a vonalat az újonnan épült pécsi Indóházzal, lehetőséget teremtve a vasútvonal további bővítésének. A Társaság érdekeltségében 1868-ban megépült a Pécs-barcsi vasútvonal, s ezzel lehetővé vált a kapcsolat a tengerrel is.

A vasúti hálózatba való bekapcsolódás hihetetlen lendületet adott a város fejlődésének. A szén energiájára alapozva sorban megnyílnak Pécssett a kisebb-nagyobb gyárak és üzemek. Már 1848 előtt működésbe lépett a Madarász András által alapított csetneki vasgyár pécsi gyára, mely kizárólag a pécsi szén miatt alakult meg városunkban. A fő részvényes igazgató Madarász András a Gömör megyei vasércet a pécsi szén közelében kívánta feldolgozni, minek érdekében hamarosan bányatelket vásárolt, és a saját szenével látta el üzemét fűtőanyaggal. Később megnyílt a Vasúttársaság gépgyára, aztán a Haberényi-féle szerszámgépeket előállító gépgyár, téglagyárak, gőzmalmok, a légszeszgyár, a rézöntőde, valamennyi a szénre alapozódott. Még a tettyei régi papírgyárat is átépítették és gőzerőre rendezték be. Természetesen mindez együtt járt a régi pécsi manufaktúra-ipar elsovadásával, pl. a Malom utcában lévő tímárműhelyek ekkor zárták be végleg kapuikat.

Természetesen az új gyárak munkásaiknak lakásokat is építettek, de hozzá kell tennem, hogy messze gyengébb színvonalon, mint a Társaság tette ezt a maga munkásai számára.

Azt a változást, ami az évszázad második felében végbement Pécs városában, pontosan tükrözték azok a nagyszabású vásárok, melyeket szinte divatszzerűen rendeztek meg szerte az országban, így Pécssett is. Az 1885. évi budapesti kiállításon kiemelt díjazásban részesítették a Dunagőzhajózási Társaságot, annak pécsi és Pécs környéki bányaüzemeit, más helyi cégekkel egyetemben.

1883-ban, az egyik pécsi kiállításon bemutatták a villanyvilágítást, elkápráztatva ezzel a pécsi közönséget. 1888-ban bemutatkozott a fejlődésnek induló helyi ipar is. Az 1907. évi országos pécsi kiállításon a DGT már külön nagyszabású pavilont épített, s ott mutatta be tevékenységét.

Nehéz lenne a város életéből, fejlődéséből, gazdasági életéből olyat kiragadni, ami valamilyen formában nem kapcsolódott a pécsi szénhez, a szénbányászathoz.

Ebből a sorból szabad legyen egyet kiemelni, ami meglepő módon kizárólag a pécsi szénnek köszönhette megvalósulását, és ez a székesegyház nagyszabású restaurációja volt, mely a székesegyházi uradalmi birtok bányabérleteinek évi, hatalmas 20–25 ezer aranyforintot kitevő összegére alapozott. A bányabérletből felhalmozott hatalmas összeg biztosította a templom sokat vitatott átépítését.

Üdvözet Pécsről. Korabeli levelezőlap

Pécs a századfordulóra teljesen átalakult, közepes nagyságú várossá növekedett. 1890-ben Lipszében kiadott Baedekerben rövid ismertetés mutatta be a várost, nem feledkezve meg a szénbányáról, a DGT-ről sem mint Pécs egyik fő nevezetességéről: „igen jelentős a közelben a DGT ide tartozó kőszénbányája, nagy brikett gyárral és kokszoló kemencékkel és egy szép helyen fekvő munkáskolóniával, mely 5000 lakosú”.

Végezetül idézzük ismételten Náray János sorait: „a város legnagyobb kincse a kőszén [...] s hihető ez leend valaha indoka a város felvirágzásának.”

Felhasznált irodalom

Babics András: A Pécs-vidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1950.

Bezerédy Győző: Képek Pécs történetéből. Pécs, 1977.

Bezerédy Győző: Németnek Bécs, magyarnak. Pécs, 1997.

Bezerédy Győző – B. Horváth Csilla: A pécsi vásárok 150 éves története. Pécs, 1996.

Boros László: Miért bontották le az Árpád-kori székesegyházat?

In: Pécsi Szemle 1998. ősz-tél

Kolta János: Baranya megye és Pécs város népesedése. Pécs, 1968.

NAGY IMRE GÁBOR

SZAUTER GUSZTÁV ÉS SZAUTER ANNA ADOMÁNYOZÓ PÉCSI POLGÁROK

A pécsi polgárok körében a 19. század közepétől vált gyakorlattá a közcélú adományozási, jótékonykodási, mecénási tevékenység. A polgár fogalmához hozzátartozott, hogy anyagi lehetőségeihez képest másokon is segítsen. Pécsett (kévés kivételtől eltekintve) nem voltak kiemelkedően gazdag emberek, ezért a városban nem voltak jellemzőek a nagy összegű egyéni adományozások, alapítványok. A pécsi polgárok inkább egyszeri alapítványokat és ösztöndíjakat tettek, főként az oktatás, kultúra, sport és szociális helyzet javítása érdekében.¹

Az 1945 előtti száz év alatt több száz pécsi polgár tett kisebb-nagyobb közcélú adományt. Közülük említésre méltó a Szauter (Szautter) testvérpár: Szauter Gusztáv (1844–1924) és Szauter Anna (1840–1913) tevékenysége. Jómódú pécsi, Budai külvárosi kereskedő családból származtak. Szüleik **Szauter József** és **Gengl (Geng) Borbála** voltak. **Szauter Anna Haidecker Antal** könyvelőhöz ment férjhez, és a tisztas pécsi polgár asszonyok életét élve nem fűződött a nevéhez különösebb társadalmi tevékenység.²

Szauter Gusztáv ismert és híres pécsi ügyvéd volt.³ Ebben a korban gyakran, a társadalmi emelkedés egyik megszokott útjának számított, hogy az iparos és kereskedőcsaládok gyermekei értelmiségi, hivatalnoki pályára léptek. Szauter Gusztáv is ezt követte. Felsőfokú tanulmányait a Pesti Tudományegyetemen folytatta, ahol 1866. júliusában szerezte meg jogi diplomáját. Az előírt két éves ügyvédi gyakorlatot feltehetően szülővárosában, Pécsett töltötte le.⁴ Pályáját a városnál kezdte. Igen fiatalon, 1868. január 14-én a városi törvényszék másod aljegyzőjévé választották meg. Majd 1871. december 20-án, az igazságügy-miniszter aljárásbíróvá nevezte ki.⁵ Azonban már az 1870-es évek elején megvált a köztisztviselői pályától és hosszú évtizedeken át szabadfoglalkozású ügyvédként dolgozott. Abban a korban az ügyvédek ügyfeleinek köre általában jól elkülöníthetően, az eltérő társadalmi rétegekből került ki. Szauter Gusztáv például a németajkú lakosság kö-

---

¹ B. Horváth Csilla: A pécsi polgárok mecénási tevékenységéről a 19. század közepétől az első világháború végéig. In: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1995. 236-246.

² Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban: BML) Budai külvárosi r. k. plébánia kereszteltek anyakönyve 224/1840., ahol érdekességként megemlítjük, hogy az édesanyát Hinkl Borbálaként tüntették fel. Pécs város I. ker. halotti anyakönyvi másodpéldány 962/1913.

³ BML Budai külvárosi r. k. plébánia kereszteltek anyakönyve 129/1844., ahol Gusztávot Ágoston Ferencnéként anyakönyvezték és az édesanyja neve Haigl-ként szerepelt. Pécs város I. ker. halotti anyakönyvi másodpéldány 694/1924.

⁴ BML Pécs város közgyűlésének iratai 49/1868.

⁵ BML Pécs város tanácsának jegyzőkönyve 49, 108/1868., 2513/1871.

reben tevékenykedett.⁶ Tekintélyét jellemzi, hogy 1893–1894 között a város legnagyobb pénzintézete, a *Pécsi Takarékpénztár* vezetője volt. Igazgatósági elnökként a nevéhez fűződött a jelzálog üzletág megreformálása, e téren ezután a pécsi pénzintézet az ország bármelyik hasonló pénzintézetével kiállta a versenyt.⁷

A kortárs újságíró, **Lenkei Lajos** azt írta visszaemlékezésében Szauter Gusztávról, hogy Aidinger János polgármester legjobb barátja volt. Így jellemezte említett 1922. évi munkájában: „Amikor ezen soraimat papírra vetem, a pécsi ügyvédek seniora Szauter Gusztáv, az éles eszű fiskális, akinek nagy klientúrája, amíg dolgozott, túlnyomó részben a baranyai német lakosokból került ki. Abban a kivételes helyzetben volt, hogy már régen visszavonulhatott a tényleges ügyvédi gyakorlatától, és mint magánzó él közöttünk, örvendve jó módjának, gyászolva volt jóbarátait, akiknek legnagyobb része immár eltávozott oda, honnét nincs visszatérés.”⁸

Szauter Gusztáv jól menő ügyvédi tevékenysége miatt gazdag embernek számított Pécsen, amiről az adójegyzékek is tájékoztatnak. Az egyén által fizetett adó mértéke és az általa birtokolt vagyon nagysága ugyan nyilvánvalóan nem teljesen fedte egymást, ám a vagyoni helyzetről az adó mégis megbízható képet ad. A legtöbb adót fizetők névjegyzékét a virilizmus intézménye miatt állították össze. A törvényhatósági törvény (1870: 42. tc., 1886: 21.tc.) és a községi törvény (1871: 18. tc., 1886: 22. tc.) szerint a képviselők felét ugyanis nem választották, hanem a legtöbb adót fizetők, ún. virilisek közül kerültek ki.

Pécsen a városi közgyűlés (hivatalosan törvényhatósági bizottság) 1872–84 között 48, 1885–1929 között 57 virilis és ugyanannyi választott képviselőből állt. Szauter Gusztáv, mint a város nagy adófizetőinek egyike 1874-től 1915-ig, vagyis megszakítás nélkül 41 éven át tagja volt a város közgyűlésének. Ez akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy értelmiségiként 1876 után kérhette, és néhány év kivételével kérte is adójának kétszeres beszámítását.

A legtöbb adót fizetők rangsorában elfoglalt helyet az adó nagysága határozta meg. Az adófizetők rangsorában például 1884-ben az 59., a közgyűlés virilis tagságának rangsorában pedig a kétszeres adóbeszámítással a 23. volt. 1891-ben az előbbin a 18., az utóbbin a 11., 1899-ben az előbbin a 39., az utóbbin a 15. helyet szerezte meg. (Az adófizetők jegyzékének összeállításánál mindig az előző évi adót vették figyelembe.) Összességében a város legtöbb adót fizetői között a középső vagy hátsó mezőnyben foglalt helyet. Az 1900-as évek végéig a közgyűlésbe adójának egyszeres beszámításával is bejutott volna. Az 1910-es években azonban egyre lejjebb csúszott a legtöbb adót fizetők névjegyzékén: 1913-ban a 70., 1916-ban a 124., 1919-ben pedig már csak a 138. volt. Így 1915-ben adója egyszeres beszámításával csak a 10. póttagsági hely jutott neki. A következő évben fel sem került a virilis jegyzékre. 1917-ben pedig adója kétszeres beszámításá-

⁶ Bérdi György: Pécs legnagyobb adófizetői 1887–1901. In: A JPM Évkönyve, 1975–1976. Pécs, 1977. 118.p.

⁷ A Pécsi Takarékpénztár Rt. története. (Sajtó alá rendezte Siptár László) Pécs, 1996. 30-31.p.

⁸ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Pécs, 1922. 58-59.p. és 105.p.

val az utolsó előtti, vagyis az 56. helyet szerezte meg. Ezzel el is búcsúzatott a közgyűléstől, mert már a kétszeres adóbeszámítással sem jutott be.

Szauter Gusztáv jövedelmének alakulása az általa fizetett évi adó összegének változásán is követhető. 1891-ig növekedett az általa fizetett adó, utána mintegy két évtizedig nem változott lényegesen, majd 1909-től csökkent. 1874–84-ig évi 200–300 forint körüli adót fizetett. 1885/1886-ban az adó meghaladta a 400 forintot, majd 1887–90-ig a 500 forintot. 1891-től az évi adó összege (néhány évtől eltekintve) meghaladta a 600 forintot, de már tovább nem növekedett. 1909-től általában 1000 korona (500 forintnak felelt meg) körüli, később 1916-tól 800 korona körüli adót fizetett.⁹ A jövedelem csökkenést feltehetően az okozta, hogy ekkor már nem, vagy alig folytatott ügyvédi gyakorlatot.¹⁰

Szauter Gusztáv pécsi polgárként, tükeként házzal, szőlővel és egyéb vagyonnal is rendelkezett. A Sörház utca 10. számú szülői házat és kertet a két testvér, Gusztáv és Anna közösen birtokolta.¹¹ Úgy tűnik, hogy jövedelmét Szauter Gusztáv részben ingatlan vásárlásokra fordította. Az 1884. évi szőlőbirtokosok jegyzéke szerint pécsi átlagnál nagyobbak számító 1 kat. hold 1549 négyszögöl szőlőt mondhatott a magáénak.¹² Tulajdonosa volt még 1894-től a *Pécsi Figyelő*-nek és a Pécsi Figyelő népies kiadásának.¹³ A Tettyén az 1900-as években vásárolt ingatlanokat.

Bár Szauter Gusztáv is nős volt (felesége **Langart Erzsébet**) és Szauter Anna is férjhez ment, mégsem sem hagytak hátra utódot. Talán ezért is merülhetett fel bennük a jótékonykodás, az adományozás gondolata. A közösen birtokolt családi házukat óvodának szánták. Szauter Gusztáv Tettye utca 2. számú villáját a „Tettye koronázatlan királya,” **Reéh György** vette meg.¹⁴ A Tettye tér 6. számú Tettyei vendéglőt és a mellette lévő Tettye tér 4. sz. villaépületet a városnak ajánlkozta Szauter Gusztáv.

A ajándékozás előzményéhez tartozott, hogy fenti, azelőtt gróf **Schmidegg Károlyné** tulajdonát képező villát és vendéglőt Szauter Gusztáv, **Scholcz Gyula** és **Reéh Aladár** szerezte meg, akik a közös tulajdont fel akarták számolni, ezért 1910-ben 21 300 koronáért árverésre bocsátották az ingatlanokat. **Kelemen Mihály** és nem kevesebb, mint 88 közgyűlési tag ezért javasolta, hogy a kérdéses ingatlanokat vegye meg a város. Ellenkező esetben előfordulhat, hogy a vevő felszámolja, lakásokká alakítja át a vendéglőt és a város lakói kiszorulnak egyik legkedveltebb ki-

⁹ Magyarországon a forintot 1901. január 1-től váltotta fel kötelező jelleggel a korona. 1 korona 2 forintot ért

¹⁰ BML Pécs város igazoló bizottságának iratai. 4. t. Virilis névjegyzékek összeállítása 1872-1929. 6. t. Igazolt virilis törvényhatósági bizottsági tagok névjegyzéke 1872-1929.

¹¹ Pécs város törvényhatósági bizottsága 1927. szeptember 19-i közgyűlésén nevezte el a Sörház utcát Majorossy Imre utcának, az elhunyt polgármester emlékére. BML Pécs város törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve 336/1927.

¹² Bérdi... i.m. 121. Szauter Gusztáv szőlője Pécs szabad királyi város 1892. évi térképe szerint a Bárány út mellett feküdt

¹³ Uo. 118.p.; Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832-1984. (Szerk. Surján Miklós) Pécs, 1992. 263-266.p.

¹⁴ Szirtes Gábor: Pécsi panteon. Pécs, 1998. 66.p.; Lenkei... i. m. 214. p.

ránduló helyükről. Az is előfordulhat, hogy egy élelmes vállalkozó vásárolja meg, aki a kirándulók „kizsárolására” használja fel a vendéglőt. „A Tettye maradjon a város kezében; legyen az városi kiránduló helye, ne pedig üzletembereknek aranyat termő Eldorádója!” – javasolták a közgyűlési tagok. A város közgyűlése ugyan ebben az évben el is határozta a városi főmérnök által 26 000 koronára becsült ingatlanok megvételét, és jóváhagyta az erre vonatkozó adásvételi szerződés tervezetét.¹⁵

Szauter Gusztáv azonban maga vásárolta meg a Tettyei vendéglőt és a mellette lévő villaépületet, nyári lakot, és 1911. március 15-én a városnak ajándékozta azt. Az ajándékozási szerződésben rögzítették, hogy őt, feleségét és testvérét élethossziglani korlátlan haszonélvezeti jog illeti meg, amelynek fejében továbbra is fizetik az ingatlanok fenntartási költségeit. Szauter Gusztáv kikötötte, hogy a vendéglő kizárólag vendéglői célokra használható csak, továbbá „...ajándékba adott ingatlanok mindig közcélú szolgáló közvagyonként képezzenek és soha magánkézre ne adassanak.” Pécs város közgyűlése jóváhagyta a fenti ajándékozási szerződést, és hatálytalanította az előző adásvételi szerződés tervezetét, és köszönetet mondott Szauter Gusztávnak: „Az ajándékozónak fennkölt polgári érzületre valló, városunk életében kimagasló, nagylelkű és példát adó áldozatkészségéért a város közönségének mély háláját és köszönetét kifejezi s erről az ajándékozót küldöttség útján értesíti.”¹⁶

A Tettye szerelmese, Reéh György szerint ezzel egy új korszak kezdődött a Tettye történetében. A Tettye ekkor lett egészen a város tulajdona. Ezentúl a tér „összes tartozékai” a város lakosságának rendelkezésére álltak.¹⁷

Azt, hogy a családi házukat óvodának szánják, Szauter Gusztáv szóban többször kinyilatkozta, ám írásban sohasem erősítette meg. A testvére viszont 1908. április 22-i végrendeletében általános örökösének Pécs városát nevezte meg, azzal a feltétellel, hogy a tulajdonában lévő Majorossy utca 10. számú fél ház egy városi óvoda létesítésére használják fel. Mivel a végrendelet értelmezése később vita forrásává vált, ezért ezt a pontot szó szerint idézzük:

„1. Általános örökösömül rendelem Pécs város közönségét, pedig azon kikötött feltétellel, hogy a pécsi Sörház utcai 10. számú fél házam, melynek másik fele öcsémé, de akinek nemes szándéka e másik fele házra nézve is egyezik az én szándékommal – egy Pécs városi óvoda létesítésére használtassék fel – ott kell lenni az óvodának, – és az ezen felüli vagyonom ezen a Sörház utca 10. számú házban létesítendő városi óvoda alaptőkéjének megkezdésére vagy gyarapítására használtassék fel e város közönsége által.”

1913. szeptember 17-én (az időközben megözvegyült) Haideckerné Szauter Anna 72 éves korában elhunyt. Nem volt szegény embernek mondható, mert viszonylag tekintélyes vagyont hagyott hátra. Tiszta hagyatéka 34 887,62 koronából állt: 23 114,12 korona ingóságából és a 11 773,50 korona értékű félházból. Az 1913.

¹⁵ BML Pécs város törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyve 61., 115., 125., 169/1910.

¹⁶ BML Pécs város okmánytára 578. Pécs város törvényhatósági bizottságának jegyzőkönyve 79/1911.

¹⁷ Reéh György: Részletek a Tettye monografiájából. In: A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője, 1911. 4. füz. 128.p. és 134.p.

november 24-i és az 1914. január 30-i hagyatéki tárgyaláson az örökséget Pécs város közönsége nevében dr. Nick Alajos Pécs városi tisztii főügyésze az örökséghez kötött feltételekkel együtt elfogadta. Az örökgyógyó akarátának teljesítését az örökös, Pécs város közönsége nevében megígérte. Vállalta a hagyatéki terhek és a végrendeletben felsorolt 21 személy részére történő kötelezettségek kifizetését, ingóságok felosztását. Igen nagy társadalmi kapcsolatra utal, hogy Szauter Anna 21 különböző személynek hagyományozott valamit. Szauter Gusztáv, mint végrendeleti végrehajtó szerint testvére nem óvodát, hanem a kellő gondozást hiányló kised gyermekek gondozását, felügyeletét ellátó "napközi gyermekotthon"-t kívánt létesíteni adományával. Az örökgyógyó szándékának pontosítását a tisztii főügyész (mivel az ellenkezőjét elég nehéz lett volna bizonyítani) elfogadta és vállalta, hogy az adományból „Pécs város gondviselése alatti napközi gyermekotthon” címen alapítványt létesít a város. Az ingóságok felosztását és a kifizetéseket Szauter Gusztáv mint végrendeleti végrehajtó magára vállalta.¹⁸

Az alapítvány létesítéséhez a felettes hatóság, a Közalapítványi Kir. Ügyigazgatóság is hozzájárult 1914-ben. Az alapító oklevél elkészítését a sok hagyatéki ügy, kifizetés elhúzódása nagyon hátráltatta. Szauter Gusztáv 1916. május 31-én adta be a városi tanácsnak a végleges hagyatéki elszámolást. Az adományt és a „Napközi gyermekotthon” alapítvány alapító oklevél tervezetét pedig özv. Haideckerné Szauter Anna halála után 4 évvel, 1917. február 26-án fogadta el Pécs város törvényhatósági bizottságának közgyűlése. Az alapítvány törzsvagyona ekkor állt: a Majorossy utca 10. számú 229 négyszögöles két lakóház és udvar, 213 négyszögöles kert feléből, 2316,89 korona készpénzből, egy 4000 koronáról szóló 5 ½%-ot kamatozó hadikölcsönkötvényből, és négy, egyenként 10 korona névértékű sorsjegyből.

Az alapítvány évi jövedelmét, hasznát, egyéb esetleges adományokat mindaddig az alapítvány törzsvagyonának gyarapítására tartozott a város fordítani, amíg az a napközi gyermekotthon létesítéséhez elegendő nem lesz. Ennek időpontját azonban nem határozták és feltételek hiányában nem is határozhatták meg. Az alapítólevél elkészülte után, még úgy ebben az évben tulajdonjogilag is a város kezelése alatti alapítvány nevére kerülhetett az adomány. Az alapító okirat törvényes jóváhagyására feltehetően a háborús viszonyok miatt már nem jutott idő, ám az alapítvány ettől függetlenül létezett. A jelentőségét az is emelte, hogy a két világháború között ez volt a város egyetlen óvodai jellegű alapítványa. Magának a napközi gyermekotthonnak létrejöttét az anyagiak hiányán túl a tulajdonviszonyok rendezetlensége is lehetetlenné tette, hiszen a Majorossy utcai ház fele Szauter Gusztáv tulajdonában maradt, a másik, városnak adományozott felét is az ő élet-hossziglani haszonélvezeti joga terhelte.¹⁹

1924. június 22-én a 79 éves Szauter Gusztáv ügyvéd, volt törvényhatósági bizottsági tag is elhunyt. Emlékét Pécs város közgyűlése jegyzőkönyvben megörö-

¹⁸ BML Pécs város árvaszékének iratai 520/1930.

¹⁹ BML Pécs város polgármesteri hivatalának iratai VII. 16. - 42.464/1948.

kította.²⁰ Halálával megszűnt haszonélvezeti joga, ezért 1924. július 1-től a Majorossy utca 10. számú ingatlan hasznának fele része az alapítványt illette meg.

Írásbeli végrendeletet ugyan nem hagyott hátra, de egyedüli örököse, özvegye, Szauter Gusztávné Langart Erzsébet a városi tanácsnak küldött levelében külön megerősítette férje adományozási szándékát:

„Úgy boldogult férjemnek, valamint nékem is közös szándékunk az volt, hogy a fent jelzett [Majorossy Imre 10. számú] ingatlanoknak most már hagyatékot képező fele részét is a »Pécs város gondviselése alatti napközi gyermekotthon« kapja meg. Mivel azonban férjem után más vagyon nem maradt, feltett szándékunk csak úgy volna megvalósítható, ha az én, férjem állásának megfelelő megélhetésem kellőleg biztosítható.”²¹

A 73 éves beteg özvegy a Majorossy utca 10. számú ingatlan felét azért nem tudta napközi gyermekotthon céljaira ingyen átengedni, mert néhai férje után már nem maradt számottevő vagyona. Ezért ahhoz, hogy régi megszokott életmódját fenntarthassa, ápolónőjét és házi alkalmazottját fizethesse, nagy összegű életjáradékot kért a várostól. Továbbá korlátlan használati jogot a kertre, az általa lakott öt szobás emeleti lakásra és összes mellékhelyiségeire. Ennek elcserélhetését a bal oldali földszinti lakásra és mellékhelyiségeire, hogyha terhezzé válna számára a lépcsőn járás. A tettyei ingatlanok feletti haszonélvezeti jogot, hogy itt lakhasson, ha orvosa egészségügyi okokból azt ajánlaná. Valamint a Szauter féle családi sírbolt fenntartását. Az özvegy fenti ajánlatáról **Nick Alajos** városi tisztii főügyész tárgyilagosan azt állapította meg, hogy ezekkel a feltételekkel „az elérni kívánt célt, hogy t. i. a napközi gyermekotthont a tanács mielőbb életbe léphesse elérni nem lehet.” Deutsch Kornél városi főszámvevő szerint pedig anyagilag is ráfizetéssel járna az ajánlat elfogadása.

Háromszori tárgyalás után a felek a következő évben mégis megállapodtak az eladás pontos feltételeiről, amit a város 1925. december 22-i közgyűlése, a 272/1925. számú közgyűlési határozattal egyhangúlag elfogadott, „...hogy a jelenleg még özv. Szauter Gusztávné tulajdonát képező és szabad rendelkezése alatt álló fél házat is feltétlenül biztosítsa rendeltetésének, másrészt tiszteletben tartván néhai Szauter Gusztáv azon nagylelkűségét, hogy még életében a város közönségének adományozta tettyei ingatlanokat...”²²

A szerződés szerint az özvegy eladta a Majorossy utca 10. számú ingatlan másik felét is városnak, a haszonélvezeti jog pontosan körülírt fenntartásával. Kizárólagos haszonélvezeti jogában maradt az általa lakott emeleti lakás, a mellékhelyiségek és a fürdőszoba, valamint a kert. Teljesen lemondott viszont a már a város tulajdonába került tettyei ingatlanok haszonélvezeti jogáról. A város mindezekért kötelezte magát, hogy 1926. január 1-től, az özvegy haláláig, évi 4 500 000 korona életjáradékot fizet, és fenntartja a központi temetőben levő Szauter sírboltot.²³

²⁰ BML Pécs város törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve 101/1924.

²¹ BML Pécs város polgármesteri hivatalának iratai VII. 16. - 42.464/1948.

²² BML Pécs város törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyve 272/1925.

²³ BML Pécs város okmánytára 578. Pécs város polgármesteri hivatalának iratai VII. 16. - 42.464/1948.

A Majorossy utca 10. számú ingatlan másik felének megvételeével ugyan elvileg lehetővé vált a napközi gyermekotthon létrehozása, ám nyilvánvaló volt, hogy ez nem jöhet létre mindaddig, amíg az özvegy haszonélvezeti joga az emeleti lakásra és a kertre fennáll. A házat, amelyben bérlakások, illetve különböző városi hivatalok helyezkedtek el ezentúl a város kezelte. 1926-ban tataroztatta is. Özv. Szauter Gusztávné 1933. február 8-án hunyt el, 81 éves korában.²⁴ Az a lehetőség, hogy végre megvalósuljon a Szauter testvérek nemes szándéka, igazából a halálával nyílt meg.

A napközi gyermekotthon létesítése 1937-ben vetődött fel, konkrétan az Egészségház tervezésekor. A város közgyűlése 13/1937. számmal úgy határozott, hogy a Majorossy utca 10. számú épületet Egészségházzá építi át, és itt helyezi el a tisztii főorvosi hivatalt, az egészségvédelmi szolgálatot, az egyik szociális irodát és özv. Haidecker Antalné alapítványának szellemében egy napközi gyermekotthont létesít. A határozat anyagi kérdéseinek tisztázásakor derült fény az alapítvány és a város közötti jogviszony rendezetlenségére. Az ingatlan egyik fele ugyanis 1925-től tulajdonjogilag a város, másik fele pedig a napközi otthon alapítvány tulajdonát képezte. Az ingatlant, mint már említettük, a város kezelte, hasznából azonban semmit sem juttatott az alapítványnak. 1924. július 1. és 1937. április 30-a között ez a bértartozás már 5318,50 pengőre rúgott.²⁵

Az alapítványi felsőbb hatóságokkal (Közalapítványi Kir. Jogügyigazgatóság, amelynek képviselőjében dr. **Abaffy Gyula** közalapítványi kir. ügyész és a belügyminisztérium alapítványi osztálya járt el) a város a 150/1937. számú közgyűlési határozatában tisztázta az alapítvány és város közötti jogi helyzetet. A határozat kimondta:

1. A Majorossy Imre utca 10. számú házban egy „Egészségház”-at létesítenek, amelyben helyet kapnak az egészségügyi intézmények (iskolaorvos, nemibeteg-gondozó, tüdőbeteg-gondozó) és a tisztii főorvosi hivatal. Az alapítvány tulajdonának használatáért a város évi 650 pengő bért fizet. Az alapítvánnyal szembeni 5318,50 pengős tartozását pedig tíz évi részletben törleszti.

2. Az ingatlan udvarát kiegészítő kertet a város két régebbi: az Ágoston-téri és a Majorossy Imre utca 13. számú [ma zeneiskola] házban levő 2–2 tagozatú óvodának játszótérként azonnal átengedik. A játszótér a város köteles fenntartani.

3. Özv. Haidecker Antalnénak a ház homlokzatán és a játszótérként átengedett kertben egy-egy emléktáblát állít fel a város.

A határozat indoklása szerint belátható időn belül az alapítvány a rendelkezésre álló pénzből, az ingatlan felén nem lenne képes önállóan napközi gyermekotthont létesíteni és fenntartani. Hivatkoztak még arra is, hogy az utcafront keskenysége miatt nehéz lenne az ingatlan műszaki megosztása. Az udvari épületek: istálló, pajta, fáskamra, egyéb mellékhelyiségek teljesen elavultak és az alapítvány céljaira alkalmatlanok. A napközi otthont nem lenne célszerű sem az emeleti helyiségekbe, sem az utcai főépület apró, alacsony, nedves helyiségeibe telepíteni.²⁶

²⁴ BML Pécs I. kerület halotti anyakönyvi másodpéldány 161/1933.

²⁵ BML Pécs város polgármesteri hivatalának iratai 848/1940.

²⁶ BML Pécs város törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 150/1937.

Vitathatatlan az indoklásnak az a része, hogy az alapítvány nem képes önállóan egy napközi gyermekotthont létrehozni. Az indoklás többi pontjának is van ugyan igazsága, bár a célzatosságuk egészen szembeötlő, hiszen az épületet később át lehetett alakítani óvodának.

A határozat utolsó része sajnos máig sem valósult meg. Özv. Haideckerné Szauter Annának ma sincs semmiféle emléktáblája, pedig mind a két Szauter testvér: Gusztáv és Anna egyaránt megérdemelné.

A viszont kifejezetten nagy szerencsének mondható, hogy az Egészségházat nem a Majorossy utca 10. számú házba helyezték el, hanem a célnak sokkal megfelelőbb Megye utca 1. számú ingatlan a Schmidt örökösöktől történő megvételével és átépítésével alakították ki 1938–39-ben.²⁷ Az Egészségház mellett ugyanis eltörpült a napközi gyermekotthon ügye. A 13/1937. számú közgyűlési határozatban még tervezték a létesítését. A 150/1937. számú véghatározatból azonban, vélhetően anyagi okokból már kimaradt. Ám, ha létre is jön a napközi gyermekotthon, az Egészségház mellett mindenképpen csak periférikus szereppel bírt volna.

A fenti határozatból egyedül az óvodai játszótérből lett valóság. A Majorossy utca 10. számú kertet az Ágoston-téri óvodának adták át használatra. Azt, hogy a város fontosnak tartotta az óvoda ügyét, a kert sorsa is alátámasztja. 1939-ben, amikor a **Rozgonyi Zsuzsanna** vezette leánykör gyűlései tartására kérte az egyébként elhanyagoltság miatt csak sétálgatásra, üldögélésre alkalmas kertet, a polgármester azonnal intézkedett rendbehozataláról. A kertet az év végén alakította át játszótérre a városi kertészet: a kert közepén talált 70%-ban elpusztult fákat eltávolította, a bozótot kiirtotta és a játszóteret élősvénnyel körülhatárolta. Ezáltal megvalósult özv. Haideckerné Szauter Anna szándékának legalább egy része: a nagy, 213 négyszögöles kertjében óvodás gyermekek játszhattak.²⁸

Megvalósulatlansága ellenére a 150/1937. számú közgyűlési határozatnak fontos szerepe volt a Majorossy utca 10. számú óvoda létrejöttében, ugyanis az érdekelt felek, Pécs városa és a Közalapítványi Kir. Jogügypgazgatóság egyetértésre jutottak abban, hogy az alapítvány egyedül a kitűzött célt nem tudja megvalósítani, ehhez kell a város segítsége is. Pécs város 1920–30-as évekbeli óvodafejlesztési koncepciója a külterületek óvodával való ellátását tűzte ki célul. Ezért nehéz lett volna elképzelni, hogy a Majorossy utca 10. számú épületben egy teljesen új önálló óvodát alapítsanak, így inkább az egyik meglévő közeli óvoda, az Ágoston téri vagy a Majorossy utca 13. számú áthelyezése és napközi otthonnal való kibővítése jöhetett szóba.

1939. december 30-án a tiszti főorvos kérte, hogy mivel a rendőrség pécsi kapitányságának az új rendőrségi székházba költözésével a városi forgalmi adóhivatal a Majorossy utca 10-ből visszaköltözik a városi székház épületébe, az épületet alakítsa át a város egy napközi otthonos óvoda céljaira. A forgalmi adóhivatal azonban nem költözött vissza, ezért ez az elképzelés kútba esett.²⁹

²⁷ BML Pécs város polgármesteri hivatalának iratai 848/1940.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

A napközi otthonos szolgálat először, ideiglenes megoldásként az Ágoston-téri községi óvodában működött. 1942-ben a közellátási ügyek felszaporodása miatt önálló közellátási hivatalt hoztak létre, és azt a Majorossy utca 13-ba helyezték el. Az épület emeleti helyiségei a Széchenyi gimnázium átszervezésekor ürültek ki. A földszinti helyiségekben levő mintegy száz gyermeket befogadó Majorossy utca 13. szám alatti óvodát először az Ágoston téri óvoda III. sz. termébe, majd a Majorossy utca 10-be helyezték át. Ez utóbbi épület a népjóléti ügyosztály központi és II. kerületi szociális irodáinak elköltözésével ürült meg. 1942-ben a körülmények szerencsés alakulása folytán így valósult meg végre özv. Haideckerné Szauter Anna nemes szándéka, és a házában, a végrendelete keletkezésétől számított 34 év múlva már óvoda működhetett.

Az épület korszerű napközi otthonos óvodává történő átalakítása azonban korántsem volt mentes bizonyos huzavonától. A város közgyűlése 178.a/1942. számú határozatában úgy intézkedett, hogy a házat az alapítvány pénzből alakítsák át. Az alapítvány ekkor 6507, 46 pengővel rendelkezett. Az épület emeletére egy három szobás óvodát, a földszint bal oldali helyiségeiben egy kétszoba-konyhás, mellékhelyiségekkel ellátott óvónői lakást, a házmesteri lakás helyén egy dajka lakást, az udvari asztalos műhely fedett játszószínné történő átalakítását tervezték. Ebbe az épületbe került volna még a III. kerületi szociális iroda és egy várószobával ellátott városi orvosi rendelő is. Az épület átalakításának költségei 6500 pengőt tettek volna ki.³⁰

A fenti közgyűlési határozatot azonban a belügyminisztérium, mint alapítványi felügyeleti hatóság megsemmisítette, mert a Majorossy utca 13. számú házat megfelelőbbnek vélte óvodának, mint a 10. számút. Utasította a várost, hogyha ragaszkodik ahhoz, hogy az óvoda a 10-ben maradjon az átépítési tervet dolgozza át, és a törvényhatósági bizottsággal újból tárgyalassa le az ügyet. Egyébként a Majorossy utca 13. számú óvoda ellen is sok kifogás merült fel régebben. A földszinti helyiségek a szemben levő magas házak miatt nem kaptak kellő világítást. Az udvar nagyon kicsi volt, és játszótérnek alkalmatlan.

Az óvoda létehez nélkülözhetetlen átalakításokat természetesen a polgármesteri hivatal a város pénzén elvégeztette, ám a működéshez még további átalakítások lettek volna szükségesek. Az óvoda átalakítás ügyét a város közgyűlése 65/1944. számmal tárgyalta, immáron az 1942. évi belügyminisztériumi leirat értelmében, újból megismételve a 178.a/1942. számú határozat pontjait. A tervezett 15 000 pengős átalakításból, az alapítvány vagyona 8841,30 pengőre nyújtott volna fedezetet. Az épület átalakítását sajnos a háborús viszonyok miatt csak 1948-ban végezheték el.³¹ A házban azóta is óvoda működik.

Pécs város közgyűlése 1937-ben úgy határozott, hogy Szauter Gusztávnak és Szauter Annának emléktáblát állítanak. Az elmaradt emléktáblákat szeretné pótolni ez az írás.

³⁰ BML Pécs város polgármesteri hivatalának iratai VII. 16. 42.464/1948.

³¹ Uo.

BÖDŐ LÁSZLÓ

SPORTLÉTESÍTMÉNYEK PÉCSETT A 19. SZÁZADBAN

Pécssett a Balokány tó jelentette az első sportolási lehetőséget. 1832 júniusában Pécs város tanácsa határozatot hozott, mely szerint: „...a Balokány nevezetű tavat ki lehetne tisztogatni és hasznosítani”¹ A feladatot **Offenmüller Márton** helyettes főmérnök kapta, aki mindent felmért és elkészítette a Balokány tó rendbetételét szolgáló tervet. 1836. október 27-én a városi tanács felterjesztette bérbeadási szándékát és annak feltételeit a királyi udvari kamarának. A Kamara 1838. július 7-én a kérelmet jóváhagyta.² 1838. december 24-én 3498. szám alatt a tavat és környékét hat esztendőre bérbe adta a városi tanács **Vitéz Ferenc** szűrszabó mesternek.

A helybeli Katonai Nevendék Intézet a Balokányi tóban fürdőiskolát kívánt létrehozni. Az úszóiskola létrehozását a tanács nem engedélyezte, de a tó melletti kis tavat, vagy a kaszárnya melletti városi kertnek egy részét felajánlotta. Ezt követően Vitéz Ferenc kötött szerződést az 52. Ferenc Károly főherceg gyalogezred főnevelő intézetével a tó délkeleti részén egy 12x7 öles uszoda létesítéséről és használatba adásáról.³

A városi tanács megtiltotta, hogy a lakosság a tóban fürdjék, ennek ellenére egyre többen fürödtek ott, így a bérlő kénytelen volt úszómestert alkalmazni. A nagy érdeklődés miatt még ebben az évben – 1841 – a bérlő úszóiskolát létesített. Az úszóiskolát **Nuber Jakab** úszómesternek adta bérbe.⁴ 1845–47 közötti időben a tó bérlője **Schmalz József** volt.

1857 márciusában árverésen döntöttek az új bérlőről. Ezt négyen vállalták, majd a költségvetés elkészültekor visszaléptek. Ekkor Engel Adolf bejelentette a városi tanácsnak, hogy a többiek visszalépése miatt ő egymaga vállalja az uszoda megépítését. 1858. január 1-jei hatállyal létrejött a szerződés Engel Adolf és a városi tanács között 15 évre. Engel Adolf még abban az évben megépítette az uszodát tölgyfából és kabinokat hozzá. Azonban nem elégedett meg az uszodával, 1858. június 18-án bejelentette egy létesítendő tornaintézet tervét, mert „...közismert a torna fontossága a nevelésben. A tornaintézettel kívánom kiegészíteni az úszóiskolát, mint a civilizált európai városokban, pl. Berlinben és Zürichben is van. Elhatároztam ilyen intézet létesítését.”⁵ A „tornaintézet”, amely korlátból, mászórúdból, mászókötélből és kötélhintából, valamint a talajtornához szükséges füves területből állt, már 1858-ban megkezdte működését. **Engel Adolf** elkészítette az „Albert főhercegről”

---

¹ Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML) Pécs város tanácsának iratai. Kú. 70. 1832.

² Költség: 3291 forint 36 krajcár. Uo. 2621/1836; 439/1838; 2894/1838

³ Uo. 1821, 2291, 1539/1838

⁴ Uo. 2182/1841; 96/1843; 2026/1843

⁵ Baranya megye testnevelés- és sporttörténete. I. kötet 1867–45 Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987. (a továbbiakban: BMTST I.)

elnevezett pécsi uszoda és testgyakorló intézet programját, amely 1859-ben jelent meg. Ebben az időszakban a **Madarász és Szontágh** is épített egy uszodát, ugyancsak tölgyfadeszkából. Mérete: 20x8,51 öles lett, így Pécsen már két uszoda próbálta meg kielégíteni az egyre nagyobb igényeket az úszást illetően, ezeket az uszodákat azonban, mivel fából voltak, állandóan javítani kellett.⁶

A Madarász és Szontágh féle uszoda, a mai Hullám-fürdő elődje

A *Pécsi Lapok* rendszeresen foglalkozott alakuló sportjával, így a Balokánnyal is. 1870. május 25-én jelent meg az újságban, hogy május 22-én megnyitották az úszóiskolát.

1875. június 4-én hirdetmény jelent meg, hogy a városi tanács a teljesen leromlott Balokány uszodát bérbe adja annak a vállalkozónak, aki felépíti és egy vendéglőt is épít melléje. 1879-ben a tanács elhatározta, hogy bérlők jelentkezésének hiányában megoldja a Balokány-fürdő kérdését és egy végleges, új uszodát épít. Pénz hiányában az új uszoda felépítése azonban elmaradt, s 1884-ben újból felújították. Így hosszú éveken keresztül a Balokány-fürdő alig volt használható állapotban, holott a lakossági igény egyre nagyobb lett. A városi tanács nagy nehézségek árán valahogyan mindig kijavíttatta annyira, hogy fürdésre alkalmas legyen.⁷

A Balokány-fürdő 1885-ben már nehezen volt használható állapotba hozható, így decemberben elhatározta a városi tanács, hogy egy teljesen új uszodát építtet. Ajánlatot kértek egy építési vállalkozótól és 32 917 forintos ajánlatot kaptak, ezt felterjesztették a belügyminisztériumba. Végül a BM különböző módosításokkal

⁶ Madas József Balokányról szóló gyűjteményéből, amelyet korábban rendelkezésemre bocsátott. Madas József: A pécsi Balokány. In: A JPM Évkönyve, XXXIII. (1988) Pécs, 1989. 105-133.p.

⁷ BML Pécs, 12 229/1882, 8663, 2600, 2829/1883, 3829, 6004, 6128/1884

1886. szeptember 5-én jóváhagyta az építkezést. Az uszoda rendkívül gyorsan elkészült és 1886. november 27-én a szakemberek szemlét tarthattak a Balokányban. Ekkor nagyon sok hiányosságot találtak. Az uszodát a kőműves felületesen, sok hibával készítette el. A következő három évben állandó volt a vita a kőművesvel, hogy javítsa ki az uszodát.⁸

Az 1890-es években a sajtó alig foglalkozott a Balokány-fürdővel, valószínűleg beleuntak abba, hogy állandóak voltak a problémák. Télen lefagyott, tavasszal javították, de a víz elfolyásával is gondok voltak. A sok probléma nem nagyon zavarta a lakosságot, mert minden nyáron rengetegen jártak fürödni, s nagy volt az igény az úszóoktatásra is.

A sakk volt az egyetlen sportág, amelyet ha nem is szervezett formában, de állandóan sokan játszották, s nem volt szükség arra, hogy sportlétesítmény épüljön. Sakkoztak a Casino Egyletben, a kávéházakban, a különböző egyletekben. Így nem volt véletlen, hogy Pécs város első hivatalosan bejegyzett egyesülete a Pécsi Sakk Egylet volt, amely 1864. szeptember 30-án alakult.⁹

Pécsi polgárok elhatározták a Pécsi Lövész Egylet (PLE) létrehozását. A gyakorláshoz pedig lövöldét akartak építeni a Tettyén. Korábban erre nem is volt lehetőség, mert 1867 előtt a lövész egyletek alakítása tilos volt. A belügyminisztérium egy évig nem reagált a közgyűlési határozatra és az alapszabályt a városi tanács többszöri sürgetése ellenére is csak 1868 nyarán hagyta jóvá. Ekkor kezdődhetek meg a lőgyakorlatok a Tettyén.¹⁰

A lövészek egyre több versenyt rendeztek. 1870. július 6-án, majd július 19-én került sor versenyre, vagy ahogy akkor nevezték „díszlövészetre.” A lövölde 20 öl hosszú és 8 öl széles volt. Már abban az időben bevonták a nőket is e szép sportba, s számukra külön időben, nem a férfikkal együtt tartották az edzéseket és a versenyeket is.

1875-ben a Pécssett állomásozó katonaság önálló lőteret épített, ettől kezdve a tisztek elmaradtak a tettyei lőtérrel. A PLE a tisztektől kapott támogatás elmaradásával nehéz anyagi helyzetbe került és feloszlott.

1879-ben a helyőrség parancsnokság is jelentkezett a Pécs városi tanácsnál és egy másik lőtér, valamint uszoda építéséhez kértek támogatást a tanácstól, s mivel nem kaptak, az építkezés elmaradt.

A Pécsi Lövész Egylet többször átalakult. 1875-ben a tisztek kiválása miatt megszűnt, majd mint Pécsi Céllövölde Egylet újjáalakult. Később fuzionálni akartak a vadászegylettel, de ennek a vadászegylet jelentős adóssága volt az akadálya. Végül is egy ideig, mint vadászegylet működtek. Az 1879-ben alapított Pécsi Polgári Lövész Egylet (PPLE) már nem a tettyei, hanem a katonai lőteret használta. Tagjai közül **Kaiser Henrik** a monarchia legjobb lövője volt. Az 1880 évi bécsi lövész versenyen Kaiser két első helyet szerzett és egy ezüst serleget nyert. A PPLE 1880-ban visszaköltözött a Tettyére, de 1882-ben átköltöztek a katonai lőterre, mert ott jobb

⁸ Uo. 3678, 6275, 7244, 6811, 7324/1886. 2038, 11373/1887

⁹ Kun László sporttörténész szíves közlése alapján

¹⁰ BML Pécs város tanácsának iratai, 327/1868. Pécsi Lapok 1868. július 16.

voltak a feltételek. A katonaság pedig a Szigeti úti lőtér helyett kapott egy másik területet, amelyik távolabb esett a várostól és itt építettek egy új lőtérrel.¹¹

Pécsett az első sportágak között volt a vívás. **Priger Miksa** vívómester 1864-ben magán vívótermet nyitott. Több sportklub is foglalkozott vívással, így a Pécsi Tűzoltó és Tornaegylet (PTTE), a Pécsi Atlétikai Club (PAC), de magán vívóiskolák is rendszeresen működtek. A vívás különböző termekben, a kaszinóban, a tornacsarnokban, stb. általában a téli hónapokban folyt. A fiatalok tavasztól télig általában atletizáltak, vagy más sportágakat űztek. 1870-ben Bécsbe küldtek egy vívót mesterképző tanfolyamra, hogy ne kelljen mindig más városokból szerződtetni mestert. A sportcsarnok felépítése utáni programjából kitűnik, hogy hetenként három alkalommal volt vívóedzés. A mestert, azaz a „művezetőt” a klub fizette, de mellette tartott gyermek és felnőtt vívótanfolyamot is. A vívótanfolyamok vizsgákkal zárultak, rendkívül ünnepélyes külsőségek között. Például 1890-ben egy vívótanfolyam vizsgáján **Santelli Italo** mester is megjelent Pécsett.

Az iskolai testnevelés bevezetése Magyarországon egyre sürgetőbbben vetődött fel. Pécsett először az 1845-ben tartott orvos kongresszuson **Bugát Pál** szólt a testnevelés bevezetésének szükségességéről.¹² 1860-ban az iskolai testnevelés, a gimnasztika bevezetését **Rezucsek Antal** zirci apát vetette fel. Rezucsek szorgalmazta a Pécs városi tanácsnál azt, hogy a katonaság által megszállt ciszterci gimnáziumot szabadítsák fel, s ebben az esetben hajlandó annak felújítását anyagilag is támogatni.¹³ A városi tanácsnak tetszett az ötlet és a budai helytartótanácsához fordult, s másik épületet javasolt a katonaság elhelyezésére. Az apát a következőket kötötte ki: „Ha csakugyan minden úgy lenne, mint a Rend és a Város kívánja, akkor a várostól elvárjuk: 1. hogy az intézet számára állítson gimnasztikát és tartson ehhez való mestert, 2. tartson énektanítást, 3. rajz oskolát az ifjak számára... Gimnasztika felállítása és mester tartására vonatkozólag pedig a Zirci Rend biztosítandó lenne.”¹⁴

Az iskolában 1865-ben beindult az oktatás, s elkészült a tornaudvar terve is, de a kivitelezésre nem volt pénz. 1867-ben terjesztették a közgyűlés elé, hogy az elmúlt évi hadjáratra gyűjtött pénzből valósuljon meg a tornaudvar.¹⁵ Így ebből a pénzből a Strobl-féle udvarban 1867. június 11-én hozzákezdtek a tornaudvar kialakításához. Ez állt egy korlátból, mászókötélből, mászórúdból, kötélhintából és egy füves részből, ahol talajtornára volt lehetőség. Prieger Miksa vívómestert bízták meg a tornamesteri feladatokkal. Az elemi iskolák számára tervezett budai és szigeti tornaudvarok pénz hiányában nem épültek fel.¹⁶

¹¹ BMTST I. kötet 41. és 44-45. p.

¹² A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsett tartott VI. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai c. könyvből. Kiadó: Hölbling Miksa Pécs. „Micsoda intézkedésektől reményelhetnők, hogy honunk emberiségének élet- és egészségbeli üdve orvosrendünk által biztosabb karba állítható?”

¹³ BML Pécs város tanácsának iratai, 1258/1860

¹⁴ A szerződés d./ pontja. Uo. 3016/5895, 2481/2652, 6874, 3345/1862., 2402/1863., 385, 1960/1863., 8601, 2558/1863

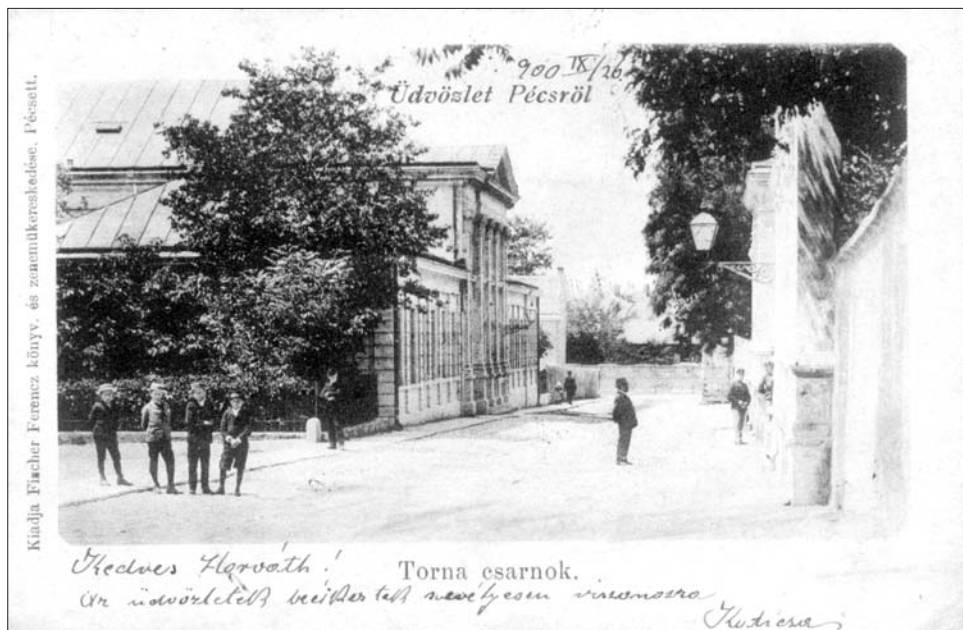
¹⁵ Az 1866-os osztrák-porosz háborúról van szó, ahová a magyar katonaságot is útba indították az osztrákoknak segítő, de bevetésükre nem került sor. Nemzetközi Almanach, Budapest, 1960

¹⁶ BML Pécs város tanácsának iratai, 961. 4925/1866

Az 1860-as évek végén **Schneider és Stirling** magán tornapályát épített Pécssett, ahol természetesen fizetni kellett, de az iskolákat beengedték. Ennek is köszönhető volt, hogy a mostoha körülmények ellenére 1500 fiatal vett részt rendszeres tornaoktatásban, 374 gimnazista, 400 felső tagozatos elemi iskolás, 400 inas, valamint reáliskolai tanuló.

1870. július 10-én megalakult a Pécsi Tűzoltó és Torna Egylet (PTTE).¹⁷ Az elnökség hamarosan felismerte, hogy sportlétesítményre van szükségük ahhoz, hogy céljaikat megvalósítsák. Ezért területet kértek a városi tanácstól és megfelelő anyagi támogatást. Elhatározták, hogy tornacsarnokot építenek. A városi tanács 1873. május 23-án bele egyezett az építkezésbe és ahhoz anyagi támogatást is ígért. A PTTE a VKM-től is kért segélyként 5000 forintot. A döntés hamarosan megszületett, mert a parlament akkor ülésezett és megszavazták a támogatást, de nem segély, hanem kölcsön formájában, 5%-os kamattal.

A tornacsarnok építését a PTTE 1873-ban megkezdte – **Ivánkovics István** tervezte meg ingyen – s kérte a támogatást a városi tanácstól is: 1000 forintot, 100 ezer darab téglát, homokot stb. Ünnepeles alapköletét szerveztek három napos sport- és kulturális ünnepség, bál keretében 1873. június 7–9-én. A telket ingyen adta a városi tanács 113. sz. 189/3 fsz. alatt, amely 800 négyszögöl volt a Kert (ma Dischka Győző) utcában.¹⁸ A PTTE a Pécsi Takarékpénztártól 17 ezer forint kölcsönt vett fel a városi tanács kezessége mellett, 6%-os kamattal. A torna-

¹⁷ Pécsi Lapok, 1867. április 11.

¹⁸ Pécsi Lapok, 1870. július 14.

csarnok még 1873-ban tető alá került, de valójában csak 1874-ben készült el teljesen. Időközben a PTTE többször is megünnepelte a tornacsarnok elkészültét. Amikor valójában elkészült, akkortól a középiskolák és a belvárosi elemi iskola felső tagozatai délelőttönként itt tartották a tornaórákat **Hemmerich Károly** vezetésével. Egyszerre két-három osztály is tornázott, ilyenkor szükség volt az osztálytanítók segítségére is. Késő délután, este a tornászok, vívók, kerékpározók, valamint az atléták is használták a tornacsarnokot. Egyre nagyobb volt az igény a tornacsarnokra, bár télen elsősorban a sportolók használták, mert a tanulók számára valamilyen öröggel minden télen betiltotta a városi tisztiorvos a városi tanács kifejezett öröme, mivel nehéz volt kifűteni a födém nélkül épült épületet, mert egyszerűbb volt betiltani, mint felfűteni, vagy a födémet megcsinálni.¹⁹

A PTTE-t a különböző kölcsönök törlesztése, a tornadíjak beszédésének elmaradása egyre nehezebb helyzetbe hozta. Így kérelemmel fordultak a városi tanácshoz, hogy vegye át a tornacsarnokot, hiszen a PTTE már nem tudta fenntartani. A pénzügyi gondokból nem tudtak kilábalni. Kölcsönöket vettek fel, de mert nem tudták visszafizetni, már nem hitelezett számukra senki. Az átadási kérelem reális volt, hiszen a tornacsarnok jelentős városi feladatokat látott el, hiszen a tornaórák és az edzések mellett nagygyűlésekre, a dalárda bemutatóira, különböző ünnepekre, jótekonysági rendezvényekre, stb. kérték, de fizetni senki nem akart. Az igénybevételhez a Pécsi Nőegylet járt az élen.

A helyi sajtó már 1880-ban arról írt, hogy a tornacsarnok nagyon rossz állapotban van. Annak ellenére, hogy csak hét éve épült, szinte a pusztulás stádiumában van. Mindenki használja, de a javításokkal senki sem foglalkozik.²⁰

A Pécsi Torna és Tűzoltó Egylet 1882-ben újból felvetette a tornacsarnok átadásának ügyét, mert nagyon nehéz helyzetbe került. 1882-ben kértek és kaptak segílyt a Vallás- és Közoktatási Minisztériumtól a tornaoktatás lebonyolításához. A városi tanács 1883. január 15-én, majd május 30-án tárgyalta a tornacsarnok átvételének kérelmét, s úgy döntött, hogy átveszi kezelésbe a tornacsarnokot és kifizeti a PTTE adósságait. Az átadás megszavazására még összeült a PTTE közgyűlése és döntött az átadásról, majd megszűnt. A városi tanács kifizette a PTTE 19 452 forintos adósságát és átvette a 20 500 forintra becsült vagyont. 1883. november 1-jén a fentiekről az ügyészi végzés és a pénzügy minisztérium, valamint a belügy minisztérium döntése is megszületett.²¹

1874-ben végül is megépült a budai és a szigeti városrészek tornaudvara is. Ezzel bővült a városban a tornaoktatás, bár a lányoknak még nem volt lehetőségük az iskolai tornaoktatásban való részvételre, de erre már nem kellett sokáig várni.²²

A tornaudvarok felépültével a tanév végén minden iskola tornaünnepélyt tartott, amelyen a hozzátartozókon kívül is sokan vettek részt. A legjobb bemutatókat

¹⁹ BML Pécs város tanácsának iratai, Kü. 88. 4725/1873. A tornacsarnok a Kert utca 5. szám alatt, a mai Dischka Győző utcában épült, s jelenleg a kórház keleti szárnya. In: Pécs város térképe 1877-ből, BML

²⁰ Uo. 11430/1879. Pécsi Figyelő, 1879. február 25.

²¹ Pécsi Figyelő, 1880. június 12.

²² BML Pécs város tanácsának iratai, 5390, 6169, 9551, 192, 9029, 6902, 7359, 12158, 10405/1883

a ciszterci gimnázium tartotta, s 1885-ben már a 20-ik alkalommal. Ekkor már Hemmerich Károly volt a tornatanár, aki a legjobban képzett pécsi testnevelő volt abban az időszakban.

A Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) 1893-ban előírta, hogy minden városban játszóteret kell építeni, de ezt a pécsi városi tanács hosszú éveken keresztül valamilyen ürüggyel nem hajtotta végre. A cél az volt, hogy a tanulók az iskolai foglalkozások után is játék lehetőséghez jussanak.

A belvárosi elemi iskola tornaszobát hozott létre 1892-ben, s ezt csak ők használták. 1895-ben elkészült a belvárosi leányiskola terve, mely szerint az iskolához tornaterem és öltözők is épülnek.

1871. december 10-én megalakult a Pécsi Korcsolyázó Egylet (PKE) és korcsolyapályát alakított ki. Jelentős dolognak számított, hogy ennek az egyletnek nők is tagjai lehettek és a vezetőségbe is több nő bekerült. Ez az egylet 26 évig működött, csak akkor volt baj, ha enyhe volt a tél és nem lehetett jeget csinálni. Az egylet tagjai már várták a hideget és felöntötték a területet vízzel, s amikor megfagyott, akkor újabb vízréteggel hizlalták. 1875-ben a PKE a jégpálya mellé melegeződőt épített, majd néhány év múlva bővítette azt, mert egyre többen korcsolyáztak, a város előkelőségének apraja-nagyja a jégre járt. 1887-ben a korcsolyapályát a tulajdonos felmondta és új terület kellett bérelni. Ez a Siklósi országúton (ma Rákóczi út) a vámház mellett sikerült, tíz évre szólóan. Jelentős kölcsönt vettek fel és ebből jéggyalut és egy faházat vásároltak, amely melegeződő és iroda volt. 1896-ban a pálya közelebb került a városhoz.²³

1872 májusában lovaglóliskola létesült és ennek megfelelő lovaglásra alkalmas területet, lovardát alakítottak ki, amely akkor még természetesen nyitott volt. A lovardában ugratásra alkalmas oszlopokat és rudakat helyeztek el. A végleges lovarda 1891-ben épült meg a szigeti városrészben. Az állandó gyakorlás mellett versenyeket is rendeztek, amelyeken a katonatisztek mellett a megyében és a szomszéd megyékben lévő lótenyésztők indultak a legjobb lovaikkal. Ezek a versenyek rendszertelenek voltak és csak a lóversenypálya megépítése után váltak rendszeressé, amely a vasút mellett épült fel a Tüzér utcától nyugatra lévő területen. Ezt az 1903. április 29-én alakult Pécsi Lóverseny Egylet hozta létre, amelynek elnöke Perczel Dezső, az országgyűlés elnöke lett. A Lóverseny Egylet gyakorlatilag Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyékre terjedt ki.²⁴ 1895. február 28-án a pécsi dandár parancsnoka újból elrendelte lovaglóliskola létrehozását Pécsen.

Az 1870-es évek elején több tekepálya épült a városban. Elsősorban magán tekepályák, valamint a különböző egyletek építettek a tagságuk szórakoztatására. Ennek hatására alakult meg a Pécsi Polgári Teke Egylet (PPTE) 1874-ben. A tekeegylet nem működött sokáig, de működése alatt több versenyt rendezett és így sokan megismerkedtek a tekezés szabályaival. A tekeegylet megszűnt, de a tekepályák és a tekezők száma egyre nőtt, bár ezek közül sokan csak pénzért kugliztak. Magán vállalkozók és az egyletek azonban versenyeket is rendeztek, elsősorban a Katolikus Legény Egyletben. A PPTE elnöke több kísérletet tett arra is, hogy az is-

²³ Pécsi Figyelő 1880. január 24 és 1881. január 15.

²⁴ BMTST I. kötet 31., 38., 87. p.

A korcsolya pálya a mai Köztársaság-tér helyén épült

kolás gyerekeket bevonja és biztosítsa az utánpótlást. Tekepályák nyíltak akkor a Szigeti úton, a Budai külvárosban, Pécsbányán, a Katolikus Legény Egylet udvarában, valamint minden nagyobb kocsmának volt tekepályája.²⁵

1884-ben a PTTE megszűnése után egy évvel megalakult a Pécsi Polgári Torna Egylet (PSTE), amely gyakorlatilag az előbbi hagyományait folytatta. Azzal a különbséggel, hogy a tornacsarnok már városi tulajdonba került és nem volt könnyű oda bejutniuk. Segítette a tornasportot, hogy megépült a ciszterci gimnázium tornaterme és 1895-ben, a Belvárosi Leányiskolában már tornatermet és öltözőket is építettek.²⁶

1888. november 28-án megalakult a város első olyan sportegyesülete, a Pécsi Atlétikai Club (PAC), amely eleve több szakosztállyal kezdte meg működését. Alakulásával azonnal felvetődött az atlétikapálya igénye, s ezt a Tettye fennsíkon alakították ki, ami egyértelműen szükségmegoldást jelentett.²⁷ A PAC 1888 tavaszán kibérelte a Tettyén lévő lövöldét, s átalakította az atléták részére öltözőnek. A lövészegylet már korábban átköltözött a volt katonai lőtérre, mert a katonák újat építettek maguknak. A Tettye erre nem volt alkalmas, így 1890-ben, az üszögi erdőben alakították ki atlétikai pályát, de egy-két verseny megrendezése után azt feladták, mert messze volt a várostól. A pálya megoldatlansága nagyban hátráltatta az atlétika fejlődését, mert 1890 után három évig nem rendeztek versenyt. Erre 1894-ben került újból sor, amikor kiváló eredmények születtek, de ehhez magasugró, távolugró, futó

²⁵ BMTST I. kötet 43. és 87. p.

²⁶ BML Pécs város tanácsának iratai, 584, 11400/1886; Pécsi Figyelő 1886. december 4. BMTST I. kötet 83.p.

²⁷ BMTST I. kötet 58, 59, 66. p.

és egyéb pályákat kellett kialakítaniuk. Ezt követően megint két évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy versenyt rendezzenek. Ez az év az 1896-os volt, amikor a PAC fennállásának 10-ik évfordulóját ünnepelte. Ekkor rendeztek atlétikai versenyt, vívóakadémiát, kerékpár túrát. Előtérbe kerültek a gyalogló versenyek, mert ehhez adva volt az országút. A PAC pályaügye ebben az évszázadban nem oldódott meg, csak 1907-ben, akkor is átmenetileg. A Mecsek Egylet is gyakran tett kísérletet arra, hogy az atlétaikat kitúrja a Tettyéről, de Majorossy polgármester mindig megvédte őket.²⁸

1891. április 30-án megalakult a Mecsek Egyesület (ME), és ettől kezdve megindult a harc a Tettye birtoklásáért. Az ME hamar megerősödött, s megkezdte a Mecsek rendbetételét a kirándulások, túrák feltételeinek biztosításával. Az első utat a Tettyétől a Dömörkapuig építették meg és elnökükről Kardos Kálmán útnak nevezték el. 1892-ben kilátót kezdtek építeni a Jakabhegyen. Az ME tevékenysége nagyon sokoldalú volt. Turistautakat építettek és jelöltek, menedékházakat, pihenőket és kilátókat létesítettek, kirándulásokat szerveztek. A munka tervszerű megvalósítása érdekében különböző osztályokat hoztak létre, amelyek száma elérte a kilencet.²⁹ A Mecsek Egyesület elnöke **Kardos Kálmán** főispán, alelnökök: **Bánffay Simon** közjegyző és **Zsolnay Vilmos** gyáros voltak, de az ME mindenese, titkára és krónikáírója **Kiss József** volt.

1892. december 4-én megalakult a Pécsi Kerékpáros Egylet, elnöke Zsolnay Vilmos, titkára **Bolgár Tivadar** lett. Alakulásuk után túrákat szerveztek a megyében, és azokat pontosan nyilvántartották. Később már versenyeket is rendeztek. 1895-ben elhatározták, hogy egy szabályos kerékpárpályát építenek, amelyet Molnár Endre, a kolozsvári kerékpáros egylet tagja tervezett. Hossza 333,3 m 500 férőhelyes lelátóval, alatta öltözővel, fürdővel, irodával és kerékpártárolóval, a pálya burkolata makadám és kátrány. A Mohácsi úton az új sörgyár mellett sikerült telket vásárolni, amelyre 1896. április 8-án kezdtek építkezni és május 24-én már tréningeztek rajta. Június 4-én pedig megtartották a pálya avatását, egy országos verseny keretében. Ezen a versenyen a PAC kerékpárosai is indultak. A pálya megépítése 7000 kőronába került, és erre részvényeket bocsátottak ki. A Mohácsi út távol esett a városból, így a versenyeken kevés néző jelent meg. A PKE, amely felvette a Pécsi Bicykli Club (PBC) nevet, egyre nehezebb helyzetbe került pénzügyileg. Hiába értek el kiváló eredményeket, rendeztek hazai és nemzetközi versenyeket, működésüket igen nehezen biztosították, de halálukat a kerékpár adó bevezetése okozta.³⁰

Az 1880-as évek végén több teniszpálya is épült Pécsen, amelyek magán létesítmények voltak és sokan bérelték. Tenisz egyesület vagy tenisz szakosztály sokáig nem alakult, bár sokan úzták a városban ezt a sportot, hiszen a férfiak és a nők egyaránt élvezhették a játékot, és a gyermekekkel is foglalkoztak hatéves kortól. A sportolók is tenisztek: kiegészítő sportnak tartották. A PAC hozta létre az első tenisz osztályt, de hamarosan a PTE is alakított 1905-ben tenisz osztályt. Ko-

²⁸ Uo. 96. és 108. p.

²⁹ Laky Judit: A Mecsek Egylet évkönyveinek repertórium. Baranya Megyei Könyvtár PD/1851. sz.

³⁰ Bezéredy Győző: Adatok a Pécsi kerékpáros Egylet történetéhez. BMTST I. kötet 91-94.p.

Kerékpár-pálya a Mohácsi úton

rábban a Pécsi Korcsolyázó Egylet bérelt tenispályákat már az 1880-as évek végén a korcsolyázók foglalkoztatására.³¹

1898-ban a PAC megindította a labdarúgást Pécsen. Az első mérkőzést a PAC sportolói vívták egymással 1898. május 1-jén. Ettől kezdve állandó téma volt egy labdarúgó pálya építése, de erre nem kaptak megfelelő területet a labdarúgók. **Notter Jenő** kiváló atléta cikket írt a *Pécsi Napló*ban erről és nagyfokú értetlenségnek nevezte, hogy a város nem ad területet sportlétesítmény építéséhez, s nem támogatja a sportot.³² A Tettye egyszerre túlzásúfolt lett. Itt edzettek az atléták, és most a labdarúgók is. Ennek ellenére minden kérés hiábavaló volt, a PAC csak 1907-ben Zsolnay Miklós és a püspök segítségével jutott rendes pályához, valamint öltözőkhöz, de itt tenispályák is épültek.

A 19. században is nagy volt a szegénység az országban, de a megyében és Pécs városában is, bár egyre több gyár alakult és növelte termelését a bánya is. A városi tanács azonban kevés pénzzel és kevés területtel rendelkezett. Ez okozta a sportegyesületek működési nehézségeit. A sportlétesítmények nagy része magán területre épült, s ki volt szolgáltatva a tulajdonosok elképzeléseinek. Ahogy terjeszkedett a város, úgy szorultak kijebb a sportpályák, és mindent előről kellett kezdeni. A sportvezetők a körülmények ellenére mindig találtak valamilyen megoldást, de a feltételek nagyon szegényesek voltak.

³¹ BMTST I. kötet 123.p.

³² Uo. 105-107.p.

ROZVÁNY GYÖRGY

A PÉCSI PANEL TÖRTÉNETE I. A KÍSÉRLETI IDŐSZAK, EGY TECHNOLÓGIA HŐSKORA (1957–1962)

Mostanság nem valami dicsőséges dolog a panelról írni. A közvélemény szemében csak átok, csak gond egy panelház, és a lehető legrosszabb jelzőkkel illetik, holott vannak, el kell fogadnunk őket, hiszen minden negyedik baranyai ember panellakásban lakik, ez az otthona. Természetesen az igen rossz vélemények kialakításában nem a panellakók működtek közre, hanem akiknek lehetőségük volt családi házban, villában, jobb körülmények között lakni, akik nem a lakótelepek lakói. Így, kívülről, idegenként beszélnek róla.

Lássunk hát tisztán a panelügyben, már csak azért is, mert sérti azokat, akik abban laknak, akik jól érzik magukat a betonfalak között. Ami problémákat felvetnek szakemberek és laikusok, azok nem csupán a panelépületekre jellemzőek, hanem valamennyi többszintes téglalapú épületre, sőt minden olyan házra, amelyet az akkori építési előírásoknak, szabványoknak megfelelően építettek. Előre semmit nem lehet látni, legfőképpen évtizedekre előre nem, kivált, ha abban az energiaátrendeződések eredményeként a társadalomban gazdasági változások következnek be, és azok hatnak a fizikai jelenségekre. Ezt látjuk ma, erről vitatkozunk, miközben megfedelkezünk arról, hogy a hozzá való alkalmazkodás lehetősége pénzügyileg nem áll rendelkezésére ennek a lakórétegnek, azaz a lakosság egynegyedének.

Beszélgünk őszintén a panelról! Ne tekintsük szégyennek, és főképpen ne húzzuk a kommunizmus nyakába. Semmi köze hozzá! Ez az építési technológia nem a volt Szovjetunió szüleménye, még ideológiai és politikai alapon sem tartozik hozzá.

Amióta a vasbeton szerkezet megkezdte hódító útját a technika világában, egyre kiterjedtebben fejlődött a felhasználási területe. Nyugat-Európában hamar kidolgozták az előregyártás technológiáját, és már az 1900-as évek elején előregyártott termékek sokaságával jelentek meg az útépítés, a vasútépítés, a különböző mélyépítési műtárgyak terén. Megtalálták a beton és vasbeton elemek helyét a magasépítésben is. Amerikában a bevándorlások hirtelen megnövekedése felgyorsította az építési igények kielégítését. Európában ugyanez játszódott le. Hol volt még a Szovjetunió, amikor már előregyártott elemekből raktak össze házakat Amerikában? Akárcsak a felhőkarcoló-építés, és azok külső felöltöztetése. Az építési elemeknek csak az anyaga változott, a formája, rendeltetése már korábban megvolt a fa, az acél korában is. A panel neve is innen ered. A pannó, mint homlokzati burkolólemez, egybefüggő nagyobb felület, később építési elemmé változott. A fejlődés menetéhez tartozik, hogy az eleinte burkolati feladatot, majd vázkitöltést ellátó elemeket felváltotta az önhordó szerkezet. A húszas, harmincas években már lakótelepeket építettek nyugaton, amiben élen jártak az amerikaiakon kívül a franciák, németek és az északi országok.

A második világháború után lebombázott városok jellemezték Európa térképét, ami újabb kényszerű technikai fejlesztést indított el. Épületeket kellett építeni, de minél gyorsabban. Amerika sem maradt el, hiszen az újabb tömeges bevándorlások miatti lakáshiányt gyorsan be akarták pótolni, de ott nem kellett számolni romokkal. Európában másképp alakult az igény. Tízmilliók voltak lakás nélkül nyugaton és keleten egyaránt. A demográfiai helyzet csak később szólt bele. A téglagyárak nem győzték építési anyagokkal, ugyanakkor felismerték, hogy a beton-szerkezetekkel hamarabb felépíthetik az épületeket. Döntő volt a gyorsaság és a tartósság. Hamburgban, Berlinben, Párizsban és európai városok százaiban az új-
jáépítés részévé lett a panelépítés, azaz még előbb a blokk-rendszer alkalmazása, ami lényegében már a panelszerkezetet jelentette. Ipari háttér létrehozásával kialakították az ipari rendszerű házépítés technológiáját, amely egyaránt jelentett lakásépítést és középület-építést is.

Nálunk jobbra csak a panelrendszerű tömeglakásépítés ismeretes. Magyarországon hasonló gondokat okozott a lakáshiány, amit még erősített a lepusztult, régi épületállomány használhatatlansága, később pedig az életminőség javítása lépett fel újabb követelményként. Pécs városát nézve tudjuk, hogy a szénbányák és az uránbánya egyre több munkaerőt vonzott, akiknek a letelepedését biztosítani kellett. Csak megemlítem, hogy Pécs lakossága 1949-ben még csak 79 240 fő volt, míg negyven év alatt ez a lélekszám 100 ezerrel nőtt. (2000-re 190-210 ezer főt számítottak, de a növekedés helyett lecsökkent 159 ezerre) Ugyanezen idő alatt a mindössze két ezer lakosú Komlóból is 35 ezer lakosú város lett. Ennyi embernek kellett otthont építeni. Az ötvenes években a téglagyárak képtelenek voltak annyi téglát előállítani, amennyi ehhez szükségeltetett. Ennek ellenére tekintélyes mennyiségű tégláépületet építettek, de a lemaradás a lakásépítés terén egyre nőtt. Magyarországon az ún. szocialista új városok elsőbbséget kaptak, így építették fel Komlót, Dunaújvárost (az akkori Sztálinvárost), Ózdot, Várpalotát, Tatabányát stb. Pécssett is lépni kellett a lakáshiány némi enyhítésére.

A Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalat, amely nagyon sok kiváló szakembert foglalkoztatott, régi, még „kapitalista” szemléletű, egykori építési vállalkozókat, építómestereket, fennállásáig élenjáró volt az új építési technológiák kidolgozásában és alkalmazásában. Ezt a szellemi tőkét, adottságot, amelyet sikerült átmenteni a „maszkevilágból”, ebbe a fejlesztési munkába vetette be. Akkoriban **Dulánszky Jenő**, a neves pécsi család egyik elismert tagja volt a vállalat főmérnöke, majd őt **Rikker Mihály** követte, az igazgató pedig a fiatal, energikus **Nemeskéri László**, aki szintén építőszintén tagjaként irányította a céget. Egy szintén egykori vállalkozó, a valamikori műkögyár tulajdonosa, **Juhász Ferenc** 1957 őszén maga köré gyűjtött fiatal műszakiakat, akikkel nekilátott az akkor még elképzelhetetlennek tűnt paneles építési technológia kidolgozásához.

Ipartörténeti jelentőségű az, hogy Magyarországon Pécssett kezdtek először a panellal foglalkozni, és itt építették fel az első kísérleti panelházat is. Tulajdonképpen egy új iparágat hoztak létre, amely, ha csak alig négy évtizedig is élt, Pécs ipartörténetének legalább olyan jelentőségű része, mint a bányászat, a bőripar, a

kesztyűgyártás, a porcelánipar, a gépgyártás, amelyek minden időben kellő elismertséget kaptak. A pécsi építőipar ezen történeti időszaka is megérdemli ezt az elismerést, és ennek fényében kell is róla beszélni. Alapvető nézet, hogy mindent a saját idejének viszonylatában és körülményei között kell vizsgálni, megítélni. Itt nagy szerepe van annak, hogy a mai műszaki előírások, követelmények, szabványok már messze nem azok, mint ahogy a panel őskorában sem azok az előírások voltak már az irányadók, amiket a harmincas években, vagy közvetlenül a háború utáni időszakban alkalmaztak. A mai követelmények nem minősíthetik a múltat.

A kis pécsi csapat, Juhász Ferenc vezetésével **Krisztián József, Barka József, Császár István, Kukai Sándor** és e sorok írója, **Rozvány György** vállalta a nem kis kihívást. Tapasztalat hiányában csupán egy csehszlovákiai tanulmányi kirándulás során begyűjtött információk szolgáltak arra, hogy mibe is kezdtek bele. Ma már mintegy harmincötezer panellakás és számtalan előregyártott szerkezetből felépített létesítmény tanúskodhat az egykori panelüzem munkájáról. A kísérletek ma már szinte feledésbe merültek, holott tudományos megalapozottsággal végeztek minden kísérletet, valóságos kutatómunka folyt a régi salakdomb tövében sebtében felhúzott kócerájban. A *Műszaki Szemlé*ben sorozatosan cikkeket közöltek a kutatásokról, az anyagvizsgálatokról, a tapasztalatokról, a laboratóriumi és üzemi vizsgálatokról, később az első kísérleti házakról is.

A bázishely létesítésére az adta az ötletet, hogy ott állt egy 80 méter magas salakdomb, mely a régi DGT erőműé volt, és csak gyűlt a felesleges, környezet-szennyező anyag. Másik alapvető indok volt az, hogy a szomszédos, régi erőműből lehetett biztosítani a beton érleléséhez szükséges fáradt gőzt. Már kilométerekről láthatták a Pécsre érkezők a szinte ipari jelképet jelentő salakdombot. Több millió köbméter mennyiségű anyagot halmoztak fel benne. Sokan emlékezhetnek még arra, hogy egykor a város szegényei ott kaparászták ki a téli fűtőanyagot maguknak, mert a pernyésítő eljárás előtti időszakban kikerült salak (koks) még 30–40% éghető tartalommal bírt. Egy kis petróleummal, fűtőolajjal, gázolajjal meglocsolva kitűnő fűtőanyag volt, és rengeteg energiát adott. Ez az erőművi salak adta a pécsi panel adalékanyag-alapját, és erre a bázisra tervezték az üzemet is. Az 1957–58-as esztendő sikeres kísérletei tették lehetővé, hogy az első családiház-építési évek után több-szintes épületeket is építsenek paneles technológiával.

A pécsi erőművi kazánsalak fekete kőszénből képződött. Az alacsonyabb fűtőértékű barnaszén és más szénfélések alkalmatlanok voltak, mert egyrészt térfogatállóságuk bizonytalan volt, másrészt sok egyéb káros anyagot tartalmaztak. Ezt az ország más vidékein tapasztalhatták, sőt ez okok miatt betonszilárd-ság-csökkenés következett be. A pécsi alapanyag kedvezőbb volt.

A hatalmas salakdomb azon ún. „öregjét,” amelyik még éghető koks volt, kézi erővel, csákánnyal fejtették ki a hegyből, kirostálták, és a durva anyagot utánégették, meddősítették külön erre a célra épített meddősítő medencékben, avagy tálcákban. Az eljárást agglomerálásnak nevezték. A kiégetett, agglomerált, most már vörös salakot közönséges, pofás kötőrésszel géppel összeválták, majd forgó rostasoron osztályozták a beton előállításához szükséges szemszerkezetű frakciók-

ra. A felhasználásra kerülő salakot vegyelemzésnek vetették alá, hogy tartalmaz-e olyan alkotóelemeket, amelyek károsak lehetnek a cementre, vagy a vasbetétekre. A kiégetett nyersanyag felülete szinte porcelánszerűvé olvadt, vörös színűvé égett és nagy szemcseszilárdságot mutatott. A vegyelemzések kimutatták, hogy az acélbetétekre legnagyobb veszélyt jelentő szulfát- és szulfittartalom együttesen a szabványban megengedett 2%-os érték alatt volt, de ugyancsak alacsony volt az alumíniumoxid is, és ami külön döntött, hogy térfogatállandónak bizonyult a kiégetett salak.

Köztudott, a pécsi szén nagy arányban tartalmaz ként. Ezt észlelték is a salakdomb oldalán, hiszen az öngyulladás következtében a hegy belseje égett, és a pernye borította felületen kivirágzott a sárga kén, olyannyira, hogy a finom port akár fel lehetett volna kanalazni. A korrózióveszélyt legnagyobb mértékben éppen a kén, a kénsav okozza. A salakból az utánégetés során ez a kén eltávozott, de az alumíniumoxid is kisebb mértékűvé vált, mint amennyi a beremendi cementben természetesen volt. A sokszori kémiai elemzés bizonyította, hogy a pécsi salak, amit addig semmire nem használtak, kitűnően alkalmas könnyűbeton adalékanyag céljára, azaz salakbeton készítésre.

Az ország más városaiban is folytattak kísérleteket a kohósalak felhasználására, így elsősorban a származási helyeken, mint Dunaújvárosban, Tatabányán, Ózdon. Itt kohósalak-beton blokkokat gyártottak, de a feltöltéseken kívül aljzatbetont is készítettek. Tatabányán nagyblokkokat gyártottak. Megjegyzendő, hogy a háború előtt és után Budapesten és az országban néhány helyen ún. Mátrai-féle földémekekre is felhasználták, amelyek később a kémiai elemek bomlása miatt sok kárt, főleg korróziós károkat okoztak, de szilárdságuk is csökkent.

A salakdomb tövében lévő kis üzemben gyártották a panelelemeket. Alig egy tucatnyi ember szorgoskodott a műszakiakkal egyetemben. Mindenki megfogta a lapátot, és a fehér ing helyett itt be kellett érni azzal, hogy estére bizony koromfekete lett az ember a salakportól. Aki ezt vállalta, az ugyanolyan ártalmaknak volt kitéve, mint a földalatti bányász. A feladat, a lelkesedés a fiatal műszakiakat magával ragadta, mert szakmai fejlődésükkel egy időben alakíthatták ki az új technológiát. Számukra nem volt megszabott munkaidő, a túlórázás természetes volt, mert a napi feladat diktált, nem lehetett félbehagyni a munkát, a kísérlet mindig folytatódott. Gyakorta még az éjszakákat is az üzemben töltötték. Előfordult, hogy Juhász Feri bácsi délután négykor állított be egy új ötlettel, elképzeléssel, és ilyenkor maradt a társaság, dolgozott, miként sok-sok hétvégét is az üzemben töltötte. Vicesen ötszáz órás műszaknak tekintették munkájukat. Munkaszeretet, megszállottság, sikerélmény? Ma már ki tudja? Bármelyiket is mondanák, egyiket sem hinné el senki.

Szólni kell egy másik adalékanyagról is, a keramzitról, azaz a duzzadó agyagkavicsról, amelyet Pozsonyban láttak a tanulmányút során. Juhász Ferenc eltökélt szándéka volt, hogy Pécsen is legyen keramzit. Ehhez lelőhelyeket kellett felkutatni. Sok-sok agyagvizsgálat után kiderült, hogy a legjobb, ilyen tulajdonsággal rendelkező agyagot Mecseknádasd közelében találták, ahol bányát is nyitottak, majd annak kimerülése után Kozármisleny határában találtak megfelelő agyagot. Az innen kitermelt agyagot granulátum, bogyó formájában a beremendi régi ce-

mentmű forgókemencéjében égették ki. Első alkalommal 1957 év végén. De sok baj volt eleinte. Összeégett a granulátum, védőruhában kellett bemászni és szétvésni. Az égetési hőfok ugyanis a cement alapanyagára, a klinkerre volt beállítva, és az, mint kiderült vagy 200–300 C fokkal több volt a szükségesnél. Végül ennek a technológiáját is kitalálták. Egy kis vörös iszap és gázolaj segítette a kiégetést. Az eredmény: kitűnő, könnyű, a vízben úszó, nagy felületi szilárdságú adalékanyag, a salakadalékúnál nagyobb szilárdságú könnyűbetonok előállítására. A munkatársak tréfásan főnökükről „kunkorbogyó”-nak nevezték el a pécsi keramzítot, amikor Juhász Ferenc az elnevezésén törte a fejét. Egyik elképzelés volt, hogy városunk tiszteletére a „peramzít” névvel illessék. Maradt a keramzít, pedig szinte minden országban másképp nevezték.

Röviden a keramzitról: olyan agyagfajtából készítették, amely a gyors felhevítéskor térfogatának 2–5-szörösére duzzad.¹

A keramzít gyártása: Tulajdonképpen téglagyári gépsoron dolgozták fel, masszává gyúrták, majd présgéppel 7–10 mm átmérőjű golyócskákat, bogyókat, ún. granulátumot állítottak elő, amelyre kovaföldet szórtak, hogy ne ragadjanak össze, végül néhány napig szárították. A kiégetést cementgyártó forgókemencében végezték – eleinte a beremendi cementgyárban, majd 1960-tól a saját keramzít-üzemükben. A duzzasztáshoz 1050–1200 C fok szükséges, amit Séger-kúpok (800–1500 C⁰) behelyezésével ellenőrizték, csakúgy, mint a salakmeddősítésnél. A szemcsék a nagy hő hatására a bennük felszabaduló gázok közreműködésével többszörösükre duzzadtak, szerkezetük porózussá, szivacszerűvé vált, de a felületük zárt, tömör volt. Térfogatsúlyuk 300–600 kg/m³ között változott. Az anyagot ezután forgórostán a kívánt szemszerkezetnek megfelelően rostálták, osztályozták. A legkönnyebb anyagfrakciót hőszigetelésre használták. Később rájöttek, hogy ez az anyag kitűnően alkalmas mezőgazdasági tárolóépületek, istállók tetőtéri, padlás-hőszigetelésére, és 1962-től szerelte az országban alkalmazták.

Volt tehát salak, keramzít. A gyártáshoz az érlelő gőzt az első években lokomobil kazánban állították elő. A mesterséges betonérleléshez 800-1200 órafok (idő és hőfok szorzata) hőmennyiséget biztosítottak a kikísérletezett felfűtési, hőtartási és lehűtési diagramnak megfelelően. Ami az első órákban 20 C⁰-ról 50 C⁰-ra, növelést, majd 70 C⁰-os hőtartást és fokozatos lehűtést, gőzzárást jelentett. Az érlelés végén a 28 napos végszilárdsághoz viszonyítva mintegy 50–60%-os állapotú szerkezet már alkalmas volt a felszakításra, megemelésre, mozgatásra. Ezt próbakockák törővizsgálatával ellenőrizték. A tárolásnál a depókat utókezeltek, és mintegy két héten át vízzel locsolták. Szállításra minimum 70%-os betonszilárdságú panelek kerültek.

Eleinte mindenki kételkedve fogadta, még szakmai körökben is, hogy a falakat vízszintesen fekvő előre legyártsák, és utána azokból rakjanak össze házat. Kissé utópisztikusnak tűnt. Statikusok is vizsolyogtak tőle, mert immár a méretezésnél figyelembe kellett venni a felszakítás, a felemelés és mozgatás, szállítás közbeni

¹ Az agyag általános kémiai összetételében 55–65%-ban Si O₂-öt, 15-22%-ban Al₂ O₃-at és 5-10%-ban Fe₂ O₃-at tartalmazott

terheléseket, erőket is, ami újszerű volt, és bizonyos mértékig ellentétesnek számított az építmény statikai viszonyaihoz képest.

Itt olyan könnyűbetonokat állítottak elő, amelyek térfogatsúlya a hagyományos kavicsbetonhoz képest jóval könnyebb volt. Míg a kavicsbeton és vasbeton $2200\text{--}2400\text{ kg/m}^3$, addig a keramzit- és salakbeton mindössze $1200\text{--}1800\text{ kg/m}^3$ közötti térfogatsúlyú volt a keverési arányok függvényében, míg a csak hőszigetelő beton $700\text{--}900\text{ kg/m}^3$.

A pécsi panel egyik különlegessége volt a paplanfödémnek elnevezett födémelem, amely rejtett kazettás, osztott-bordás és két irányban teherbíró, alul-felül sík $21\text{ ill. }23\text{ cm}$ vastag elem volt, $414 \times 464\text{ cm}$ legnagyobb méretben. Statikailag alulbordás födémnek számított. A 104 cm -es kazettákat egyszemcsés ($30\text{--}40\text{ mm}$ -es) agglomerált salakkal töltötték ki még a gyártáskor, míg a bordákat és lemezeket KB 140 betonból készítették.

A falpaneleket műkőfelületen fekvő helyzetben acél- vagy fa körítő sablonokban gyártották le. Ezt a gyártási módot stend rendszernek nevezik. Akkoriban a külső falakra vonatkozó hőátbocsátási tényező: $K = 1,45$ volt, azaz a 38 cm vastag téglafal értéke volt a meghatározó. Ma már ennek fele értéke az előírás. A gyártófelületen elhelyezték az ablakokat, ajtókereteket, és mindazon szerelvényeket, amelyeknek a falban a helyük elkerülve az utólagos véséseket. A külső falpaneleket szendvicsszerűen, rétegesen alakították ki, a hőábrának megfelelően. Ebből is látszik, hogy a pécsi panel szendvics-rendszerű volt. A belső részen a tartószerkezeti réteg, azon a keramzit hőszigetelés, majd végül a külső vakolatot képező vékony homokbeton alkotta a falpanelt. A belső vakolatot minden esetben salak és homok keverékéből képezték ki ún. melegvakolatként, mely a hőszigetelés mellett a pára-beszívást is biztosította. A homlokzati felületet festőhengerrel érdesítették. A szerelési csomópontokat előre beépített ún. bajuszvasakkal oldották meg, és a helyszínen összeépítés után kibetonozták azokat. A szereléshez kitámasztó rendszert is alkottak, amely alapjául szolgált a későbbi technológiáknak.

Országosan érvényes műszaki előírások (IME és ME) csak később születtek, azok sem a panelra vonatkoztak, hanem csak az alapanyagokra, mint a vasbeton szerkezetekre a ME-19-63, vakolatra a ME 19-61, a kohósalakra az IME 37-60, az erőművi kazánsalakról pedig az IME 47-60 rendelkezett. Péccsett a kohósalak csak a salakdombi kazánsalak-kitermelés (bányászás) kényszerű megszüntetése után, 1962 őszétől került felhasználásra. A keramzitra, vagy más néven a duzzasztott agyagkavicsra és felhasználására hazai műszaki előírás még 1965-ben sem volt, erre a pécsi kísérletek és felhasználások adták a tapasztalatokat. Mindkét könnyűbeton esetében alapvető követelmény volt a vasalhatóság, a teherhordó vasalt szerkezeteknél az acélbetétek befogása, az együttdolgozás és korrózióvédelem. Figyelembe kellett venni más tulajdonságot is. Például a könnyűbeton térfogatsúly és törőszilárdság közötti aránya 40% -kal magasabb volt a kavicsbetonénál, ugyanakkor a rugalmassági modulusa $30\text{--}50\%$ -kal alacsonyabb.

A pécsi panel teljesen önállóan kidolgozott építési rendszer volt, annak semmilyen eleme nem hasonlított egyetlen külföldi szisztémához sem. Ilyenformán egyedüli

is maradt mindaddig, amíg az országos egységesített paneltípust rá nem kényszerítették. Ez már valóban a szovjet házgyári rendszerből magyarított panel volt.

Kísérleteket végeztek Magyarországon, Budapesten (Gubacsi úti házak), később Debrecenben, Győrben és Dunaújvárosban is. Velünk párhuzamosan, de egészen más rendszerekkel dolgoztak az NDK-ban, ahol a romeltakarításból származó vegyes kő-beton-tégla anyagot bezúrták, és egy ilyen vegyes alapanyag szolgált a beton adalékanyagául. A csehszlovákok Pozsonyban és Brnóban, de a lengyelek is a maguk módján kísérletezgettek, míg a Szovjetunióban a Mihajlovi-féle keretes panel és a Lagutyenko-féle hengerelt panel vívta egymással térhódító harcát, évekkal később mindkettőt felváltotta a nálunk is ismert eljárás. Lényegét a tisztán nehézbetonból készített szerkezetek jelentették.

Nyugaton a legismertebb rendszerek a francia Evreux-i, a Camus és a Tracoba I.–II., valamint a Dura-Coignet volt, Svájcban és Olaszországban eleinte a Fiorio és Castamagna, majd később a Prefabtech rendszerét használták. Ez utóbbiak már a csoportsablonos gyártástechnológiához tartoztak. A dánok híres panelrendszere a Larsen-Nielsen volt, amit a budapesti II. sz. házgyár vett át. Valamennyi európai rendszer független volt egymástól. Így a pécsi is egyedüli, de a legkiválóbb volt az országban.

Az egyes panelrendszerek különbözőségét egyrészt a szerkezet statikai kialakítása, másrészt az alkalmazott anyagok és a hőszigetelés módja jelentette. Ezek között voltak tiszta kavicsbeton, könnyűbeton, kazánsalakbeton, keramzitbeton, pernyekavicsbeton, kohóhabsalakbeton, háborús bontási vegyes törmelék-ből előállított beton, téglazúzalék-beton, téglá és kerámiabetét, tufabeton stb, míg a hőszigeteléshez alkalmaztak egyszemcsés frakcionált adalékanyagot, könnyűbetont, üreges téglakészítményeket, sejtbetont (gázbetont), üvegyapotot, polisztirolhab lemezeket és más műanyaghabokat stb. Már ezért sem beszélhetünk egységes paneltechnológiáról, hanem azt előgyártásnak kell tekintenünk. Ebben a megítélésben ma is fontos szerepe van az élőmunka-megtakarításnak, az iparszerű technológiáknak, és mindazon munkafolyamatoknak, amelyeket a köznyelven panelesítetünk, azaz paneltechnológiának nevezünk. A sok félreértés és leminősítés ezért jogtalan, etikailag és szakmailag egyaránt. A panel él, nem halt ki, nyugaton ma is korszerű, csak éppúgy folyamatosan fejleszteni kell, mint minden technikát, csupán nálunk halt ki helytelen megítélés és gazdasági elhanyagolás következtében. Németországban ma mint Fertighaus program ismeretes a paneltechnológia.

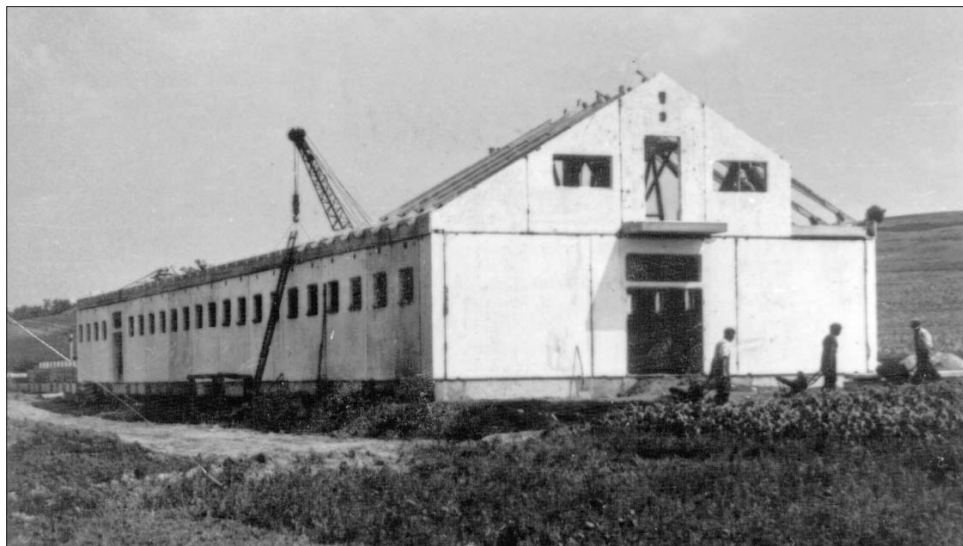
Az első pécsi kísérleti épületeket 1958–59-ben építették. Az első panelt 1958 február 13-án gyártották le (egy külső, ablakos falpanelt). A házak szerelését 1958 tavaszán kezdték meg Pécsen a Huszár utca 4–2–6. szám sorrendjében: a „C”, „L” és „P” jelű, ma is meglévő családi házakat, amelyeket még hagyományosan falazott alapra állítottak sínpályán mozgó portáldaruval. Ezt követte a kertvárosi Gárdonyi utcában a ma is álló Szekeres féle ház, és Sellyén két lakóház – ahol még a fáskamra is panelből volt –, de már autódarus szereléssel.

A következő 1959-es esztendő sorsdöntő volt a nyilvánosság, a szakma és a hivatalos szervek megnyerése érdekében. Ezért a Damjanich utcában a volt

pártiskola mellett két kísérleti családi házat szereltek össze a Baranya Megyei Tanács részére, az egyiket úgy, hogy előregyártott pincefal-panelet, lábazati és párkányelemeket is gyártottak hozzá. Ennél fordult elő az első szerelési nehézség, mert az akkori Panther típusú autódaru géme az öt tonnás födémsúly alatt többször is megpördült. Később az uránosok orosz daruja is besegített. Akkor még útvonál-engedéllyel lehetett csak panelt szállítani a teherautókkal. Azóta a két épület lebontották. Az egyes járási székhelyek sem maradhattak ki. Így jutott a paneles családi házakból 3 db Sásdra, 2–2 db Pécsváradra, Sellyére, Szigetvárra és Siklósra. Ezeken a településeken százak gyűltek össze a panelszerelést nézni, és minden nap akadt kíváncsiskodó. Így indult a népszerűsítés, az elfogadtatás.

Az épületek építési, statikai terveit a kis üzem műszaki kollektívája készítette. Nappal a gyártást és szerelést irányították, éjjel meg rajzoltak. Ebből következett, hogy sajtópapírról, skiccpauszról gyártottak és szereltek, majd amikor kész volt az épület, akkor álltak neki a tervdokumentáció elkészítésének. Akkor még a generál építésvezetés, árokásástól kulcsátadásig az üzem dolga volt. A villanszerelésnél újdonságot jelentett a védőcsövek, tiplik stb. a betonozás során történő elhelyezése, ami az álló épületnél kiküszöbölte a véséseket, és csak az összekötéseket, vezeték-behúzásokat, szerelvény-felszereléseket kellett élőmunkaként meghagyni. Tervezője **Merckle László**, szerelője **Pál Jeromos** volt. A sajtó viszont ellenségesen fogadta a panel megjelenését, még a hírekben is félték az újdonságtól. Főleg a költségét, az árát és hőszigetelését vonták kétségbe, mert még mindig a kézi munkaerőt tartották a legolcsóbbnak. Nem egyszer ellenséges hangvételű cikkek jelentek meg róla.

Az 1959-es évhez fűződik egy másik nevezetes áttörés. Paneltechnológia a mezőgazdaságban. A színhely Olasz község volt, ahol máig egyedülálló rekordot

Olasz, panelistálló, 1959.

állított fel a paneltechnológiát alkalmazott kis közösség. A tsz részére 104 férőhelyes, tejkezelős marhaistállót (100 m hosszú) építettek fel úgy, hogy az első kapavágást május 2-án végezték, és augusztus 20-án már megtarthatták az ünnepélyes átadást. Az 1200 m² alapterületű, magastetős épületet használatkészre 3 és fél hónap alatt készítették el. A gyors tempóra jellemző, hogy nem egyszer sebtében, frissen legyártott és még gőzölgő panelt vittek a helyszínre. Ezt az épületet sokan megcsodálták. Azt is meg kellett szokni, hogy még építése közben naponta jöttek látogatók, minisztériumi emberek, pártvezetők és miniszterek.

Az olasz panelistálló egy fontos történeti állomás volt mind feladatában, mind a technikai alkalmazásban. Ismerve az istállók nagy, 85 % körüli páratartalmát, a mennyezeti páralecsapódás elleni védekezést is meg kellett oldani a földemelemek gyártása során. Először alkalmaztak vegyi adalékszert a beton összetételében. Az épületszerelésben továbblépett az üzem, mert a pillérek, pillérialapokat, a közöttük lévő lábazati kitöltő lemezeket, a vájukat is előregyártott vasbetonból készítették, de még a tetőszerkezetet is. Mindez hozzájárult a rendkívül rövid építési időhöz. Ez akkor óriási eredménynek számított. Olyannyira, hogy hamarosan hat baranyai kisközség tsz-e jelentkezett panelistálló építtetésére, mint Berkesd, Monyoród, Vajszló, Csányoszró stb., amelyek bár kisebbek voltak, mégis a panelszerkezet sokirányú felhasználhatóságát bizonyították. 1959–60-at írtunk ekkor.

Magyarországon újdonságot jelentett a salak- és keramzitbázisú könnyűbeton előregyártás, és szinte az egész országban innen terjedt el a technológia. Tekintve, hogy a könnyűbeton-érelésre semmiféle szakkönyv, szakirodalom nem volt, így a kísérleti évek gyakorlati eredményeiből, megfigyeléseiből, mérésekből szerkesztették meg a gőzöléses érelés-technológiát. A gőz alatt lévő panelek viselkedését figyelték

az érlelés ideje alatt. Bemásztak a ponyva alá, jegyeztették az időpontokat, hőfokokat és mindazt, amit a betonnal kapcsolatban észleltek. Kétségtelen, hogy minden munkát ilyen kezdetlegesen, ma már nevetségesnek tűnő módon végeztek, de a technika csak évekkel később segített. Ilyen volt a kísérleti időszak, a pécsi panel hőskorszaka, még akkor is, ha 2000-re szakmailag és erkölcsileg is lejárták.

A tömeges lakásépítés feltételeit megteremtették Pécsen. Szinte nagyobb nehézséget jelentett a hivatalos szervek addigi ellenállása, bizonytalansága, hitetlenkedése, mert valahogy az emberek szemében az volt érthetetlen, hogy miképpen képes megállni a ház. Félték az összedőléstől. A laikus közvélemény meggyőzése, a panel megértetése és elfogadtatása nagy feladatot jelentett mindenkinek, aki bármilyen szinten kiállt mellette.

A tanácsok sem voltak igazán együttműködők, hiszen ott is csak emberek dolgoztak, akik mindezeket az előítéleteket magukkal cipelték a hivatalba is. Sokan félték a kifűthetőségtől, a hőszigeteléstől is, bár a szendvics-rendszerű panel a

87. számú háromemeletes kísérleti panelépület, 1960. Veress Endre út 5.

38-as téglafalazattal egyenértékű volt. A műszaki követelmény akkor ezt szabta meg. A félelemre példa volt az egyik Damjanich utcai ház, ahol bár etázs központi fűtést építettek, a tanácsi vezető dolgozó házigazda féltéglafalat falaztatott belülről a panelfal elé. Így már megnyugodott.

Az 1960-as év egyben felkészülés is volt a többszintes épületek építésére. Az első háromemeletes panelház tervét még a budapesti Általános Épülettervező

Vállalat (ÁÉTV) Fábián nevű építésztervező és csoportja tervezte. Ez az épület akkor az Újmecsekfalja 87-es számú épület nevet viselte, miután még egyetlen utcának sem volt akkortájt elnevezése, csupán a mai Építők útját becézték annak, mivel azon vonultak reggelente munkába az építősök a volt Lakits laktanyában létesített munkásszállóból.

1960 elején kezdték el gyártani a háromemeletes épület paneleit. Nagy feltűnést keltett az is, ahogy a teherautók haladtak a városon át a platóról kinyúló „fellobogózott” panelekkel. Más szállítóeszköz, tréler még nem volt. Ezért is volt jelentősége az elemek többletvasalásának, mert figyelembe kellett venni a szállítási körülményeket, és a mozgatást, függőlegesbe állítást. Az első kísérleti többszintes panelépület két-lépcsőházas, kétszer 12 lakásos, a mai uránvárosi rendelővel szemben álló háromemeletes ház. Szerkezetileg teherhordó külső és belső falakkal, valamint kétirányban teherbíró lemezfödémekkel építették. Később áttértek a harántfalas rendszerre.

A 87. számú kísérleti panelépület 1960. IV. negyedév. Átadás 1961. szeptember 15-én

Tavasszal már beindíthatták az épületszerelést, amihez toronydarut állítottak fel. Az építésszerelést itt végezték utoljára a gyártó panelüzem gyakorlott emberei, de közben ezen az épületen mellettük tanultak be a későbbi szerelőbrigád tagjai. Az első kivitelező építésvezető **Wolf István** volt. Sajnos az épületszerelés kissé csúszott, mert az egyik falpanel emelése közben összecsuklott a toronydaru gémje, és emiatt hónapok este ki. Történt, hogy az emelési hatósugár szélén volt a

falpanelek álló helyzetű tároló kalodája, és a daru kissé „megemelte magát.” Az épületet végül 1961. szeptember 15-én adták át. Az egyik lépcsőházban az építők, a másikban hőerőművesek kaptak lakást.

Sok tekintetben fordulópont volt ez az épület a pécsi panel történetében. Egyrészt megindította a fejlődést, elősegítette egy új gyártóüzem létesítését, kihatott Újmecsekalja, a mai Uránvárosrész gyors kiépítésére, és felgyorsította a lakásépítést. Már a kísérleti épület tervezésekor új fűtési rendszert „eszelték” ki, mely később a távfűtés kiépítésére is hatott. Az ún. domotherm fűtési rendszer lényegében légfűtés volt, mely radiátormentessé tette a helyiségeket azáltal, hogy az előszoba fölött álmennyezetben helyezték el a felmelegített levegőt bekeverő ventilátort. Alig több mint egy esztendővel később ez lett az első távfűtött épület.

Ekkorra már az országban is megindult a panelverseny, igaz, még csak kísérleti szinten. Budapesten az első üzem a Szentendrei úton épült. A későbbi években már a házgyárisítási program keretében építették meg a II. gyárat az Illatos úton, már Larsen-Nielsen technológiára, a III. újpesti és a IV. Budafoki úti viszont tisztán szovjet rendszeren alapuló házgyár volt.

Pécs élen járt, mint oly sok építéstechnika kikísérletezésében, alkalmazásában, meghonosításában. Itt európai színvonal volt. A viszonylagos zártság ellenére is a szovjeteken kívül németek, franciák, olaszok jártak Pécsen, tanulmányozni az előregyártást. Az itt végzett munka rengeteg témával, elméleti és gyakorlati eredményekkel szolgált a szakirodalomnak.

Az első többszintes épületet természetesen gyorsan követték az újabbak 1962-ben, mint a 87-es mellett annak másodpéldánya, a 88-as, de már jóval vastakarékosabban, majd a tervezést átvette a Pécsi Tervező Vállalat. **Tillai Ernő** építésmérnök éveken át tervezte a pécsi panelépületeket, amelyeket különböző városrészekben építettek fel. A harmadik és negyedik ház, a 89-es és a 86-os számú lett az első pécsi négyemeletes típus, és szerkezetében harántfalas rendszerű épület.

1959–60 idejére esik a Stasa-üzem tervezése. A stasa a Stahlbeton Spannanlage rövidítése, hosszúpados feszített vasbeton födémgyártás technológiája, amit az NDK-tól vettek át. Az üzemtervezést a Pécsi Tervező Vállalat tervezői a Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalat kebelén belüli csoportként végezték. Tehát újabb nagy feladatra készültek a pécsiek. Közben sok más technológiára is kedvet kaptak a panelesek. Kísérleteztek a feszített vasbeton pálca gyártásával, és vállalkoztak önálló keramzitgyártásra is. Az új keramzitüzem vezetője **Horváth Zoltán** lett, aki a Beremendi Cementgyárból érkezett a csapathoz. Az anyagellátás és szállítás érdekében kiépítették a vasúti iparvágányt. Foglalkoztak a TOFA-technológiával, azaz a tojánhéj rendszerű, réteges falak készítésével is. Az Építésügyi Minisztérium balatonkenesei többszintes nyaralóépületét pécsi egyedi panelekből építették 1961–62-ben. Az első vasúti panelszállítást és rakodási szabályozást ez a feladat váltotta ki. A helyszíni szerelést az üzemtől kiküldött Császár István irányította. Ebből az időszakból származik a volt III. kerületi tanács épülete, valamint a Vízügyi Igazgatóság és a KPM Irodaháza a Köztársaság téren, melyeket ún. magon (alsó sablon) gyártott szendvicspanelekből szereltek össze. Az uránbánya részére utófeszítéssel össze-

szerelendő szalagpálya vékonyfalú, vasbeton csőidomait is itt gyártották, amely már a betontechnológia és sablonozás terén is új feladatot jelentett.

A következő beépítésre kerülő terület az újmecsekaljai Bolgárkert volt, a mai PMFC-pálya és a Pollack Mihály utca közötti terület. A panelek gyártását már megkezdték, amit egy sajnálatos esemény szakított félbe. Katasztrófa sújtotta a panelüzemet. A salakdomb belseje öngyulladás következtében már évek óta égett, a felülete imitt-amott füstölgött, és 1962. szeptember 12-én váratlanul kitört, mint egy vulkán. Újmecsekaljáról nézve olyannak tűnt, mint egy atomrobbanás. Hatalmas, gombaformájú füst és porfelhő tornyosult az üzem fölött. A mintegy 1000–1200 C-fokos égő pernye 5–8 méter vastagon betemette a szabadtéri gyártó- és tárolóterületet, és romba döntötte az üzemet. Valóságos pompeji állapot volt. A menekülő embereket futtában érte el a rájukzúdult, égő pernye, a munkahelyükön pedig többen is megégtek. A panel áldozatai voltak: a fiatal **Rákos István** asztalos, **Turják Gusztáv** kőműves, **Gajdos Mihály** vasszerelő és a nyugdíjba készülő **Maráczai** bácsi. Összesen 31 dolgozó szenvedett különböző fokú égési sérülést. Többeket az összedőlt falak, a romok, vagy a salak alól ástak, kapartak ki. Aki távolról látta csak a szörnyű tragédiát, az is rémületbe esett. A robbanás erejére jellemző volt, hogy az egy depóniába rakott 6–8 db, összesen 30–40 tonnányi panelt 10–20 méterrel sodorta tovább.

A salakkitermelés ezzel be is fejeződött. A vizsgálat eredményeként természeti csapást állapítottak meg. Volt, aki háborús bombának tulajdonította a salakdomb-robbanást. Az igazsághoz tartozik, amit akkor nem publikáltak, hogy a robbanást megelőző hetekben az uránosok salakminta-vétel céljából fúrásokat végeztek. A fúrófej hűtésére vizet fecskendeztek be, a víz felgyülemlett, majd vízgőzzé változott, megnőtt a belső nyomás, és amikor az égés következtében az izzó salaktömeg összezsugorodott, az azt lefedő pernyeréteg megcsúszott, és a keletkezett repedésen az óriási vízgőznyomás robbanásszerűen kilövelte az égő salakanyagot.

A régi, beomlott kiscsarnokban is befejeződött a panelgyártás. Az új gyártócsarnok még épülőfélben volt, de, hogy az élet ne álljon meg, az újmecsekaljai, uránvárosi Bolgárkertben szabadtéri, rögtönzött, helyszíni előregyártó telepet hoztak létre, amelyet mindaddig működtettek, amíg az új üzemet el nem készítették, és végre ott már gyári feltételekkel készíthették tovább a bolgárkerti panelházak elemeit. Ezzel lezárult a kísérleti időszak a pécsi panel történetében, 1957–62, amit joggal nevezhetünk hőskorszaknak. Eredménye egy új építési technológia, 19 család ház, 260 lakás többszintes épületekben, 7 panelistálló, és az üzem terméke volt 3 irodaépület mellett sok más létesítmény előregyártott vasbeton szerkezete.

Pécs mai városképét meghatározzák a 4–10 emeletes panelépületek, nem lehet nem észrevenni őket Uránvárosban, a Szigeti városrészen és Kertvárosban, és főleg nem szabad kézlegyintéssel elintézni egy korszak építési technikáját, hanem életkorának megfelelően a későbbi korok követelményeihez kell igazítani a törődés mértékét.

TÜSKÉS TIBOR

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS PÉCS

Az 1901-ben Nagybányán született, de korán a fővárosba költözött Németh Lászlónak közismert a kapcsolata a vidéki városok közül Debrecennel (ahol barátja, Gulyás Pál élt) és Hódmezővásárhelyen (ahol a háborús évek után néhány évig tanított), valamint a Tihanyi-félsziget nyakánál található apró településsel, Sajkóddal (ahol az ötvenes évek végétől az esztendő jó részét töltötte). Keveset beszél az irodalomtörténet arról a kapcsolatáról, amely az író Pécs irodalmi és szellemi életéhez, az itt élő emberekhez kötötte, és ami valóban méltóvá tette arra, hogy ma a város egyik (az ugyan nem éppen vonzó, lakótelepi környezetben található) utcája viselje a nevét.

Németh László 1941-ben járt először Pécsen. A tíz évvel korábban, 1931-ben alakult *Janus Pannonius Irodalmi Társaság* ekkor ünnepelte fennállásának tízéves jubileumát, és ebből az alkalomból új tagok fölvételével kívánta kibővíteni működési körét. Ekkor indították el a társaság folyóiratát, a **Várkonyi Nándor** szerkesztésében megjelenő *Sorsunkat*. Az új tagok közé az akkor negyvenéves Németh Lászlót is meghívták. Ez együtt járt a társaság nyilvános ülésén történő személyes szerepléssel. Németh László az éppen akkor készülő Széchenyi-könyvének egyik „vázlatát” olvasta föl a vármegyeháza faburkolatos, barokk dísztermében. A tanulmányt nyomtatásban a *Sorsunk* közölte. Amikor az életmű-kiadásban, *Az én katedrám* című kötetben Németh újra publikálta az írást, ezt a megjegyzést fűzte hozzá: „A Széchenyi és a magyarságot Pécsen olvastam föl. Ez már munka közben készült, s ha nem is gerince – egyik csigolyája a készülő tanulmánynak.”

A fölolvastást ünnepi vacsora követte, s Németh László a következő napot is Pécsen töltötte. Ekkor Várkonyi Nándor mutatta be neki a várost. Gyalog mentek föl a Mecsekre, a pálos templom és a tettyei romok között sétáltak. Innét, az akkor még beépítetlen hegyoldalról néztek le a városra. „Kísérőm, Pécs szent embere, a háborúban hagyta hallását; egy papírblokkon kell beszélgetnünk. Mégis több gondolatot váltottunk, mint éjjel a három vagy négy órás bankett alatt” – emlékezett vissza Németh László *Eklézsiajárás* című írásában. Majd így folytatta: „A város Tabánja fölött az édesen kékellő Baranyába nézve: kinyílt előttem Pécs s a kelta múltú táj magyar álma: egy piciny délszaki Magyarországot csinálni itt, a Mecsek öt-hat fokkal melegebb árnyékában, egy magyar Dubrovnikot, amilyen Ragusa volt a horvátságnak.”

Egyetlen látogatás nyomán Németh László annyira megszerette a várost, hogy amikor a háború után a sorozatos és méltatlan sajtótámadások miatt (az egyik legszelídebb, nevére aggatott jelző ez volt: „kútmérgező”) vidékre menekült, hosszú ideig azt fontolgatta a családjától ekkor külön élő író, hogy Vásárhelyen maradjon tanárként, vagy Pécsre költözzön, és itt vállaljon könyvtárosi állást. A Pécsre költözés tárgyában számos levelet váltott Várkonyival, egészen addig, amíg **Bóka László** a miniszteriumban meg nem torpedózta a tervet. Megindító olvasni, hogy milyen igénytelen körülményekkel is megelégedett volna. Várkonyi hívására,

1947 februárjában például ezt válaszolja: „Nagyon hálás volnék, ha megírnád: hogy képzelitek el az ottani elhelyezkedésemet. Hol laknék? Van-e ott valami menza-kifőzés-féle, ahol délben meleget kaphatnék?... Én teljesen igénytelen vagyok. Akármilyen piciny szobával beérném, ha egy kicsit messzebb van is a könyvtártól, és szívesen gyalogolok. Reggelimet, vacsorámat két év óta magam kotvasztom össze. Nagyon jó volna, ha olyan helyet kapnék, ahol tűzhelyem vagy villanyfűzőm is volna: akkor tán az ebédemet is magam intézném el.”

1941 óta negyedszázad telt el, amikor 1965 februárjában Németh László ismét Pécsre látogatott. Ezt megelőzően akkor már egy másik pécsi folyóirat, a *Jelenkor* közölte írásait. Télen a sajkódi ház beázott, az ottani munkák elől menekült feleségével Pécsre. A Mecsek oldalán álló Üdülő szállóban laktak hetekig, innét látogattak le a városba. Németh László részt vett a Leöwey Klára Gimnázium irodalmi szakkörének Shakespeare-műsorán, megtekintette a színház *Hamlet*-előadását, jelen volt az Eck Imre-féle balett egyik próbáján, ellátogatott az egyetem orvosbiológiai intézetébe, találkozott a sokgyermekes Péterfia-családdal. S mindeközben Puskinról szóló kis könyvén dolgozott. Szívesen találkozott volna a pécsi írókkal is. Már elutazásuk napján kísértem föl Várkonyi Nándort az Üdülő szállóhoz. Ekkor is írásban, egy négyzetkockás füzet lapjain beszélgettek. Németh László idegenkedve nézte az Uránváros szürke és egyhangú panelházait. Fourier álmának megvalósulását látta bennük. „A falanszter szebb volt, ahogy F. elképzelte” – írta a papírra.

Ugyanennek az évnek a végén, novemberben Németh László ismét Pécsen jár. Erre a látogatásra a Magyar Játékfilm Szemle adott alkalmat. Az *Iszony* című regényéből készült film ősbemutatójára érkezett a városba. Az egyik délután részt vett a tanárképző főiskolán rendezett közönség-művész találkozón. A korabeli újságtudósítás szerint itt – többek között – ezt mondta: „Ha már a filmszakma szinte a fülemnél fogva elhozott erre az alkalomra, a pedagógusok kérését sem tagadhattam meg. Sok színpadi művem ellenére a színházi és a filmvilágban sosem tudtam igazán meghonosodni, az iskolai világban viszont életem legjobb óráit töltöttem, s mindig otthon éreztem magam.” A „javíthatatlan tanár,” aminek önmagát nevezte, ezt az alkalmat is arra használta föl, hogy a tanári hivatásról szóljon: „Szép pedagógusi misszió, hogy azokban a kis góciókban, falvakban, városokban, ahol önök tanítani fognak, a jó magyar irodalom, a színvonalas magyar művészet apostolai legyenek, amihez természetesen nélkülözhetetlen, hogy jó ismerői és kedvelői is legyenek annak.”

1966-ban töltötte be Várkonyi Nándor hetvenedik évét. Már a másfél évvel korábbi találkozásuk alkalmával az akkor 63 éves Németh Lászlónak azt mondta az akkor 68 éves Várkonyi: „Ilyen korban ez már nem nagy különbség.” Most, a hetvenéves Várkonyit azért kereste föl Németh László Pécsen, hogy interjút – ahogy írta: élete első interjúját – készítse el Várkonyival. Ennek a beszélgetésnek is Németh kísérelőjeként lehettem a tanúja. Németh már kéziratban elkérte Várkonyiról írott, az évforduló alkalmával született tanulmányomat. Ennek alapján állította össze a kérdéseit, és azokat külön-külön papírlapra írva helyezte Várkonyi szemé elé a Kürt utcai ház emeleti lakásában. A tartalmas és gondolatgazdag beszélge-

tésből aztán nem is szabványos interjú, hanem valódi Németh László-esszé született *Látogatás Várkonyi Nándornál* címmel. Elbűvölten hallgattam a szinte fiús, ruganyos léptekkel a lépcsőn elénk szaladó, hetven esztendő Várkonyi és a tünődő, meditáló hangon megszólaló Németh László beszélgetését. A környezetet Németh így írja le: „Amilyen kopott, elvarázsolt a ház, olyan csinos, rendben tartott a két emeleti szoba, melybe bevezetnek; ízléses régi bútorok, könyvtárosi rendben tartott könyvespolcok. Egy tudós és esztéta otthona, családja; mert mint kísérőmtől az utolsó percben megtudtam, Várkonyi Nándornak (akit én, ki tudja, miért, agglégénynek képzeltem) kedves családja is van...” A látogatás nyomán született érzékeny és hiteles portré ezekkel a szavakkal zárul: „Ahogy eljövünk, s a sötét városon át a Mecsek-kapu felé kapaszkodunk, az a benyomásunk, hogy egy boldog ember vendégei voltunk, akit testi csapás, fél siker, öregkori robot nem tudott megtörni; élet és kor ellen is védi a beléköltözött lobogás, a szellem tüze s az ártatlan szeretet, amellyel az emberek között járt.”

Elgondolkodtató egybeesése a történeteknek: Németh László 1975. március 3-án hunyt el. Várkonyi Nándor egy héttel élte túl. Ő 1975. március 11-én távozott.

Már Németh László halála után másfél esztendőre, 1976 novemberében annak a pécsi iskolának az irodalmi szakköre, ahol tíz évvel korábban az író olyan meghitt és emlékezetes órákat töltött, és amelyet 1968-ban külön levélben köszöntött, Németh László tiszteletére emléktáblát kívánt elhelyezni, és az író munkásságát bemutató kiállítást rendezett. Erről is vannak személyes emlékeim. Az, hogy az eseményen az író özvegye, **Németh Ella** is részt vett, hogy a megemlékezést az egyik legkiválóbb Németh László tanítvány, **Vekardi László** mondta, hogy az eseményt **Fodor András** költő jelenlétével az írószövetség is támogatta, a helyi korlátozott, gyáva és szűkagyú hivatalnokokat (iskolaigazgatót, tanácsi funkcionáriust) cseppet sem zavarta abban, hogy fölmelegítsék a „kútmérgezés” vádját, az író (és híveit) a nacionalista jelzővel illessék, és keserű napokat szerezzenek az eseményt megszervező tanárnak. A történet (és a történelem) kerekét azonban már nem lehetett visszaforgatni. Az emléktábla fölkerült a gimnázium dísztermének a falára, az emlékműsor lezajlott, s az akadémikusok nevét mára már belepte a feledés pora. Pécssett ma utca hirdeti Németh László nevét. És a pécsi diákoknak küldött (de nemcsak nekik szóló) üzenete az emléktáblán márványba vésvé olvasható: „tartsanak ki a divatok szelében is amellet, aminek a szépségéről, igazságáról meggyőződtek.”

NYUGAT-BARÁTOK
KÖRE

FOTO RONAI

Németh László

SZÁZ ÉVE PÉCSETT... 1900-BAN

- október
6. Katona József: Bánk Bán. Díszelőadás a Nemzeti Színházban az aradi vértanúk tiszteletére
  10. Abraham Goldfaden: Bar Kochba című történelmi játékának bemutatója
  20. A Zsolnay-család vendége Walter Crane angol festőművész
  21. A Pécsi Atlétikai Club közgyűlése
  25. A New York szépe című operett bemutatója
  29. A Pécsi Katolikus Kör műsoros irodalmi estélye
  - 29-30. Városi közgyűlés az 1901. évi költségvetésről
- november
5. Rendkívüli városi közgyűlés a tanügyi állami segély és a létesítendő elmegógyintézet ügyében
  14. Octave Feuillet: Az erdő szépe című drámájának bemutatója
A Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Vigadóban
  15. Verő György: Kleopátra című operettjének bemutatója
  17. Gellner Gyula belügyminisztériumi államtitkár pécsi látogatása
  22. A Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara közgyűlése
Jan Kubelik hegedűművész hangversenye a Vigadóban
  27. Georges Feydeau: Fernand házasodik című bohózatának bemutatója
- december
1. Shakespeare: Julius Caesar című drámájának díszelőadása
Vörösmarty Mihály születésének 100. évfordulója alkalmából
  2. Vörösmarty-emlékest a Katolikus Körben
  13. Christierson–Jonas: Dolly című színművének bemutatója
  15. A Pécsi Polgári Kaszinó Vörösmarty-ünnepélye
  16. A Zenekedvelők Egyesületének kamarahangversenye a Vigadóban
  18. Kortárs festők képkiallítása a Vigadóban
  27. Városi közgyűlés
  31. Évezred-búcsúztató

HETVENÖT ÉVE PÉCSETT... 1925-BEN

- október
2. Szenes Béla: A csirkefogó című vígjátékának bemutatója
  9. Hugo Hirsch: Dolly című operettjének bemutatója
  10. A MÁV Ébredés Dalkörének hangversenye a Pannoniában
  11. Dabasi Kováts Gyula festőművész kiállítása a Nőegyletben
  13. Gignoux–Théry: Csibi című vígjátékának bemutatója
Alpár Gitta (ének) és Schwalb Miklós (zongora) koncertje a Pannoniában
  16. Wolff–Duvernois: őszi szerelem című színművének bemutatója
  18. Martyn Ferenc és Gábor Jenő festőművész, valamint Engelné Baiersdorf Erna szobrászművész kiállítása a Nőegyletben
  23. Radó József: Régi jó Budapest című operettjének bemutatója
  24. Louis Verneuil: Masa pénzt keres című vígjátékával megnyílt a Pannoniában a Pécsi Nemzeti Színház Vig színpada
  31. Református Napok. A pécsi református egyház kétnapos rendezvénysorozata
- november
3. A Zenekedvelők Egyesületének szimfonikus hangversenye a Pannoniában

7. Breuer Mária hegedűestje a Vigadóban
8. A székesegyházi árvaház 100 éves jubileuma
Az Emericanum új épületének felszentelése
Zichy Gyula püspökségének 20. évfordulója alkalmából ünnepi hangverseny a Székesegyházban
Szentpétery Kristóf, Rácz Jenő, Molnár Béla és Kőszeghy Gyula képkiallítása a Nőegyletben
A Pécsi Dalárda hangversenye a Zárdóban
11. A Pécsi Polgári Daloskör és a Szimfonikus Zenekar Egyesület hangversenye a Pannoniában
12. Hénel Gusztáv festőművész kiállítása a Katolikus Körben
Gustav Davis: Miss Lilian című vígjátékának bemutatója
13. Szabados Béla: Menyasszonyháború című operettjének bemutatója
18. Földessy Arnold (cselló) és Polónyi Elemér (zongora) hangversenye a Pannoniában
21. A Magyar Nemzeti Szövetség díszhangversenye a Nemzeti Színházban
26. Hevesi Sándor: Elzevir című színművének bemutatója
27. Vincze Zsigmond: Annabál című operettjének bemutatója
- december 8. Jean Gilbert: A kis huncut című operettjének bemutatója
9. Fijalkowsky Zsófia zongorahangversenye a Pannoniában
13. Czencz János képeinek és Lux Elek szobrainak kiállítása a színházban
A Pécsi Ipartestület 40. jubileumi közgyűlése
14. Alfred Hoehn zongoraművész hangversenye a Pannoniában
16. Szávai Gyula – Géczy István: Lavotta című zenés darabjának bemutatója
17. Istókovics Kálmán festőművész kiállítása a Nőegyletben
18. Boros László: Gyuri úrfi című bohózatának bemutatója
19. Bruno Granichstädten: Orlov című operettjének bemutatója
20. Megnyílt a Dóm Múzeum
21. Gáray Ákos képkiallítása a Dunántúl könyvkereskedésében
24. Góbel Károly: Bandika álma című mesejátékának bemutatója
Joseph Uhl müncheni festőművész képkiallítása a Nőegyletben

ÖTVEN ÉVE PÉCSETT... 1950-BEN

- október 8. A Városi Múzeumban megnyílt a mecseknádasdi művésztelep alkotóinak kiállítása
15. Politikai nagygyűlés Farkas Mihály honvédelmi miniszter, az MDP főtítkárhelyettesének részvételével
22. Tanácsválasztások
30. Megalakult Pécs Város Tanácsa
31. Megalakult a Pécsi Járási Tanács
- november 8. Megalakult a Baranya Megyei Tanács
11. Lavrenyov: Amerika hangja című színművének bemutatója
12. Darvas József kultuszminiszter látogatása
Megnyílt a dél-dunántúli nyomdaipari dolgozók kiállítása a szakszervezeti székházban
14. Megnyílt az újjáalakított Pannonia Szálló
15. Szergej Obrazcov bábművész munkáiból nyílt kiállítás a Városi Múzeumban

december	26. Offenbach: Gerolsteini nagyhercegnő című operettjének bemutatója 2. Emlékünnepség a Pedagógiai Főiskolán Vörösmarty Mihály születésének 150. évfordulója alkalmából 6. Kornejcsuk: Csillagtárna című színművének bemutatója 8. Első ülését tartotta Pécs Város Tanácsa 10. Arnhold Nándor festőművész emlékkiállítás a Városi Múzeumban
11-13.	- Múzeológusok várdorgyűlése 15. Varsányi László zongoraművész Liszt-estje 16. Román művészegyüttes bemutatkozó estje a színházban 17. Béke-nagygyűlés a színházban, az ünnepi szónok Lukács György

HUSZONÖT ÉVE PÉCSETT... 1975-BEN

október	3. Az Egyetemi Napok keretében átadták a POTE új Fogászati Klinikáját A bőripar fiatal szakembereinek IV. országos találkozója 10. Illyés Gyula: Orfeusz a felvilágban című drámájának ősbemutatója 14. Ünnepi megemlékezés a Városházán a tanácsrendszer 25. évfordulója alkalmából 16. A szocialista szakmunkásképzés negyedszázados jubileumi ünnepe a FEK-ben 17. A Megyei és a Városi Tanács együttes ünnepi ülése a tanácsválasztások 25. évfordulója alkalmából 18. A 100 éves Kereskedelmi Szakközépiskola jubileumi ünnepe a POTE Aulájában 26. Csontváry-matiné: Paláncz Tamás klarinétművész Brahms-koncertje 29. A Tanárképző Főiskolán felavatták Varga Imre Radnóti Miklóst ábrázoló szobrát
november	30. Az V. Baranyai Orvosnapok a POTE-aulában 2. Jandó Jenő és Konsztantin Iljev hangversenye a színházban 6. Szovjet darabok a Pécsi Nemzeti Színházban címmel nyílt fotókiállítás 7. Vlagyimir Szpivakov (hegedű) és Borisz Behterev (zongora) kamaraestje a Doktor Sándor Művelődési Házban 11-12. Országos Kriminál-technikai konferencia 14. A Pécsi Városi Tanács VB ülése a tömegsport fejlesztéséről 16. Meghalt Lovász Pál költő, irodalomszervező, a Janus Pannonius Társaság alapítója 18. Izsák feláldoztatása címmel a lengyel Zaurek pantomim együttes bemutatója az Ifjúsági Házban 21. Megnyílt a Kesztyűgyár első bőrruházati mintaboltja a Sallai utca 8-ban 23. A berlini Volksbühne vendégszínháza, Örkény István: Macskajáték 26. A Pécsi Balett 15 éves jubileuma alkalmából fotókiállítás a Pécsi Kiszalériában 30. Felavatták a Planetáriumot
december	2-3. Alumíniumipari szakemberek országos konferenciája a PAB-székházban 2-4. Országos gépipari konferencia a Doktor Sándor Művelődési Házban 4-5. Országos beruházási konferencia az Ifjúsági Házban 4. Szenteleky Kornél író emléktáblájának leleplezése 4. Erb János fotókiállítás a Bartók Klubban

11. Horváth Olivér festőművész kiállítása a Déryné utcai kiállító teremben
15. Megalakult a felsőoktatási intézmények sportszervezete, az Universitas PEAC
16. A fennállásának 100. évét ünneplő Pécsszabolcs-bányatelepi iskola új épületének felavatása
19. Lajos László fotókiállítása a Doktor Sándor Művelődési Házban
21. Csontváry-matiné: a Mecsek Fúvósötös hangversenye
26. Lázár Ervin: Ha beszélgetünk az oroszlánna című mesejátékának bemutatója a FEK-ben

PÉCSETT MA... 2000-BEN

október

1. Mészöly Miklós: Sosevolt Cirkusz című meséjének bemutatója a Bóbita Bábszínházban:
2. Művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Lábady István képművészeti kiállítása a Művészetek Házában
Matuz István fuvolaművész és Gábor József zongoraművész koncertje a Művészetek Házában
4. Bánky József zongoraművész estje a Művészetek Házában
5. Szabó Samu Kossuth-díjas színművész, a Pécsi Nemzeti Színház örökös tagja tiszteletére emléktáblát avattak egykori Anna utcai egykori lakóháza falán
Lomb és ablak címmel Tolvaly Ernő festőművész kiállítása a Pécsi Galériában
Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
6. Az Aradi vértanúk útján koszorúzással emlékeztek meg az 1848-49-es szabadságharc mártírjairól
7. Kálmán Imre: A cirkuszhercegnő című operettjének bemutatója
Akvarellek és pasztellképek az eltűnt időkől, századfordulós és századeleji alkotások kiállítása az AntikArt és ModernArt Galériában
8. Andersen: A bűvös tűzszerszám című mesejátékának bemutatója a Bóbita Bábszínházban
9. A Kultúrával a Nyugat kapujában nemzeti fesztivál gálaestje a Pécsi Nemzeti Színházban
Sebestyén Márta és a Muzsikás Együttes a Palatinus Szállóban
Németh Miklós volt miniszterelnök, szocialista politikus p;csi látogatása
10. A 40. éves Bóbita Bábszínház CD ROM-jának bemutatója
Millenniumi zászlóátadás és emléktábla avatás Pécsen. Az esemény ünnepi szónoka Nemeskürty István millenniumi kormánybiztos
11. A marosvásárhelyi Tiberius Vonósnégyes a Művészetek Házában
Neil Simon: Yonkersi árvák című drámájának bemutatója
Rigó István szobrászművész kiállítása a Csoport(t) Horda Galériában
12. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
Határon Túli Magyarok IX. Fesztiválja.
Töredékek címmel Kozák János festőművész kiállítása a Pécsi Kisgalériában
13. Megkezdődtek a XXXII. Egyetemi Orvosnapok rendezvényei
14. A Terra Csoport kiállítása a Parti Galériában
Átadták Pécsen a Littke utcai harminclakásos bérházat

16. Művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Abmiram Duo, Kőhegyi András és B. Nagy Tünde koncertje a Művészetek Házában
Simon Béla festőművész emlékkiállítása a Művészetek Házában
18. Egyház és iskola címmel országos konferencia a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában
19. Művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Hamvai Kornél és Kárpáti Péter író estje a Művészetek Házában
Leslie Howard (Anglia) zongoraművész a Művészetek Házában
20. Nádor Edina szobrászművész kiállítása a Pécsi Galéria Pincegalériájában
Verdi: Rigoletto című operájának bemutatója
- 20-21. Alpok-Adria Roma Találkozó a Gandhi Gimnáziumban
Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon címmel város történeti konferencia Pécsi Kulturális Központban
- 20-22. 33. Nemzetközi MOL-Mecsek Rali
21. Christopher Hampton: Emberbarát című komédiájának bemutatója a Szobaszínházban
23. Megemlékezések, koszorúzások az 1956-os forradalom tiszteletére
24. Művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Megyesi Schwartz Lúcia operaénekes koncertje a Művészetek Házában
25. Felavatták a Hungária Biztosító felújított épületét, a Hungária Házat
Az élet kenyere – vígságos szomorújáték Árpád-házi Szent Erzsébetéről, Illyés Kinga, a Marosvásárhelyi Színház művészeinek előadása a Művészetek Házában
26. Bartók: Concerto. A Pécsi Szimfonikus Zenekar évadnyitó koncertje a PTE Aulájában
Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
- 27-28. Gyermekegészségügyi és Szakasszisztensek III. Országos Konferenciája
29. Fekélykutatással foglalkozó nemzetközi konferencia Pécssett
A pécsi köztemetőben katonai tiszteletadással emlékeztek meg az I. világháborúban elhunyt hősokról
30. Füst Milán: A lázadó című tragikomédiája a Harmadik Színházban
Művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Filó Vera és Orbán János Dénes költői estje a Művészetek Házában
- november 2. Az Új Dunántúli Napló Sajtóklubjának vendége Wisinger István, a MUOSZ elnöke, Árpási Zoltán és Békés Sándor elnökségi tag
3. Emlékülés a PTE 1. sz. Gyakorló Ált. Iskolájának 100 éves jubileumán
Baranya Art 2000 címmel H. Barakonyi Klára, Soltra Elemér, Herczeg László, Kovács Ferenc, Szatyor Győző, Trischler Ferenc és Vanyúr István képzőművész kiállítása a Pécsi Galériában
- 3-5. A cigány fiatalok továbbtanulási esélyei, konferencia a Gandhi Gimnáziumban, Pokorni Zoltán oktatási miniszter részvételével
- 4-5. A gyomor és bélrendszer immunológiájával foglalkozó konferencia a PAB-székházban
5. Kovács Péter, Moravcsik Katalin és Kovács Szilárd orgonaestje a Bazilikában
6. A Tudomány Napja alkalmából ünnepi ülést tartott a PTE szenátusa
Nagymamánk öröksége, kiállítás az August Šenoa Horvát Klubban
Fiatal művészeti ösztöndíjasok II. pécsi bemutatkozása: Orbán János Dénes költői estje a Művészetek Házában

- Hegyi Barbara színésznő önálló estje a Művészetek Házában
- 6-9. II. Brit Napok Pécssett, Nigel Thorpe nagykövet részvételével
7. Osztrák tiszteletbeli konzulok találkozója Pécssett
Hegedűs Endre zongoraestje a Művészetek Házában
- 7-9. Pécs Info 2000 informatikai szakkiállítása a PTE Aulájában
8. A Pécsi Szemle című várostörténeti folyóirat 2000. őszi számának bemutatója a Művészetek Házában
Mozart: Requiem. A Pécsi Szimfónikus Zenekar hangversenye a Bazilikában.
9. T. Mérey Klára: Rendhagyó válogatás egy életműből című könyvének bemutatója a PAB-székházban
- 9-11. A Magyar Gyermekorvosok Társaságának tudományos ülése
- 10-11. XI. Pécsi Folknapok a Pécsi Egyetemi Klubban
13. A Budapesti Nemzetközi Balett-fesztiválon résztvevő híres táncművészeti iskolák bemutatkozó estje a Nemzeti Színházban
A Budapesti Vonósok hangversenye a Palatinusban
Raffai Réka festőművész kiállítása a Művészetek Házában
14. Vidovszky László zeneszerző estje a Művészetek Házában
A Liget Könyvkiadó bemutatkozása a Bagolyfészek könyvesboltban.
Vendégek: Horgas Béla és Levendel Júlia
Régiós konferencia a Pollack Mihály Építőipari Szakközépiskolában
15. Koncz Zsuzsa koncertje a PTE aulájában
Energia – Környezet konferencia a PAB-székházban
16. Rendkívüli ülést tartott Pécs Város önkormányzata
Balassa Sándor: Hunok völgye. A Pécsi Szimfónikus Zenekar hangversenye a PTE Aulájában
Szimpla realizmus címmel Hegyi Csaba képeinek kiállítása a Pécsi Kisgalériában
- 16-17. A Magyar Zoonózis Társaság konferenciája Pécssett
17. Emlékkoncert Sassy Iringó emlékére
Fennállásának 125. évét ünnepelte a Pécsi Kereskedelmi, Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola
18. Haydn koncert a Bazilikában
Fennállásának 25. évét ünnepelte a Kodály Zoltán Gimnázium
Demszky Gábor budapesti főpolgármester látogatása Pécssett
20. A Daniel Speer Rézfúvós Kvintett 10 éves jubileumi koncertje a Művészetek Házában
21. Csorba Győző: Hátrahagyott versek 1962-1993 című verseskötetének bemutatója a Művészetek Házában
22. Darvasi László: Bolond Helga című darabjának bemutatója a Janus Egyetemi Színpad előadásában a Nemzeti Színház Stúdió színpadán
Szokolai Balázs zongorakoncertje a Művészetek Házában
Az August Šenoa Klub vendége Zoran Ferić zágrábi író
23. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
Vujity Tvrtko: 12 pokoli történet c. könyvének bemutatója a Lira és Lant Könyvesboltban
24. Szabó János honvédelmi miniszter látogatása Pécssett
Az Új Dunántúli Napló Sajtóklubjának vendége Bodor Pál (Diurnus) újságíró és Bojtár B. Endre, a Magyar Narancs főszerkesztője

- 24-25. Arthur Miller: Pillantás a hídról című drámájának bemutatója Pécsi kórusok ünnepi hangversennyel köszöntötték Tillai Aurél karnagyot 70. születésnapja alkalmából
- . V. Nemzetközi Kroatisztikai Konferencia a PAB-székházban
26. Vörösmarty Mihály és a romantika konferencia a Művészetek Házában
27. Az Ércbányász Koncert Fúvószenekar hangversenye a Liszt-teremben
28. Fórum az EU-csatlakozásról a PTE Állam-és Jogtudományi Karán, Habsburg Ottó, a Páneurópai Unió elnökének részvételével Bach-koncert I. a Művészetek Házában.
29. Magyarország-Oroszország válogatott kosárlabda mérkőzés a Lauber Dezső Városi Sportsarnokban, 77:74-es magyar győzelemmel Várdai István gordonkahangversenye a Művészetek Házában.
30. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata Várdai Marianna áriaestje a Művészetek Házában Az UNESCO Világörökség Bizottsága a világörökség részévé nyilvánította Pécs ókeresztény emlékeit
- december 2. Képek-Dokumentumok a pécsi szénbányászat történetéből II. a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. székházában
4. A Dél-Dunántúli építészkamara Aidinger utcai versenypályázatának bemutatója a Művészetek Házában
7. Ülést tartott Pécs Város önkormányzatának képviselőtestülete Porecsi Nyitott Népi Egyetem 40. annale / Visszatekintés című kiállítása a Pécsi Galériában
8. Maxim Gorkij: Éjjeli mendékhely bemutatója
9. Ilyenek voltunk, Pécs 1900-2000. Kiállítás a Parti Galériában
11. Lázár Ervin: Eredeti üzenet könyv- és CD bemutatója a Művészetek Házában S. Szabó Péter: A szacellum rózsája című könyvének bemutatója a Várkonyi Nándor Könyvtárban
12. Bach koncert II. a Művészetek Házában
13. Bach: H-moll mise, a Pécsi Szimfónikus Zenekar hangversenye a Bazilikában, vezényel Hamar Zsolt A Pécsi Polgári Szalon vendége Bayer Zsolt író-újságíró
14. Ülést tartott Pécs Város önkormányzata
15. A kaméliás hölgy, balett, Rachmaninov-Szkrjabin-Verdi zenéjére a Nemzeti Színházban
16. Az Orchestre National de Lyon szimfónikus zenekari hangversenye a PTE Aulában
18. Molnár Gál Péter: Eck Imre és a Pécsi Balett című kötetének bemutatója
20. A Pécsi Szemle 2000. téli számának bemutatója a Művészetek Házában
31. Magyarország anno 1900-2000. Zenés szilveszteri időutazás a Pécsi Nemzeti Színházban

AZ UNESCO A VILÁGÖRÖKSÉG RÉSZÉVÉ NYILVÁNÍTOTTA PÉCS / SOPIANAE ÓKERESZTÉNY TEMETŐJÉT

Részletek az UNESCO-hoz benyújtott pályázatból.

Szerkesztette: Katona Győr Zsuzsa

Az UNESCO Világörökségi Bizottsága 2000. november 30-án az ausztráliai Cairnsban tartott 24. ülésén városunk római kori előde, Sopianae ókeresztény temetőjét felvette az UNESCO Világörökségi listájára és ezáltal az egyetemes történeti értékkel bíró, az emberiség történelme szempontjából kiemelkedően fontos kultúrtörténeti kincsek közé sorolta.

Az UNESCO az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete 1972. november 17-én párizsi értekezletén határozta el a Világörökségi Lista létrehozását, azzal a céllal, hogy az egyetemes jelentőségű kulturális és természeti értékeket számba vegye és védelmüket biztosítsa. Az akkor felállított Világörökségi Bizottság egyik fő feladata, hogy együttműködjön azokkal az államokkal, amelyek emlékei a listán találhatóak és segítséget nyújtson ezek megőrzésében.

A Világörökségi Listán a 2000. decemberi adatok szerint összesen 690 különböző természeti és kulturális emlék található, összesen 122 országból: ezek közül 529 kulturális érték, 138 természeti színhely, 23 pedig mindkét kategóriába be-sorolható.

Először 1978-ban kerültek a listára műemlékek, vagy természeti kincsek, mint pl. a kanadai Nahanni Nemzeti Park, az aacheni katedrális, és a Yellowstone Nemzeti Park (Colorado, USA). Krakkó központja is ekkor került a listára.

A magyarországi helyszínek közül 1987-ben a budai vár és Hollókő falu lett a világörökség része, majd 1996-ban Pannonhalma és 1995-ben a Hortobágyi Nemzeti Park. 1995-ben A Szlovák Köztársasággal együtt nevezett aggteleki barlanggal. 2000. decemberében a sopianaei színhely mellett a Szlovákiával közösen nevezett szlovák karszttal bővült az 1995 óta a listán szereplő aggteleki karszt.

1999-ben többek között Graz belvárosa, a csehországi Litomyšl kastélya, Wartburg vára, Patmos szigete, a himalájai Darjeeling vasút és az Orkney (Nagy-Britannia) szigetén található neolitikus falu vált a világörökség részévé. ‘

2000-ben a sopianaei ókeresztény temető mellett az ausztriai Wachau kulturtáj (Ausztria), az olomouci (Csehország) Szentháromság szobor, a Loire-menti Kastélyok (Franciaország) és Verona városa (Olaszország) érdemelte ki ezen megtisztelő címet.

Az ismertebb világörökségi helyszínek: Salzburg és Graz városközpontja (Ausztria), Angkor (Kambodzsza), Dubrovnik (Horvátország), Az Abu-simbeli templom és a gizai piramisok (Egyiptom) Prága (Csehország), a Mont-Saint-Michel (Franciaország), és a Notre Dame székesegyház (Párizs), az Akropolisz (Athén) és a Meteorák (Görögország) a Vatikánváros, az Altamira barlang (Spanyolország), Quedlinburg (Németország) Machu Picchu (Peru) és Toledo (Spanyolország),

Pécs a magyar mediterráneum legdélebbi városa 2000 éves történelemmel büszkélkedhet.

A város területe a római kor óta folyamatosan lakott, és a korábban itt élő népek, egymást követő, vagy éppen egymás mellett élő kultúrák kiemelkedő jelentőségű emlékművet hagyományoztak ránk.

Ezek között különös helyet foglal el – egyetemes jelentőségénél fogva – az ókeresztény, Kr. u. 4. századi emlékmű, amely a mai belváros északnyugati részén a bazilika környékén – átvészelve a népvándorlaskor és a középkor viharait – maradt fenn.

Sopianae, a római kori Pécs története a Kr. u. 2. századig nyúlik vissza, amikor a Mecsek-hegység déli lábánál az itt haladó É–D irányú kereskedelmi utak találkozásánál, egy kedvező fekvésű és éghajlati adottságú, de nem túlságosan városias jellegű település alakult ki.

A korai kis település a Kr. u. 3. század végén már városiasabb külsőt öltött, és időközben városi rangra is emelkedett. A 3. század legvégén már a négy részre osztott provincia Valeria nevű tartományának központja, közigazgatási székhelye, ahonnan a helytartó, a praeses irányította a provincia ügyeit.

A kereszténység, közel-keleti bölcsőjéből kiindulva, a római korban terjedt el Európában. Legkorábban Itáliában jelentek meg a keresztények a Kr. utáni I. században. Nagyobb tömegben később, a Kr. u. 2–3. század folyamán elsősorban a keleti tartományokból érkeztek keresztények az európai provinciákba, így Pannoniába is. Ennek kiváltó oka és később fenntartója is a keleti tartományokkal folytatott kereskedelem és az ott vívott háborúk voltak. Az új vallás széleskörű elterjedéséhez természetesen olyan ideológiai, gondolkodásbeli változásokra is szükség volt, amelyek következtében a lakosság egy része a korábban teljesen ismeretlen vallás híve és egyben terjesztője is lett. A Kr. u. 4. század végére Jézus tanait már széles körben ismerték, a keresztény hit nagyszámú gyülekezetet tudhatott maga mögött.

A kereszténység történetének korai időszaka, a Kr. u. 2–3. Század, az üldözések kora volt. A változást a Kr. u. 313-ban kiadott milánói (mediolanumi) türelmi rendelet jelentette. Constantinus császár, aki maga is keresztény hitre tért, híres rendeletével feloldozta a keresztényeket lehetővé téve a vallás gyakorlását. Ez a keresztény gyülekezetek megerősödéséhez is hozzájárult, és ettől kezdve a közösségek életét már régészeti hagyatékuk alapján is ismerjük. Ez a régészeti hagyaték elsősorban a temetkezéssel kapcsolatos építészeti emlék, amelyek Magyarországon legnagyobb számban éppen Pécsen, a Szent István tér és környékén elterülő római temető területén maradtak fenn.

Pécs elődjének a Római Birodalom Sopianae városának Kr. u. 4. századi ókeresztény közössége jelentős számú sírípítményt – kápolnát, sírkamrát, épített sírokat – emelt egykori temetőjében. Az ókeresztény temetői emlék-együttes nagysága és gazdagsága a legjelentősebb az Olaszországon kívüli nekropoliszok emlékműanyagában. A város és a temető területén is 200 éve folynak régészeti kutatások. Az első sírkamrát a 18. század elején a mai Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma

ziuma udvarán találták, erről azonban csak feljegyzések tudósítanak. 1782-ben a Péter-Pál sírkamra is napvilágra került. Azóta Sopianae késő római temetője jól ismert a régészek és a nagyközönség előtt is.

A temető területéről összesen húsz épületet ismerünk, amelyek egy része feltárás és dokumentálás után további kutatások számára nem hozzáférhető. Két építmény jelenleg is nyitva áll, nyolc a védelem és az állagmegóvás érdekében ideiglenesen zárva van. A festett sírkamrák száma öt, jelenleg egy sírkamra áll feltárás alatt.

A sírkamrák figurális és ornamentális falfestése csak a Róma városi katakombába festészetéhez hasonlítható. A sírkamrák falain az ókeresztény szimbólumok (Krisztus monogram, galamb, a korsó és a pohár) mellett található bibliai jelenetek (Péter és Pál apostolok, Adám és Éva, Dániel próféta az oroszlánok barlangjában, Háromkirályok, Jónás jelenete, Mária és a gyermek Jézus) közeli analógiái Róma városi katakombákból ismertek. A pécsi ókeresztény építmények éppen méretük-ből adódóan bensőséges, antik miliót képesek árasztani még napjainkban is. A pécsi emlékek építészetiileg abban térnek el a Balkánon és más európai provinciákban talált hasonló épületektől, hogy a sopianaei temetőépületek között kétszinteseket is találunk, amelyeket kettős feladat ellátására emeltek: Egyszerre voltak temetkezési helyek (sírkamra-cubiculum) és szertartások céljára szolgáló kápolnák (memoria). A sopianaei temető területén eddig feltárt sírkamrák, kápolnák, mauzóleum olyan együttest alkotnak tehát, amely unikális építészeti megjelenése és ugyancsak unikális, bibliai gyökerekből táplálkozó falfestészete által tanúskodik egy napjainkra is kiható kultúráról és civilizációról.

A világörökségi listára nevezett emlékegyet olyan eszmékhez kötődik, amelynek történelmi jelentősége kiemelkedően fontos. A viszonylag kis területen feltárt, dokumentált és nagyrészt a mai napig is megtekinthető építmények műemlék együttese nagyszerűen képes visszaadni a késő római temető miliójét, azáltal, hogy ezekbe az épületekbe beléphet a látogató. A falképeken keresztül közel kerülhet a késő antik ember lelkivilágához és megbizonyosodhat arról, hogy a kereszténység elterjedésével, általánossá válásával ez az új vallás milyen páratlan művészeti alkotásokat eredményezett. Az ókeresztény emlékcsoport különleges, egyedi bizonyítékát jelenti egy sajátos történelmi kontinuitásnak, amely átível a Kr. u. 4. századtól a népvándorlaskor mozgalmas évszázadain keresztül egészen a magyar honfoglalásig. Pécs, mint folyamatos keresztény kegyhely – mint ez a püspökség 1009-es megalapításában is kifejeződik – szorosan kapcsolódik a keresztény gondolatvilághoz és az államalapításhoz.

A római ókeresztény épület együttes szellemi üzenetének különös ritkaságú diszkontinuus fennmaradása és meghatározó szerepe a magyarság Kr. u. 10. századi európai integrációját jelentő kereszténység egyház-szervezetének kiépítésében kiemelkedő jelentőségű. Olyan hagyomány, amely a magyarságnak a keresztény Európa államai közé, a középkori európai kultúrába való beilleszkedését segítette elő. Az ókeresztény temetők épület együttesében megtestesülő spirituális kontinuitásnak köszönhetően a középkori alapítású, ma is

*Az egykori ókeresztény temető területe a Mauzóleummal
Fotó: Csonka Károly*

élő egyházmegyei központ nem az antik város, hanem a hozzá tartozó temető területén fejlődött ki és erősödött meg.

A pécsi ókeresztény emlékek egyetemes és helyi, de mindenképpen kiemelkedő értékű tanúi az első évezred keresztény halotti kultuszának, egy új vallás ébredésének és a változó körülmények közötti utóéletének. Ilyen nagyszámú és változatos arculatú ókeresztény emlék – amelynek nagyobb része ma is látogatható – az európai provinciákban máshol nem került elő. A bibliai és más vallási tárgyú jele-
netekkel, ókeresztény szimbólumokkal ékes falfestmények a késő római ókeresztény művészet kiemelkedő alkotásai.